

Evaluatie Europees Parlementsverkiezing 2024

Rapport Ipsos I&O i.o.v. de Kiesraad

Colofon

Uitgave

Ipsos I&O
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2024/193

Datum

Augustus 2024

Opdrachtgever

Kiesraad

Auteurs

Milan Driessen
Maartje van de Koppel
Dewi Hollander

Copyright

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
2 Inleiding	9
2.1 Aanleiding	9
2.2 Uitvoering van het onderzoek	9
2.3 Leeswijzer	10
3 Informatievoorziening	11
3.1 Belangrijkste uitkomsten	11
3.2 Toolkit verkiezingen	11
3.3 Gebruik andere informatiebronnen	14
3.4 Modellen processen-verbaal en corrigenda	15
4 Communicatie richting kiezers	17
4.1 Belangrijkste uitkomsten	17
4.2 Communicatie over stemlocaties	17
4.3 Gebruik verkiezingsborden	19
4.4 Speciale doelgroepen	20
4.5 Andere talen	21
4.6 Y 32-procedure	23
5 Stemlokalen	25
5.1 Belangrijkste uitkomsten	25
5.2 Stemlokalen realiseren	25
5.3 Toegankelijkheid	28
6 Stembureauleden	30
6.1 Belangrijkste uitkomsten	30
6.2 Aantallen	30
6.3 Werving	32
6.4 Uitval	36
6.5 Vergoeding	38
6.6 Werken in shifts	39
6.7 Trainingen	40
6.8 Digitale ondersteuning	43
7 Stempassen	45
7.1 Belangrijkste uitkomsten	45
7.2 Aantallen	45

7.3	Bezorging	48
7.4	Signalen van ronselen	49
8	Tellen	50
8.1	Belangrijkste uitkomsten	50
8.2	Duur van het tellen	50
8.3	Telmethode	52
8.4	Waarnemen	54
9	Vervoer en opslag	55
9.1	Belangrijkste uitkomsten	55
9.2	Vervoer	55
9.3	Opslag	59
9.4	Tevredenheid	61
10	Centrale of decentrale stemopneming	64
10.1	Belangrijkste uitkomsten	64
10.2	Keuze voor centrale of decentrale stemopneming	64
10.3	Redenen voor centrale stemopneming	65
10.4	Redenen voor decentrale opneming	66
10.5	Keuze voor volgende verkiezingen	67
11	Zitting gemeentelijk stembureau	70
11.1	Belangrijkste uitkomsten	70
11.2	Aantallen leden en ondersteuners	70
11.3	Publieke belangstelling	81
11.4	Hertellingen	82
11.5	Hertelling op aanwijzing van centraal stembureau	84
11.6	Terugverwijzingen	85
11.7	TOPdesk	86
11.8	Controleprotocol GSB	87
12	Afsluiting	89
12.1	Ideeën voor wijzigingen van het verkiezingsproces	89

Samenvatting

1.1 Achtergrond en uitvoering

De Kiesraad evalueert de Europees Parlementsverkiezing van 6 juni 2024, met als doel het gehele verkiezingsproces te monitoren en indien nodig te verbeteren. Als onderdeel van deze evaluaties voerde Ipsos I&O een enquête onder gemeenteambtenaren uit. Dit onderzoek door Ipsos I&O focust zich op de voorbereidingen en organisatie tot en met de verkiezingsdag, vanuit de ervaringen van de organiserende gemeenteambtenaren. Een ander onderzoek door Blauw Research concentreert zich op de ervaringen van gemeentelijke stembureaus daarna, de periode van uitslagvaststelling.

Het veldwerk voor de enquête liep van woensdag 19 juni 2024 tot vrijdag 12 juli 2024. De uitnodiging werd verstuurd aan gemeentelijke projectleiders verkiezingen. Van alle 345 gemeenten en openbare lichamen (Bonaire, Sint-Eustatius en Saba) waar de verkiezing werd gehouden hebben er 262 de vragenlijst volledig ingevuld: een respons van 76 procent. De verdeling van kleine, middelgrote en grote gemeenten in dit onderzoek is nagenoeg gelijk aan de werkelijke verdeling naar grootte onder alle gemeenten in Nederland.

1.2 Informatievoorziening & communicatie (hoofdstuk 3 en 4)

Toolkit goed beoordeeld, modellen processen-verbaal en corrigenda kunnen beter

De Kiesraad en het ministerie van BZK stellen een ‘toolkit verkiezingen’ beschikbaar voor gemeenten. Deze toolkit werd veel gebruikt (door 98% van de gemeenten) en in zijn algemeenheid goed beoordeeld (97% vond deze ‘(zeer) goed’). Sommige gemeenten hebben nog behoefte aan een aanvullende of duidelijkere invulinstructie voor de processen-verbaal, een draaiboek, heldere uitleg over OSV2020 (Ondersteunende Software Verkiezingen), informatie om te delen met het algemeen publiek en een overzicht van publicatiemomenten voor openbare bekendmakingen die gemeenten moeten doen.

De modellen voor de processen-verbaal en corrigenda kunnen wel duidelijker volgens circa een op de drie gemeenten. Volgens hen kan het taalgebruik simpeler en de invulinstructie overzichtelijker. Ook vinden zij het prettig als het invullen van proces-verbaal en de OSV-software beter zouden overeenkomen.

Weinig communicatie in andere talen en voor andere doelgroepen dan jongeren

Bijna twee derde van de gemeenten (64%) richtte zich in de communicatie rondom de verkiezing op speciale doelgroepen. Dit waren veelal jonge kiezers die voor het eerst mochten stemmen (87%). Daarna volgen kiezers met een visuele beperking (41%) en laaggeletterden (26%). Voor andere doelgroepen – zoals ouderen en kiezers met een migratieachtergrond – was minder vaak speciale aandacht in de communicatie.

Communicatie in andere talen dan het Nederlands of het Fries werd door bijna een op de drie gemeenten verzorgd (29%). In vrijwel al deze gevallen ging het om communicatie in het Engels (93%). Andere talen worden beduidend minder genoemd, het vaakst nog Duits (29%), Frans (21%) en Pools (21%).

Als niet-Nederlandse burgers uit EU-landen zich in Nederland vestigen, moeten zij zich registreren bij hun gemeente om in Nederland te mogen stemmen voor het Europees Parlement (de Y 32-procedure). Alle gemeenten in dit onderzoek wezen niet-Nederlandse EU-burgers op de mogelijkheden voor registratie als kiezer, meestal via een brief in aanloop naar de verkiezingen (84%). Echter, gemeenten wezen hen er minder vaak op dat zij hun registratie *ongedaan* moeten maken als zij niet in Nederland, maar in hun land van herkomst willen stemmen – 51 procent deed dat wel.

1.3 Stemlokalen (hoofdstuk 5)

Genoeg stemlokalen gerealiseerd; soms problemen met beschikbaarheid

Bijna overal realiseerden gemeenten genoeg stemlokalen, in de meeste gevallen (80%) ‘meer dan genoeg’ en in een op de vijf gemeenten ‘net genoeg’. Meestal ging het realiseren van stemlokalen gemakkelijk (63%). Een derde (33%) vond het niet makkelijk, maar ook niet moeilijk om dit te realiseren; 8 procent had hier wel moeite mee. Meestal kwam dat door een beperkt aantal locaties binnen de gemeentegrenzen (67%) en door de beperkte beschikbaarheid van locaties op de verkiezingsdag (60%). Grote gemeenten hadden vaker moeite met het vinden van genoeg stemlokalen dan kleinere gemeenten.

Vaker voorzieningen voor speciale doelgroepen aangeboden

De Kieswet bepaalt in artikel J4 dat burgemeester en wethouders ervoor moeten zorgen dat alle stemlokalen zo zijn gelegen en ingericht dat kiezers met lichamelijke beperkingen zoveel mogelijk hun stem zelfstandig kunnen uitbrengen. Over het algemeen was de toegankelijkheid van stemlokalen voor kiezers met een lichamelijke beperking goed, maar in een kwart van de gemeenten moest men melding maken van ontoegankelijke stemlokalen bij de gemeenteraad. Dit kwam vaker voor in grote gemeenten (64%) dan kleine gemeenten (12%). Gemeenten bieden nu vaker voorzieningen aan voor specifieke doelgroepen dan bij eerdere verkiezingen. Tussen de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen van 2023 en nu nam dit toe van 44 naar 59 procent van de gemeenten. Met name ondersteuning in gebarentaal wordt nu in meer gemeenten aangeboden (6 naar 25%).

1.4 Stembureauleden (hoofdstuk 6)

Werving stembureauleden vaak moeizaam, door vakantie en vergrijzing

Bijna de helft van de gemeenten (45%) vond het moeilijk of heel moeilijk om genoeg (reserve)stembureauleden te werven. In de meeste gemeenten bestond deze werving (onder meer) uit het aanschrijven van het stembureauleden-bestand (93%) en/of een oproep onder gemeenteambtenaren (79%). Met name de vakantieperiode – waardoor veel vrijwilligers weg waren – en vergrijzing van het vrijwilligersbestand vormde een belemmering. De helft van de gemeenten (53%) geeft aan dat de werving meer werk kostte dan bij de vorige verkiezing.

1.5 Stempassen (hoofdstuk 7)

Weinig bijzonderheden rondom stempassen

Ongeldige stempassen worden opgenomen in het Register Ongeldige Stempassen, gemiddeld waren dat er dit keer 218 (mediaan: 155). Dat is vergelijkbaar met de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen van 2023 (gemiddeld: 207) en minder dan bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen (gemiddeld: 207). In twee derde van de gemeenten kwam het voor dat stempassen op het verkeerde adres of helemaal niet bezorgd werden, net zo veel als bij de afgelopen verkiezingen. Gemiddeld ging het om 22 verkeerd bezorgde stempassen. In geen enkele gemeente waren er signalen die wezen op het ronselen van stemmen.

1.6 Tellen (hoofdstuk 8)

Tellen meestal vlot en binnen verwachte duur afgerond

De overgrote meerderheid van de gemeenten rondde het tellen van de stemmen door de stembureaus binnen de verwachte tijd af (96%). Voor overige vier procent duurde het langer verwacht, maar dit zorgde niet voor problemen. De meeste gemeenten waren donderdag voor middernacht klaar met tellen (63%). Elders werd langer doorgeteld, maar was men meestal voor 00.30 klaar (18%).

De meest gebruikte telmethode was VOX (60%), een kwart van de gemeenten (24%) zette een eigen telmethode in. Deze methoden bevielen de overgrote meerderheid van de gebruikers (zeer) goed. De rest gebruikte vooral de telmethode van BZK uit de stembureau-instructie (17%). Over de VOX-telmethode zijn gemeenten positiever (74% heel goed, 26% redelijk goed) dan de telmethode BZK uit de stembureau-instructie (46% heel goed, 46% redelijk goed).

1.7 Vervoer en opslag (hoofdstuk 9)

Tevredenheid over vervoer en opslag; soms lastig aan strenge regels te voldoen

De meeste gemeenten kijken tevreden of zeer tevreden terug op het proces van vervoeren (82%) en opslaan (83%) van de stembescheiden. Als positieve punten noemt men dat het 'lukte om alles volgens de voorschriften te doen', vaak dankzij goede voorbereiding en communicatie. Het lukte vrijwel alle gemeenten om te voldoen aan de regelgeving omtrent het vervoer en de opslag (resp. 90% en 96%). Voldoen aan de regels rondom vervoer was voor minder gemeenten 'gemakkelijk' (56%) dan voldoen aan de regels rondom opslag (70%). Grote gemeenten konden vaker 'niet gemakkelijk' aan de regels van vervoer te voldoen (59%) dan kleine (33%) en middelgrote (30%) gemeenten.

Een veelgenoemd verbeterpunt rondom het vervoer is dat het vervoer lastig te realiseren is doordat de stembescheiden in twee aparte voertuigen en in tweetallen vervoerd moeten worden. Bij de opslag liepen sommige gemeenten aan tegen ruimtegebruik: zij geven aan dat de stembiljetten groot zijn, waardoor de boxen of stembussen met stembescheiden veel ruimte in beslag nemen. Ook was het voor sommige gemeenten lastig ruimtes te vinden die aan de 'strenge beveiligingsregels' voldoen.

1.8 Gemeentelijk stembureau (hoofdstuk 10 en 11)

Positieve ervaringen vaak reden om voor CSO te kiezen

Op vrijdag 7 juni is er in de gemeenten een zitting van het gemeentelijk stembureau (GSB) gehouden. Tijdens deze zitting(en) controleert het gemeentelijk stembureau de processen-verbaal en voert het een hertelling uit bij eventuele (tel)fouten (*decentrale stemopneming*; DSO) of telt het gemeentelijk stembureau alle stemmen op lijst- en kandidaatsniveau (*centrale stemopneming*; CSO). Het aandeel gemeenten dat met een CSO werkte (55%) is onveranderd sinds de Tweede Kamerverkiezing van november 2023. Meestal kozen gemeenten voor een CSO omdat zij daar vanuit vorige verkiezingen positieve ervaringen mee hadden (89%) en/of 'omdat het de kwaliteit van de telling ten goede komt, vanwege een frisse ploeg tellers' (86%). Gemeenten die voor de DSO kozen, deden dat meestal omdat de 'kwaliteit van de tellingen door stembureaus goed is, waardoor het GSB naar verwachting weinig hertellingen hoeft te verrichten' (72%), of ook vanwege positieve ervaringen bij eerdere verkiezingen (69%).

Voor de volgende geplande verkiezingen – de gemeenraadsverkiezingen in 2026 – zijn veel gemeenten van plan om vast te houden aan hun huidige methode van stemopneming (83% met een CSO kiest weer voor een CSO; 75% met een DSO kiest weer voor DSO). Momenteel is de helft van de gemeenten (48%) van plan voor de volgende verkiezingen een CSO te houden, een wat kleiner deel is van plan voor een DSO te kiezen (35%). Bijna een op de vijf gemeenten (18%) heeft nog geen keuze gemaakt.

Tevredenheid over TOPdesk en controleprotocol

Bij 8 procent van de gemeenten heeft het centraal stembureau een proces-verbaal terugverwezen op basis van het controleprotocol. Meestal vonden gemeenten deze terugverwijzing(en) terecht (65%). De rest vond een deel (5%) of geen enkele terecht (33%), veelal omdat men het nut van nieuwe zitting of hertelling niet inzag.

In totaal moest bij 12 procent van de gemeenten het gemeentelijk stembureau in opdracht van het centraal stembureau een nieuwe zitting houden, vanwege het vermoeden van fouten. Dit kan zijn geweest vanwege een terugverwijzing op basis van het controleprotocol (zie hierboven) of een melding van kiezers. Contact tussen het centraal stembureau en de gemeentelijke stembureaus verliep via TOPdesk. Gemeenten die een nieuwe zitting van het GSB moesten houden zijn positief gestemd over het gebruiksgemak, de duidelijkheid van en kwaliteit van communicatie via TOPdesk.

Het GSB-controleprotocol controleert of de OSV-software correct werkte en niet gemanipuleerd is. Met dit doel van het protocol zijn bijna alle gemeenten bekend (94%). Een kwart (24%) denkt dat het protocol (ook) bedoeld is om GSB-leden en -ondersteuners te controleren. Veruit de meeste gemeenten zijn positief gestemd over de helderheid van de inhoud van (84%) en informatievoorziening rondom (82%) het controleprotocol. Echter, over de mate waarin het protocol zorgt voor transparantie en controleerbaarheid zijn de gemeenten kritischer. Vier op de tien gemeenten (39%) vinden niet dat het protocol transparantie en controleerbaarheid ten goede komt, drie op de tien (29%) vinden dat wel (de rest staat er neutraal tegenover of weet het niet).

2 Inleiding

2.1 Aanleiding

De Kiesraad evalueert de Europees Parlementsverkiezing van 6 juni 2024, met het doel het gehele verkiezingsproces te monitoren en indien nodig te verbeteren. In het kader van deze evaluaties voerde Ipsos I&O een enquête onder gemeenteambtenaren uit. De vragenlijst onder gemeenteambtenaren is onderdeel van de evaluaties die de Kiesraad in het kader van zijn transitie naar een verkiezingsautoriteit overneemt van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Dit onderzoek focust zich op de voorbereidingen en organisatie tot en met de verkiezingsdag, vanuit de ervaringen van de organiserende gemeenteambtenaren. Een ander onderzoek door Blauw Research concentreert zich op de ervaringen van gemeentelijke stembureaus daarna, de periode van uitslagvaststelling.

2.2 Uitvoering van het onderzoek

Dataverzameling

Het veldwerk voor de enquête liep van woensdag 19 juni 2024 tot vrijdag 12 juli 2024. De uitnodiging is verstuurd naar bij de Kiesraad bekende projectleiders verkiezingen van gemeenten. Van alle 345 gemeenten en openbare lichamen (Bonaire, Sint-Eustatius en Saba) hebben er 262 de vragenlijst volledig ingevuld. Dit is een netto respons van 76 procent (zie Tabel 2.1).

In het geval van meerdere contactpersonen is de uitnodigingsmail aan alle contactpersonen verstuurd met het verzoek deze (samen) één keer in te vullen. Gemeenten hadden ook de mogelijkheid de vragenlijst tussentijds af te sluiten en verschillende delen van de vragenlijst door verschillende medewerkers in te laten vullen. Tussentijds is er een herinneringsmail verstuurd. Daarbovenop zijn alle gemeenten die de vragenlijst tot dan toe nog niet hadden ingevuld gebeld om te vragen dat alsnog te doen. Voor sommige gemeenten is de uitnodiging nogmaals verstuurd naar een andere medewerker, omdat de aangeschreven verkiezingscoördinator afwezig was tot aan het einde van de veldwerkperiode.

Representativiteit

Alle 345 gemeenten en openbare lichamen (Bonaire, Sint-Eustatius en Saba) zijn uitgenodigd, waarvan 32 gemeenten met meer dan 100.000 inwoners (9%), 245 gemeenten met een inwonertal tussen de 100.000 en 20.000 (71%) en 68 gemeenten met minder dan 20.000 inwoners (19%). De respons naar gemeentegrootte (8% 'grote' gemeenten, 72% 'middelgrote' gemeenten en 20% 'kleine' gemeenten) komt overeen met de daadwerkelijke verdeling. Vanwege het geringe aantal 'grote' gemeenten zijn de percentages omgeven met relatief grote onzekerheidsmarges.

De organisatie van een centrale stemopneming (CSO) verschilt van die van een decentrale stemopneming (DSO): 55 procent van de gemeenten maakte gebruik van een CSO en 45 procent van een DSO. Dit komt exact overeen met de verdeling binnen dit onderzoek (55% CSO; 45% DSO). De uitkomsten in het rapport zijn dus op gemeentegrootte en manier van stemopneming (CSO of DSO) representatief voor alle gemeenten en openbare lichamen.

Tabel 2.1 – Aantal uitnodigingen en respons naar gemeentegrootte

	Uitnodigingen	Respons	Netto steekproef
Grote gemeenten (>100.000 inwoners)	32 (9%)	69%	22 (8%)
Middelgrote gemeenten (20.000-100.000 inwoners)	245 (71%)	77%	188 (72%)
Kleine gemeenten (>20.000 inwoners)	68 (19%)	76%	52 (20%)
Totaal	345 (100%)	76%	262 (100%)

2.3 Leeswijzer

Elk hoofdstuk opent met een kort overzicht van de belangrijkste uitkomsten uit het hoofdstuk:

- Hoofdstuk 3 gaat over de informatievoorziening en ondersteuning van gemeenten, waarvan in het bijzonder aangeboden door de Kiesraad en het ministerie van BZK.
- Hoofdstuk 4 behandelt de communicatie richting kiezers, waaronder het gebruik van verkiezingsborden, communicatie voor speciale doelgroepen en communicatie in andere talen.
- In hoofdstuk 5 staan uitkomsten over de ervaring met het realiseren van stemlokalen en aanvullende voorzieningen ten behoeve van de toegankelijkheid.
- Hoofdstuk 6 gaat over stembureauleden, waaronder hoe de werving verliep, hoeveel leden er waren, wie zij waren, hoe ze getraind zijn en de vormen van digitale ondersteuning die gemeenten hebben gebruikt.
- Hoofdstuk 7 heeft betrekking op aantallen en bezorging van stempassen.
- In hoofdstuk 8 staat het telproces centraal: hoelang duurde het telproces, welke methode(n) werden ingezet en wat is de ervaring van gemeenten?
- Hoofdstuk 9 gaat over hoe gemeenten vervoer en opslag van de stembescheiden organiseerden, en hoe hun ervaringen daarmee zijn.
- In hoofdstuk 10 staan uitkomsten over de (volgende) keuze voor DSO of CSO, en de redenen daarvoor.
- In hoofdstuk 11 komen de ervaringen met de zitting van het gemeentelijk stembureau op 7 juni aan bod.
- Hoofdstuk 12 sluit af met een open inventarisatie van ideeën voor wijzigingen van het verkiezingsproces.

Waar relevant zijn uitkomsten ook gerapporteerd naar gemeentegrootte of de manier van stemopneming (CSO of DSO). Omdat deze twee eigenschappen verband houden met elkaar – grote gemeenten hanteerden vaker een CSO (zie hoofdstuk 10) – is het niet altijd mogelijk om vast te stellen of verschillen in uitkomsten samenhangen met de gemeentegrootte en de manier van stemopneming.

Daarnaast worden de resultaten waar mogelijk vergeleken met eerdere metingen (namelijk de verkiezingen in 2023 voor [de Provinciale Staten en waterschappen](#) en [de Tweede Kamerverkiezing](#)). Enkele vragen zijn in samenspraak met de Kiesraad aangepast, bijvoorbeeld ten behoeve van de invulbaarheid van de enquête of inhoudelijke redenen. In deze gevallen is in een vergelijking met eerdere metingen minder goed of niet mogelijk. Waar van toepassing is dit in het rapport aangegeven.

3 Informatievoorziening

Dit hoofdstuk gaat over de informatievoorziening rondom de verkiezing, met name de informatie geboden door de Kiesraad en het ministerie van BZK. Alle vragen in dit hoofdstuk zijn voor deze verkiezing nieuw aan de vragenlijst toegevoegd of geherformuleerd, waardoor een vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

3.1 Belangrijkste uitkomsten

- De **toolkit verkiezingen** die de Kiesraad en het ministerie van BZK beschikbaar stellen wordt veel gebruikt en over het algemeen goed beoordeeld. Ook **overige informatiebronnen** krijgen een goede beoordeling.
- Sommige gemeenten hebben nog behoefte aan een aanvullende of duidelijke(re) invulinstructie voor de processen-verbaal, een draaiboek, heldere uitleg over OSV2020-software, informatie om te delen met het algemeen publiek en een overzicht van publicatiemomenten voor openbare bekendmakingen die gemeenten moeten doen.
- Volgens een op de drie gemeenten kunnen de **modellen voor de processen-verbaal** duidelijker. Bijvoorbeeld door simpeler taalgebruik, een overzichtelijkere invulinstructie en betere congruentie tussen het invullen van het proces-verbaal en de software OSV2020.

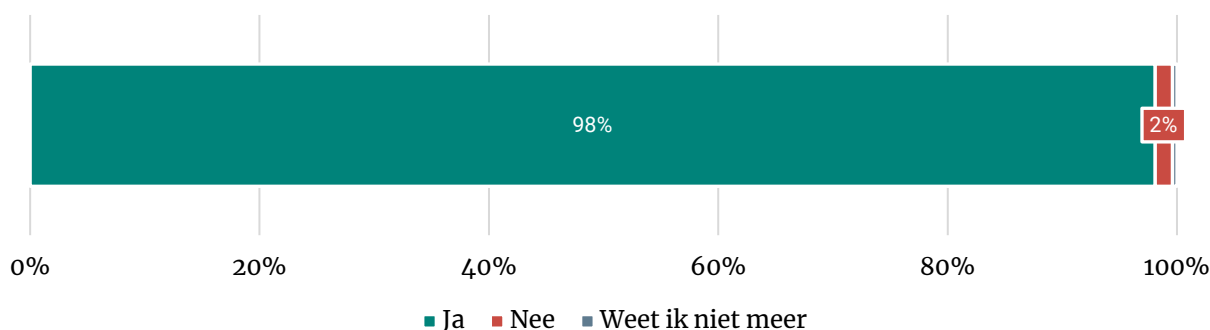
3.2 Toolkit verkiezingen

Bijna alle gemeenten gebruiken toolkit verkiezingen

Vrijwel alle deelnemende gemeenten (98%) hebben gebruik gemaakt van de toolkit verkiezingen die de Kiesraad en BZK beschikbaar stelden. Enkele gemeenten deden dat niet (2%; 5 van de 262).

Figuur 3.1: Heeft u gebruik gemaakt van de toolkit verkiezingen van de Kiesraad en BZK?

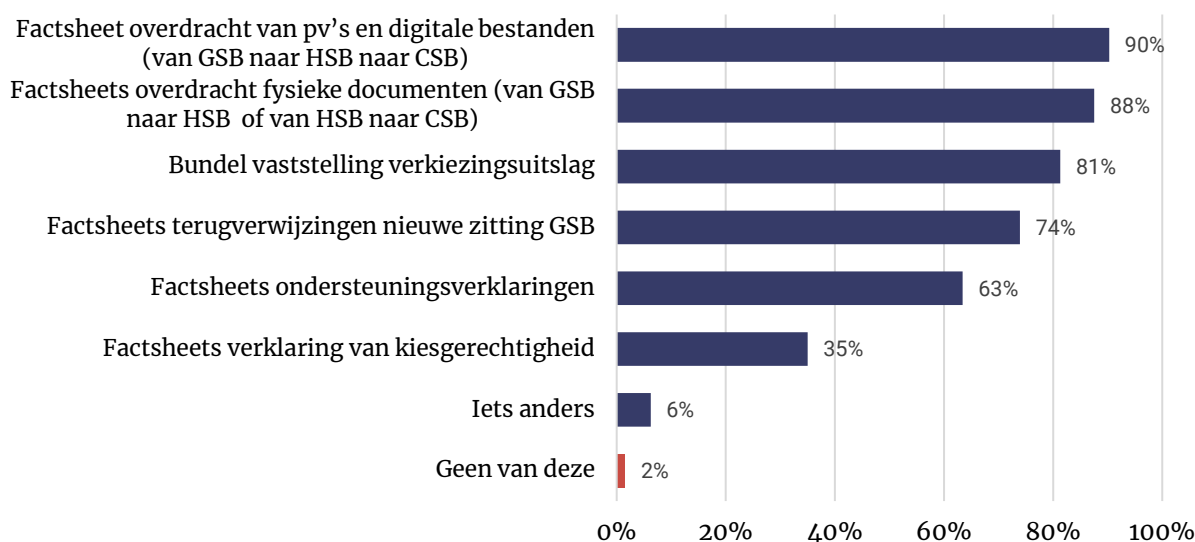
Basis: alle gemeenten (n = 262).

Een ruime meerderheid van de gemeenten die gebruik maakten van de toolkit, gebruikte de factsheets over de overdracht van pv's en digitale bestanden (90%) en fysieke documenten (88%) van het gemeentelijk stembureau (GSB) naar het hoofdstembureau (HSB) en/of het centrale stembureau (CSB). Dat geldt ook voor de 'bundel vaststelling verkiezingsuitslag' (81%). De factsheets over de verklaring van kiesgerechtigdheid werden relatief het minst gebruikt (door 35%).

Figuur 3.2 - Van welke van onderstaande onderdelen uit de toolkit heeft u gebruik gemaakt?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: maakte gebruik van toolkit verkiezingen (n = 257).

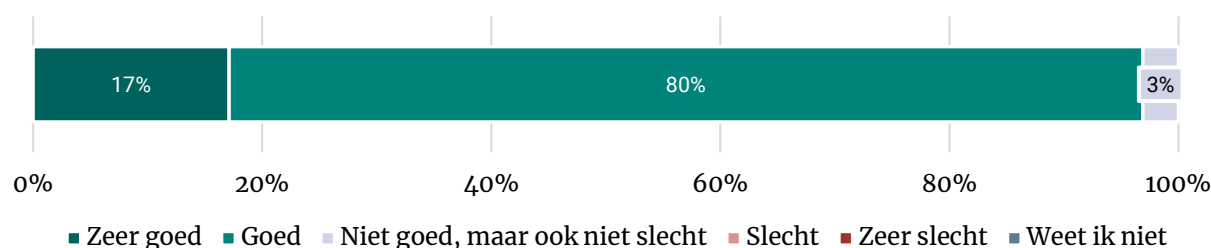

Goede beoordeling voor toolkit verkiezingen

De ruime meerderheid van de gebruikers van de toolkit verkiezingen beoordeelt deze als 'goed' (80%). Circa een op de zes gemeenten (17%) beoordeelt deze zelfs als (zeer) goed. Er zijn geen verschillen tussen gemeenten die een centrale (CSO) dan wel decentrale stemopneming (DSO) hielden (voor meer informatie over de CSO en DSO, zie hoofdstuk 10).

Figuur 3.3 - In het algemeen, hoe beoordeelt u dan de complete toolkit verkiezingen van de Kiesraad en BZK?

Basis: maakte gebruik van toolkit verkiezingen (n = 257).

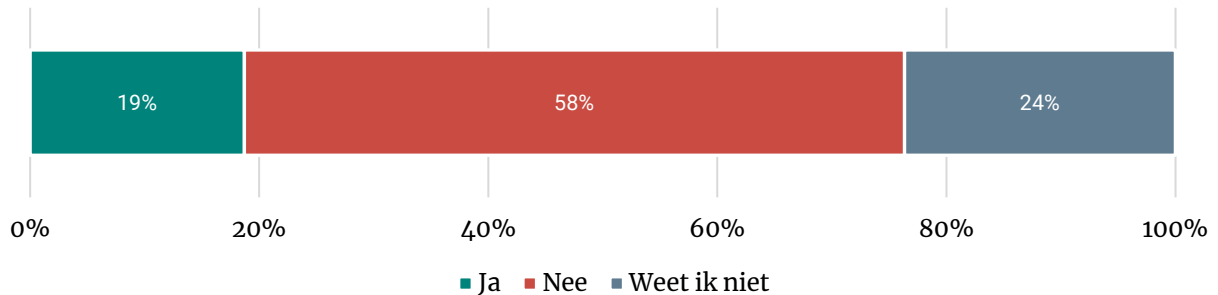
Enkele gemeenten (3%) beoordelen de toolkit als 'niet goed, maar ook niet slecht' (geen enkele gemeente geeft een slechte beoordeling). Zij geven hiervoor met name als redenen dat 'de (documenten op de) toolkit te laat online kwamen' (n = 4) en dat 'navigeren in de toolkit onoverzichtelijk was' (n = 4). Vanwege het kleine aantal waarnemingen moeten deze uitkomsten als indicatief beschouwd worden.

Een op vijf gemeenten heeft aanvullingen voor toolkit

De meeste gemeenten hebben geen behoefte aan andere documenten of factsheets in de toolkit dan nu al worden aangeboden (58%). Circa een op de vijf gemeenten zou dat wel willen.

Figuur 3.4 - Heeft u behoefte aan andere documenten of factsheets in de toolkit dan nu worden aangeboden?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Uit de open toelichting blijkt dat er bijvoorbeeld behoefte is aan een duidelijke invulinstructie voor de processen-verbaal (pv), een (format voor) een draaiboek voor de verkiezingen, heldere uitleg over het gebruik van OSV2020-software van de Kiesraad, informatie om te delen met het algemeen publiek en een overzicht van de publicatie van openbare bekendmakingen. Hieronder enkele illustrerende citaten:

- *“Update uitgave over centraal/decentraal tellen.”*
- *“Kant-en-klare webteksten die op onze website kunnen worden gedeeld.”*
- *“Aanvullende informatie PV's (hoe in te vullen).”*
- *“Duidelijk overzicht wie wat wanneer publiceert.”*
- *“Factsheets m.b.t. publicatie openbare kennisgevingen.”*
- *“Helder overzicht waar in OSV2020 de bureaus met verschillen vastgelegd moeten worden (er zijn 5 mogelijke situaties zoals wel/geen hertelling, wel/geen corrigendum,...).”*
- *“Invoer OSV2020, meer dan alleen filmpjes. Korte uitleg.”*

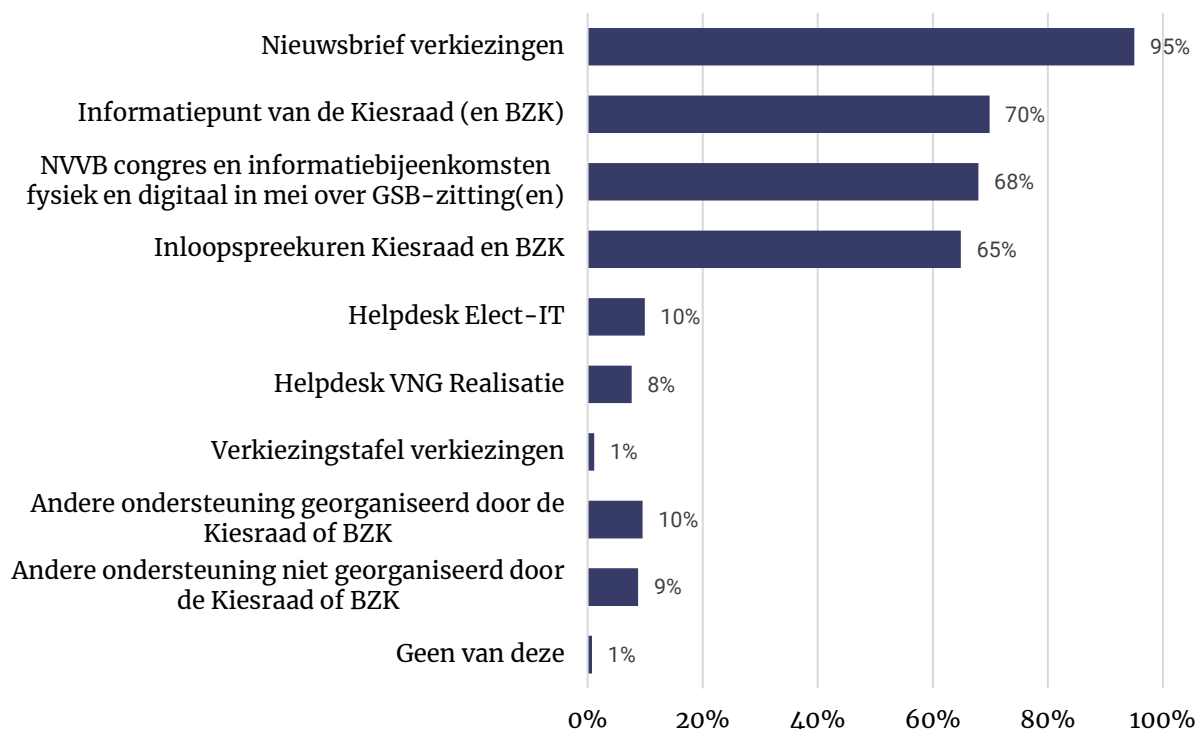
3.3 Gebruik andere informatiebronnen

Breed bereik voor nieuwsbrief verkiezingen

Naast de toolkit verkiezingen, is gemeenten gevraagd of er gebruik is gemaakt van andere informatiebronnen die worden aangeboden door de Kiesraad en andere partijen. Bij vrijwel alle gemeenten (95%) werd gebruik gemaakt van de nieuwsbrief verkiezingen. Ook het informatiepunt van de Kiesraad (en BZK), het congres van de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB) en de informatiebijeenkomsten over GSB-zittingen, en het inloopspreekuur van de Kiesraad en BZK werd door het merendeel van de gemeenten gebruikt.

Figuur 3.5 - Heeft uw gemeente gebruik gemaakt van de volgende informatiebronnen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Met name grote gemeenten (> 100.000 inwoners) maakten vaak gebruik van het informatiepunt van de Kiesraad en BZK. Onder grote gemeenten gaat het om 91 procent, onder middelgrote gemeenten om 71 procent en onder kleine gemeenten om 56 procent. Ook de informatiebijeenkomsten over GSB-zittingen wisten grote gemeenten beter te vinden (86% maakte hier gebruik van; 70% van de middelgrote en 54% van de kleine gemeenten deed dat ook).

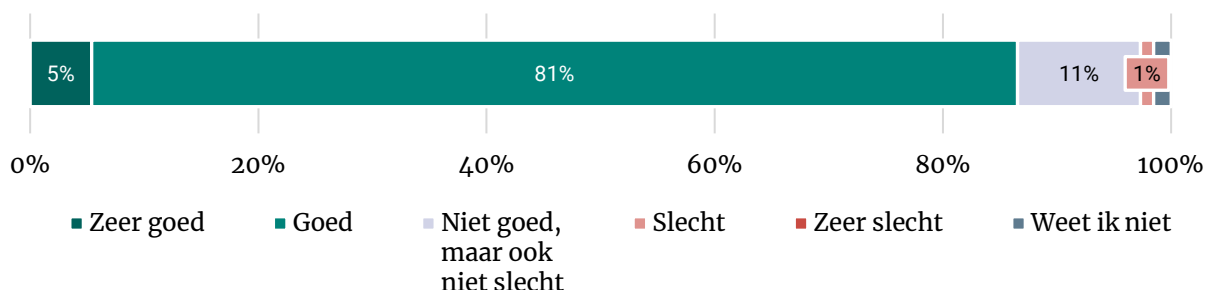
Een klein deel van de gemeenten maakte gebruik van 'andere ondersteuning' dan in de antwoordopties al was voorgelegd. De 10 procent die andere ondersteuning van de Kiesraad en BZK gebruikte, maakte gebruik van een veiligheidsbriefing en van online workshops en webinars, bijvoorbeeld over de OSV2020-software. Negen procent maakte gebruik van andere ondersteuning die *niet* door de Kiesraad of BZK was georganiseerd. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om bijeenkomsten of een app-groep met nabijgelegen gemeenten en ondersteuning of een cursus van een externe verkiezingsadviseur.

Ook overige informatiebronnen goed beoordeeld

Niet alleen de toolkit verkiezingen, maar ook overige informatiebronnen van de Kiesraad en BZK worden door gebruikers goed beoordeeld. Acht op de tien gemeenten (81%) geven een beoordeling 'goed'. Elf procent vindt de informatie 'niet goed, maar ook niet slecht' en slechts 1 procent beoordeelt het als 'slecht'.

Figuur 3.6 - Hoe beoordeelt u de overige informatiebronnen van de Kiesraad en BZK?

Basis: maakte gebruik van overige bronnen (n = 260).

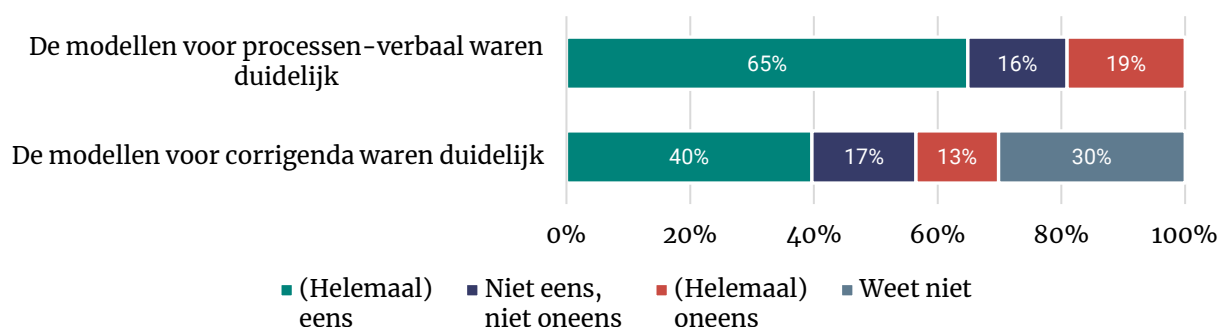
3.4 Modellen processen-verbaal en corrigenda

Gehanteerde modellen vaker wel dan niet duidelijk

De modellen voor de processen-verbaal waren voor twee op de drie gemeenten duidelijk (65%). Een op de vijf gemeenten (19%) is het daar mee oneens. Het aandeel dat de modellen voor de corrigenda duidelijk vindt, ligt lager (40%). Dat is met name omdat men hierbij beduidend vaker aangeeft het niet te weten (30%). Dertien procent vond de corrigenda-modellen niet duidelijk.

Figuur 3.7 - De volgende stellingen gaan over de modellen voor processen-verbaal en corrigenda. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Gemeenten met een DSO vonden de modellen voor processen-verbaal en corrigenda duidelijker dan gemeenten die een CSO hanteerden. Van die eerste groep gemeenten vond 81 procent de processen-verbaal duidelijk en 58 procent de corrigenda. Onder gemeenten met een CSO gold dat respectievelijk voor 52 en 25 procent. Ruim een kwart (28%) van de gemeenten met een CSO vond de modellen voor processen-verbaal niet duidelijk (DSO: 8%). In het geval van de corrigenda gaf bijna de helft van de gemeenten met CSO aan dit niet te weten (47%). Een verklaring hiervoor is dat men niet met corrigenda te maken krijgt als er niet op verzoek van het centraal stembureau een nieuwe zitting is georganiseerd (zie ook paragraaf 11.5).

Aan gemeenten die de modellen onduidelijk vonden, is gevraagd hoe de Kiesraad de modellen zou kunnen verbeteren. Terugkerende punten zijn:

- te veel onnodig complex en ingewikkeld taalgebruik (niet op B1-niveau);
- de manier van invullen is niet overzichtelijk, verwijzingen zijn moeilijk te volgen;
- manier van invullen proces-verbaal en OSV komen niet overeen.

Daarnaast zijn er ook veel specifieke verbeterpunten over paragrafen en bijlagen terug te vinden, bijvoorbeeld over N10-2 of de bijlagen van NA31-2, of suggesties bij specifieke invulvelden. Hieronder zijn enkele voorbeelden van terugkerende klachten uitgelicht.

Alle suggesties uit de enquête zijn gedeeld met de Kiesraad.

- *“De modellen zijn duidelijk voor de mensen die hier regelmatig en soms vele jaren mee werken. Voor gebruikers die slechts op één dag hiermee mee te maken hebben op een regulier of gemeentelijk stembureau is het vaak zoeken. We doen er alles aan om goede instructies mee te geven, maar factoren als tijdsdruk, 100% nauwkeurigheid en ervaringen wegen zwaar mee.”*
- *“Een stroomschema met pijlen o.i.d. toevoegen in het PV, zodat duidelijker is waar je naartoe moet als je een keuzemogelijkheid hebt. Ook als er staat: neem over uit het PV van [nader in te vullen]. Geef dan exact aan wat er overgenomen moet worden.”*
- *“Het taalgebruik in de modellen is vaak moeilijk en behoeft extra uitleg. Lange en technische zinnen.”*
- *“In het algemeen taalgebruik. De teksten zijn niet altijd duidelijk, wat de bedoeling is en wanneer iets ingevuld moet worden. De vragen en volgorde (hiervan) van Na 31-2 bijlage 2 komen niet overeen met de vragen en volgorde (hiervan) in OSV2020.”*
- *“Op zich zijn de modellen nog niet zo verkeerd, hetgeen in OSV verwerkt moet worden sluit niet goed aan op de modellen, dat is jammer.”*
- *“Overzichtelijker, er staat zoveel in dat je door de bomen het bos haast niet meer ziet.”*
- *“Veel korter, onnodige zaken eruit, invulvelden chronologisch opnemen conform werkwijze in praktijk, niet meer overschrijven zaken uit PV's van stembureaus.”*
- *“Verduidelijken wat waar moet worden ingevuld. En het PV en OSV op elkaar afstemmen. Identiek maken aan elkaar.”*

4 Communicatie richting kiezers

Het vierde hoofdstuk behandelt de communicatie over verkiezingen, vanuit gemeenten richting kiezers.

4.1 Belangrijkste uitkomsten

- In vrijwel alle gemeenten konden inwoners hun stemlokaal vinden via de **gemeentelijke website** en **waarismijnstemlokaal.nl**. Ook andere communicatiemethoden, zoals een overzicht bij de stempas en/of kandidatenlijst, worden nog veel gebruikt.
- Posters van politieke partijen werden in de meeste gemeenten op **voorgedrukte verkiezingsborden** getoond. Bij kleine gemeenten nam het gebruik van deze borden toe sinds de vorige verkiezingen (29% naar 42%).
- Twee derde van de gemeenten richtte communicatie aan **speciale doelgroepen**, veelal jonge kiezers die voor het eerst mochten stemmen. Communicatie in **andere talen** dan het Nederlands of Fries kwam minder voor. Drie op de tien gemeenten deden dat, meestal in het Engels.
- Als niet-Nederlandse burgers uit EU-landen zich in Nederland vestigen, moeten zij zich registreren bij hun gemeente om in Nederland te mogen stemmen voor het Europees Parlement (**Y 32-procedure**). Vrijwel alle gemeenten wezen burgers hierop. De helft wees hen er (ook) op dat zij hun registratie *ongedaan* moeten maken als zij niet in Nederland, maar in hun land van herkomst willen stemmen.

4.2 Communicatie over stemlocaties

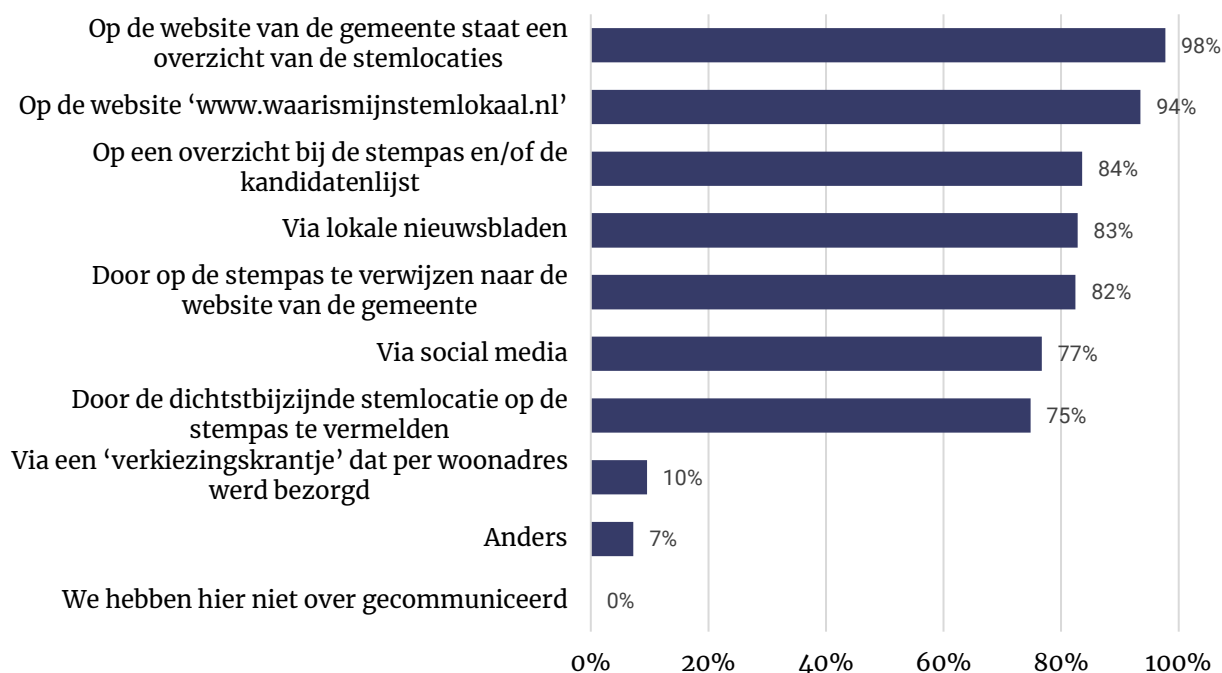
Stemlokalen bijna overal via gemeentelijke website en waarismijnstemlokaal.nl te vinden

Meer dan negen op de tien gemeenten geven aan dat zij via hun eigen website (98%) en via waarismijnstemlokaal.nl (94%) hebben gecommuniceerd over stemlocaties. Acht op de tien communiceerden hierover via een overzicht bij de stempas en/of kandidatenlijst (84%), lokale nieuwsbladen (83%) of door op de stempas te verwijzen naar de gemeentelijke website (82%). Beduidend minder werd er gecommuniceerd via een 'verkiezingskrantje' in de bus (10%). Een klein deel van de gemeenten (7%) heeft ook op een andere manier gecommuniceerd, denk hierbij vooral aan posters of borden bij de stemlocaties om inwoners er vroegtijdig op te wijzen waar het stemlokaal zich bevindt.

Deze percentages zijn niet wezenlijk anders dan bij de (vervroegde) Tweede Kamerverkiezing van november 2023. Vergeleken met de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen (PS23) van maart 2023, communiceerden gemeenten voor de Europees Parlementsverkiezing (EP23) minder vaak over de stemlocaties via een overzicht bij de stempas en/of kandidatenlijst (PS23: 92%, TK23: 84%). Het afdrukken van de dichtstbijzijnde stemlocatie op de stempas gebeurde juist vaker (PS23: 60%, EP23: 75%). Bij andere communicatiemiddelen, zoals het waarismijnstemlokaal.nl en de gemeentelijke website, zien we geen significante verschillen.

Figuur 4.1 - Op welke manier(en) heeft uw gemeente gecommuniceerd over de stemlocaties bij deze verkiezing?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Kleine (81%) en middelgrote (78%) gemeenten communiceerden relatief vaak via sociale media over de verkiezingen, grote gemeenten deden dat minder vaak (59%). Het verkiezingskrantje was juist populairder in grote gemeenten (27%) dan in kleine (10%) en middelgrote (7%) gemeenten.

Helpt gemeenten levert data waarismijnstemlokaal.nl handmatig aan

Gemeenten die via waarismijnstemlokaal.nl communiceerden over de stemlocaties voor deze verkiezing, leverden de benodigde data hiervoor meestal handmatig aan (via een spreadsheet of webformulier). Veertig procent deed dat geautomatiseerd.

Figuur 4.2 - Hoe heeft u informatie aangeleverd bij de website 'www.waarismijnstembureau.nl'?

Basis: communiceerde over stemlokalen via waarismijnstemlokaal.nl (n = 245).¹

¹ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

4.3 Gebruik verkiezingsborden

Meerderheid gebruikte voorbedrukte verkiezingsborden

Posters van politieke partijen werden in de meeste gemeenten op voorgedrukte verkiezingsborden getoond (68%). Circa een kwart van de gemeenten (24%) gebruikte (ook) aanplakborden waar partijen zelf hun posters konden ophangen.

Grote gemeenten maakten beduidend vaker gebruik van voorgedrukte verkiezingsborden dan middelgrote en kleine gemeenten.

Andere manieren om het gebruik van posters te faciliteren waren onder andere sandwich- of driehoeksborden, de mogelijkheid om de gemeente posters te laten ophangen of speciale plekken om posters en banners op te hangen.

Tabel 4.1 - Op welke manier faciliteerde uw gemeente het gebruik van verkiezingsposters door politieke partijen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Met voorgedrukte verkiezingsborden	68%	42%	71%	100%
Met aanplakborden waarop politieke partijen zelf posters konden plakken	24%	38%	21%	9%
Politieke partijen konden op aangewezen plekken in de openbare ruimte reclameborden ophangen	16%	8%	15%	41%
Anders	13%	15%	13%	9%
Geen van bovenstaande	1%	6%	0%	0%
n =	262	52	188	22

Ook bij eerdere verkiezingen maakten grotere gemeenten vaker gebruik van voorbedrukte borden. Wel nam het gebruik van de voorbedrukte borden toe onder kleine gemeenten: bij de afgelopen Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen en Tweede Kamerverkiezing gebruikte 29 procent van de kleine gemeenten deze borden, nu is dat toegenomen tot 42 procent.

Het gebruik van aanplakborden waar partijen zelf posters op kunnen plakken nam af van 32 naar 24 procent van de gemeenten.

Enkele gemeenten faciliteerden het gebruik van verkiezingsposters niet. Hieronder hun toelichting waarom zij dit niet deden:

- “Het college heeft ervoor gekozen om de borden wel te plaatsen maar met een algemene oproep om gebruik te maken van je recht om te gaan stemmen.”
- “Er waren geen politieke partijen die actief campagne voerden.”

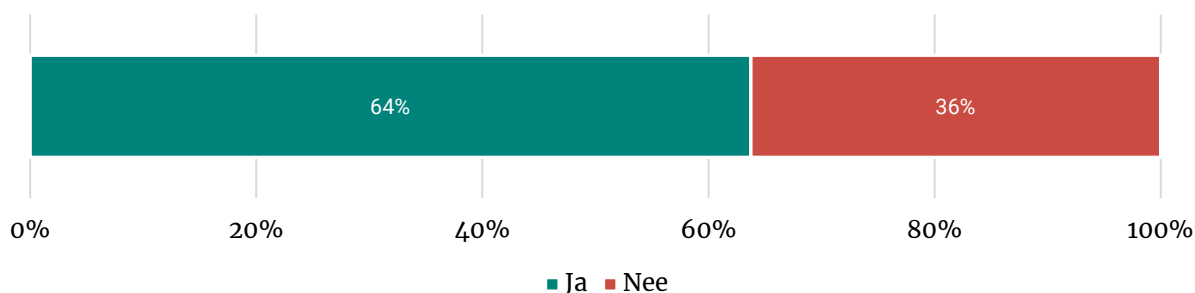
4.4 Speciale doelgroepen

Twee derde richtte communicatie op speciale doelgroepen, meestal 'nieuwe stemmers'

Bijna twee derde van de gemeenten (64%) geeft aan zich in de communicatie te hebben gericht op specifieke groepen kiezers. De rest deed dat niet.

Figuur 4.3 - Heeft uw gemeente zich in de communicatie over de verkiezingen gericht op specifieke groepen kiezers (zoals: jongeren, ouderen, kiezers met een beperking of kiezers met een migratieachtergrond)?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

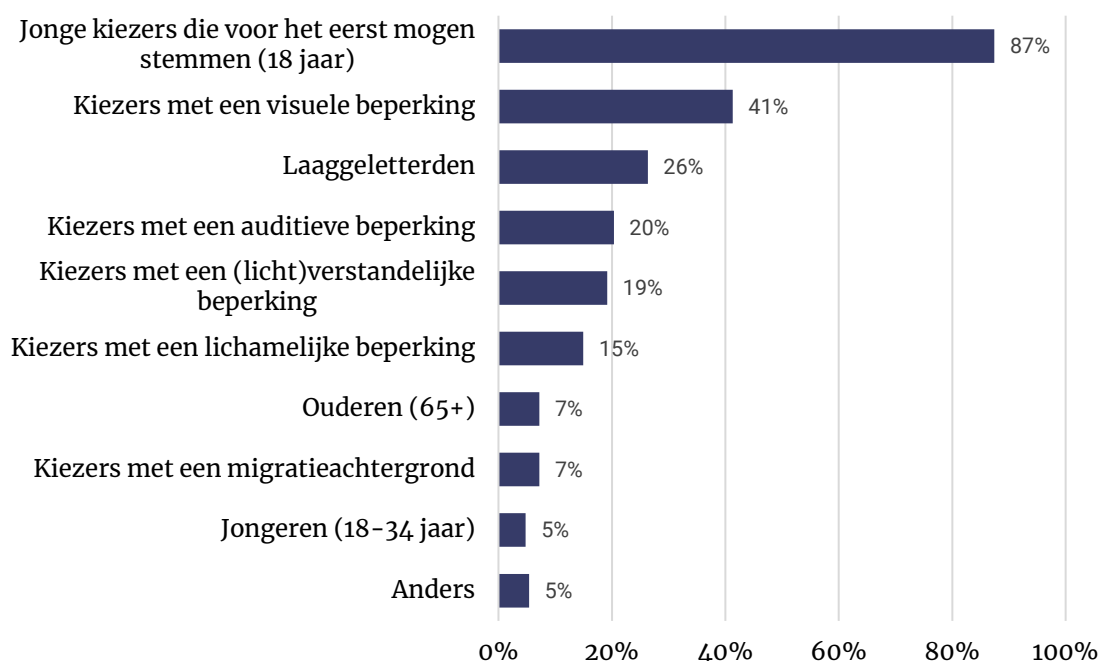

Deze resultaten zijn onveranderd ten opzichte van de afgelopen verkiezingen. Ook richtten grote gemeenten – net zoals bij eerdere verkiezingen – zich in hun communicatie vaker op specifieke doelgroepen (82%) dan kleine gemeenten (58%).

Deze communicatie voor specifieke doelgroepen was –net als bij de Tweede Kamerverkiezing van 2023– meestal gericht op jonge kiezers die voor het eerst mochten stemmen (87%). Daarna volgt communicatie gericht op kiezers met verschillende beperkingen, zoals een visuele beperking (41%).

Figuur 4.4 - Op welke specifieke doelgroepen heeft uw gemeente zich gericht?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: communiceerde gericht op specifieke doelgroepen (n = 167).

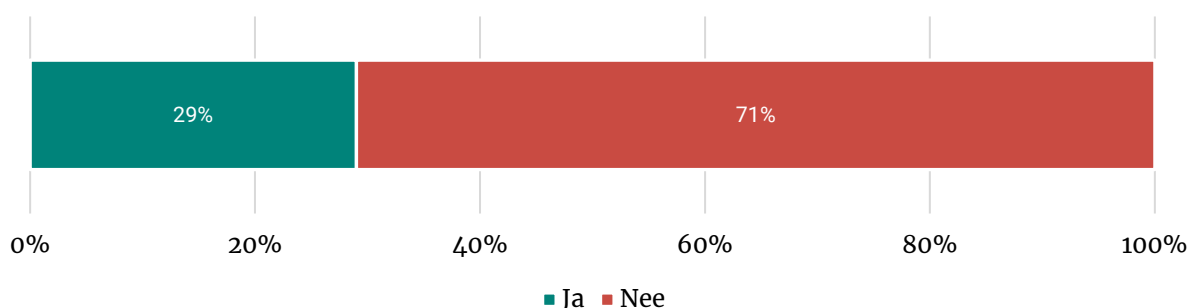
4.5 Andere talen

Communicatie meestal alleen in het Nederlands of Fries

De meeste gemeenten communiceerden alleen in het Nederlands of Fries over de verkiezing (71%). Minder dan een derde (29%) communiceerde ook in een andere taal.

Figuur 4.5 - Heeft u in andere talen dan het Nederlands of het Fries over de Europees Parlementsverkiezing gecommuniceerd?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

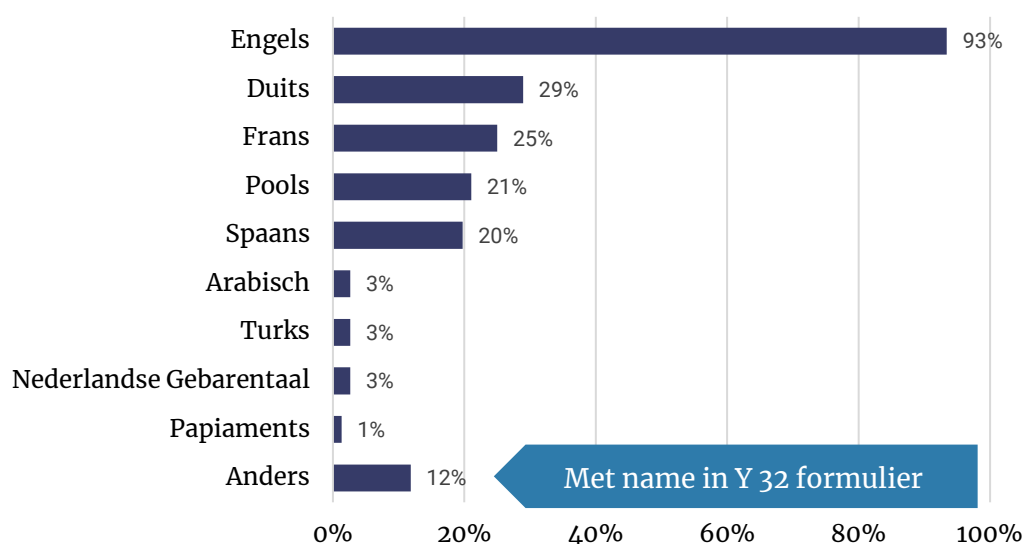

Bij de Europees Parlementsverkiezing is veel vaker in andere talen gecommuniceerd (29%) dan bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezing (3%) en de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen (7%). Zowel kleine als middelgrote en grote gemeenten doen dat nu vaker. Wel communiceren grote gemeenten (nog steeds) vaker in andere talen (59%) dan kleine (23%) en middelgrote (27%) gemeenten.

Als gemeenten in een andere taal communiceerden, ging het meestal om Engels (93%). Circa een kwart tot een derde communiceerde (ook) in het Duits, Frans, Pools of Spaans. Gemeenten die in 'andere talen' dan de voorgelegde antwoordopties communiceerden, geven meestal aan dat het om meerdere talen ging in verband met het Y 32-formulier (zie paragraaf 4.6).

Figuur 4.6 - In welke andere talen heeft u over de Europees Parlementsverkiezing gecommuniceerd?

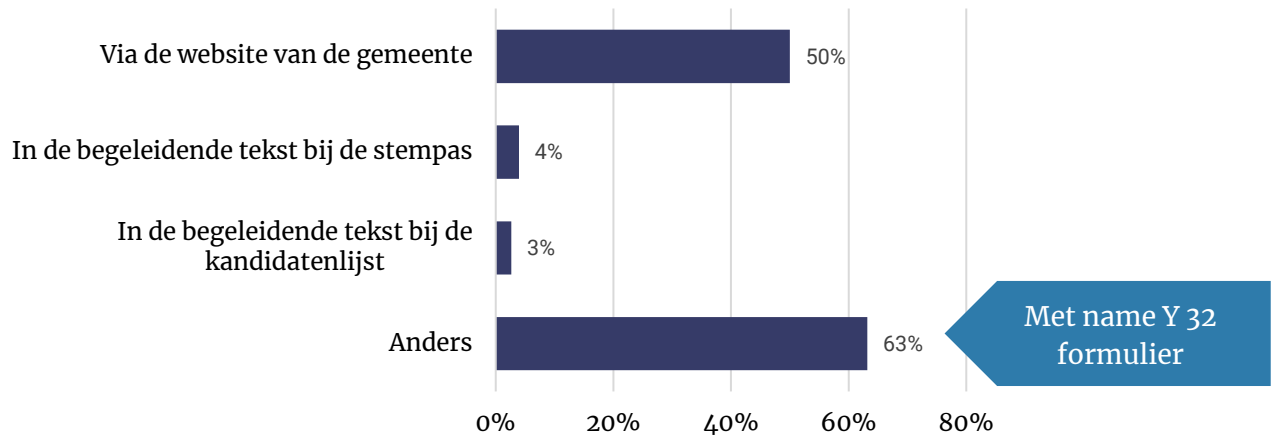
Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: communiceerde in een andere taal dan Nederlands of Fries (n = 76).

Gemeenten die in andere talen dan het Nederlands of Fries over de verkiezing communiceerden, deden dat in de helft van de gevallen via de website van de gemeente (50%). Een groot aandeel (63%) communiceerde op een 'andere manier' – in de open toelichting geven zij vrijwel allemaal aan dat het hier gaat om het Y 32-formulier of de begeleidende brief (zie ook de volgende paragraaf).

Figuur 4.7 - Waar heeft u in andere talen dan het Nederlands en Fries gecommuniceerd?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: communiceerde in een andere taal dan Nederlands of Fries (n = 76).

4.6 Y 32-procedure

Gemeenten wezen EU-burgers schriftelijk en online op registratie

Als niet-Nederlandse burgers uit EU-landen zich in Nederland vestigen, moeten zij zich registreren bij hun gemeente om in Nederland te mogen stemmen voor het Europees Parlement. Dit is de zogenoemde Y-32 procedure.² Vrijwel alle gemeenten zeggen niet-Nederlandse EU-burgers op de mogelijkheden voor kiezersregistratie te hebben gewezen. Meestal deden zij dat via een brief in aanloop naar de verkiezing (84%) en/of via de gemeentelijke website (79%).

Figuur 4.8 - Heeft uw gemeente niet-Nederlandse EU-burgers gewezen op de mogelijkheden voor registratie als kiezer?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

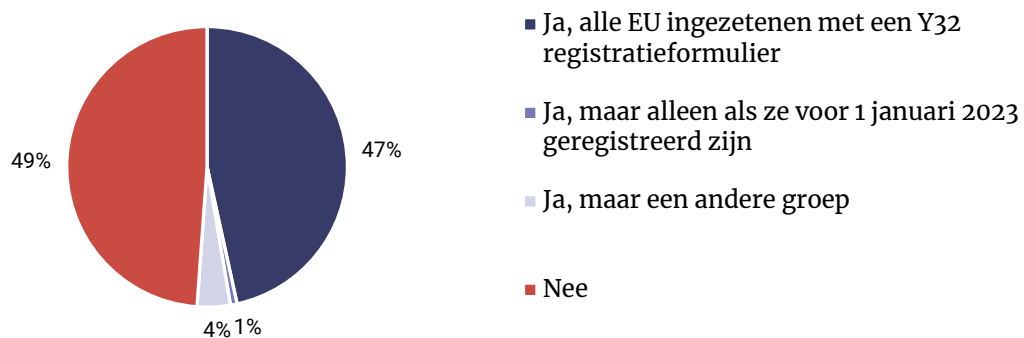
Niet alle gemeenten wezen op mogelijkheid tot ongedaan maken van Y32-registratie

EU-burgers kunnen stemmen in de lidstaat waar ze wonen, maar ook in de lidstaat van herkomst. Zij kunnen deze keuze bij elke verkiezing aanpassen, de registratie is echter permanent. Ongeveer de helft van de gemeenten hebben burgers met een Y 32-registratie erop gewezen dat zij hun Nederlandse kiesregistratie ongedaan moeten maken als zij in hun land van herkomst willen stemmen. Meestal deed men dat voor *alle* EU-ingezetenen met Y 32-formulier (47%). De andere helft van de gemeenten (49%) wees EU-ingezetenen hier niet op.

² Vragen over de Y 32-procedure zijn nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Figuur 4.9 - Heeft u EU-ingezetenen met een Y32 formulier in de BRP erop gewezen dat zij in Nederland geregistreerd staan en zij deze registratie actief ongedaan moesten maken indien zij in de lidstaat van herkomst wilden stemmen?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

5 Stemlokalen

Dit hoofdstuk gaat over stemlokalen. In paragraaf 5.2 ligt de focus op het realiseren van voldoende stemlokalen. Hadden gemeenten moeite met het vinden van genoeg geschikte locaties? En zo niet, waar kwam dat door? Paragraaf 5.3 gaat in op de toegankelijkheid van de stemlokalen.

5.1 Belangrijkste uitkomsten

- De meeste gemeenten realiseerden **genoeg stemlokalen** (80%) en hadden hier geen moeite mee (63%). Voor 8 procent was dit wel moeilijk, meestal vanwege een beperkt aantal geschikte locaties binnen de gemeentegrenzen en beperkte beschikbaarheid van locaties op de verkiezingsdag. Grote gemeenten hadden hier vaker moeite mee dan kleine gemeenten.
- Gemeenten bieden nu vaker **voorzieningen aan voor specifieke doelgroepen** dan bij vorige verkiezingen. Met name ondersteuning in gebarentaal wordt nu in meer gemeenten aangeboden.
- Over het algemeen was de **toegankelijkheid** van stemlokalen voor kiezers met een lichamelijke beperking goed. Echter moest – net als bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezing in november 2023 – een kwart van de gemeenten melding maken bij de gemeenteraad van ontoegankelijke stemlokalen. Dit kwam vaker voor in grote gemeenten (64%) dan kleine gemeenten (12%).

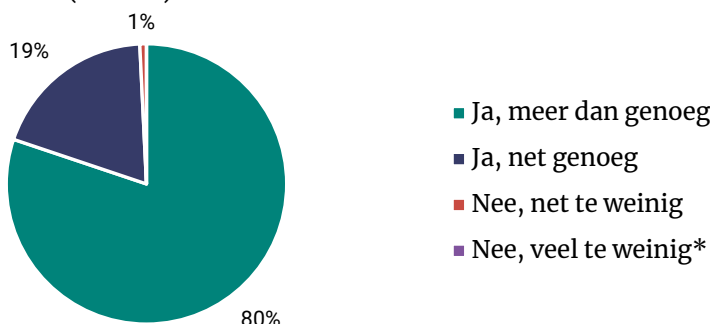
5.2 Stemlokalen realiseren

Bijna overal genoeg stemlokalen, volgens een op vijf 'net genoeg'

Voor de meeste gemeenten was het geen probleem om genoeg stemlokalen te realiseren voor de Europees Parlementsverkiezing (80%). Een op vijf laat weten dat zij net genoeg plekken hadden om het stemmen mogelijk te maken. Voor 1 procent van de gemeenten geldt dat zij net te weinig stemlokalen wist te realiseren. Bij geen van de bevroegde gemeenten kwam het voor dat er veel te weinig stemlokalen konden worden gerealiseerd.

Figuur 5.1 - Heeft uw gemeente voldoende stemlokalen kunnen realiseren voor deze Europees Parlementsverkiezing?

Basis: alle gemeenten (n = 262).³

*Dit antwoord werd door minder dan 0,5 procent van de gemeenten gegeven en is daarom niet zichtbaar in de figuur.

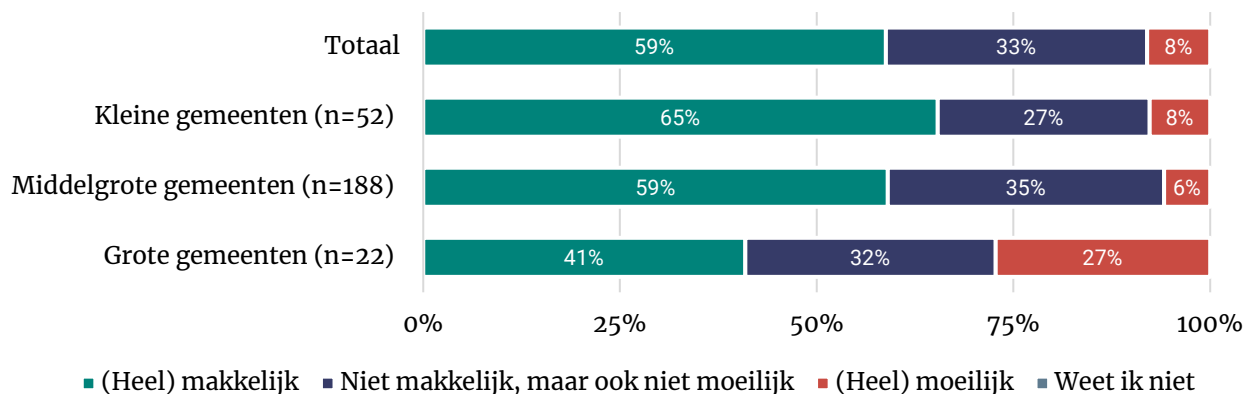
³ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Grotere gemeenten hadden vaker moeite met vinden van stemlokalen

Een meerderheid van de gemeenten geeft aan dat het gemakkelijk was om genoeg stemlokalen te vinden (59%). Een derde vond dit niet moeilijk, maar ook niet makkelijk. Acht procent heeft dit proces als (heel) moeilijk ervaren. Onder grote gemeenten is dat percentage hoger (27%) dan onder kleine en middelgrote gemeenten (respectievelijk 8% en 6%).

Figuur 5.2 - Hoe ervaren uw gemeente het proces om voldoende stemlokalen te vinden voor deze Europees Parlementsverkiezing? Was dat een makkelijke of een moeilijke opgave?

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).⁴

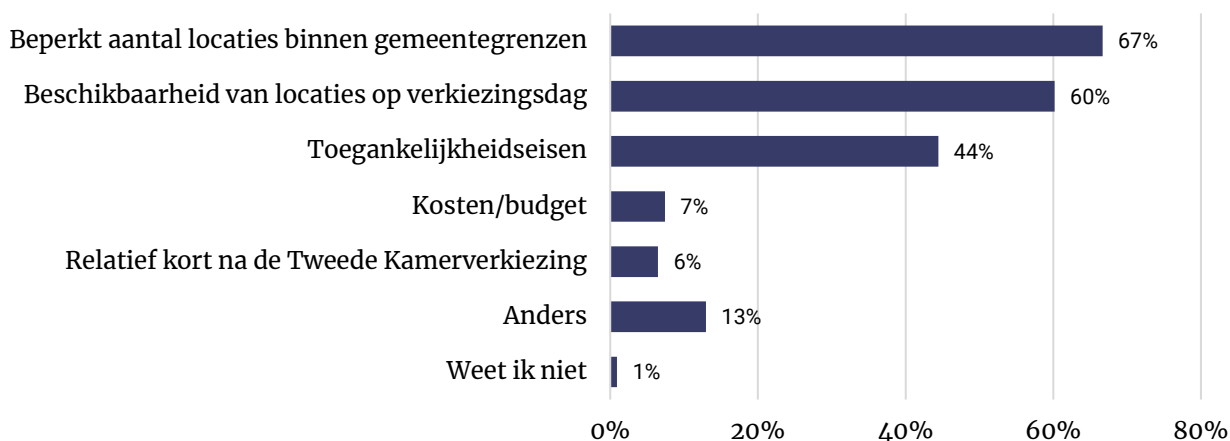

Moeite met vinden van stemlokalen vooral door beperkt aantal locaties, en de beschikbaarheid

Twee derde van de gemeenten die het moeilijk vonden om stemlokalen te realiseren, zeggen dat dit komt door een beperkt aantal geschikte locaties binnen de gemeentegrenzen (67%). Ook de beschikbaarheid van locaties op de verkiezingsdag vormde voor het merendeel een belemmering (60%). Bijna de helft (44%) liep (daarnaast) tegen de gestelde toegankelijkheidseisen aan.

Figuur 5.3 - Kunt u toelichten waarom het voor uw gemeente niet makkelijk was om stemlokalen te realiseren?⁵

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten waar het niet makkelijk was om voldoende stemlokalen te vinden (n = 108).

⁴ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

⁵ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Voor 13 procent speelde tevens een andere reden mee. Bijvoorbeeld de zomerperiode waarin de verkiezing viel, die het vinden van een locatie bemoeilijkte. Ook was het voor sommige ingewikkeld om locaties te vinden omdat deze verkiezing op een donderdag plaatsvond.

- “Komt omdat het nu op een donderdag was en dan scholen het drukker hebben met de BSO die daar dan is gevestigd.”
- “Veel locaties niet beschikbaar in verband met zomeractiviteiten.”

De redenen waarom het moeilijk was om locaties te vinden verschillen naar gemeentegrootte. In grote gemeenten ging het vooral om de beschikbaarheid van locaties. Kleinere gemeenten hadden last van het beperkt aantal locaties dat zich binnen de gemeentegrenzen bevindt.

Tabel 5.1 - Kunt u toelichten waarom het voor uw gemeente niet makkelijk was om stemlokalen te realiseren?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten waar het niet makkelijk was om voldoende stemlokalen te vinden (n = 108).

	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
1	Beperkt aantal locaties binnen gemeentegrenzen (83%)	Beperkt aantal locaties binnen gemeentegrenzen (66%)	Beschikbaarheid van locaties op verkiezingsdag (92%)
2	Toegankelijkheidseisen (50%)	Beschikbaarheid van locaties op verkiezingsdag (60%)	Toegankelijkheidseisen (54%)
3	Beschikbaarheid van locaties op verkiezingsdag (39%)	Toegankelijkheidseisen (42%)	Beperkt aantal locaties binnen gemeentegrenzen (46%)
n =	18	77	13

5.3 Toegankelijkheid

De Kieswet bepaalt in artikel J4 dat burgemeester en wethouders ervoor moeten zorgen dat alle stemlokalen zo zijn gelegen en ingericht dat kiezers met lichamelijke beperkingen zoveel mogelijk hun stem zelfstandig kunnen uitbrengen. Wanneer stemlokalen hier niet aan voldoen, moeten burgemeester en wethouders de gemeenteraad informeren over de redenen hiervoor.

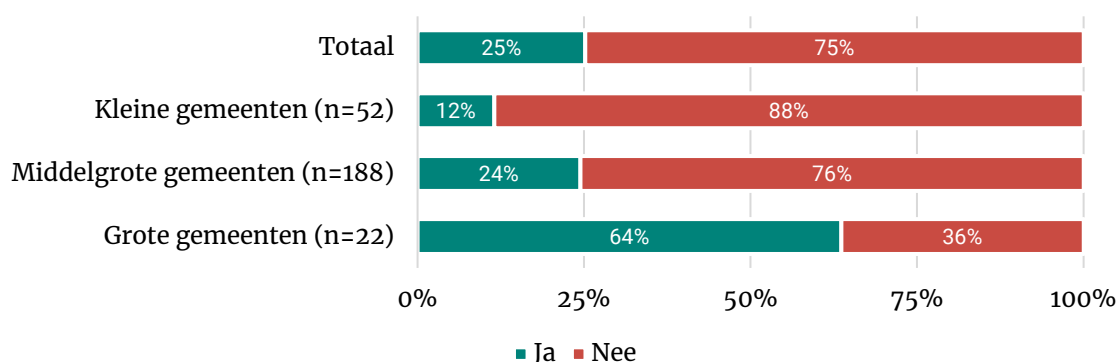
Kwart gemeenten moest melding maken van niet toegankelijke stemlokalen

Driekwart van de gemeenten geeft aan geen melding te hebben moeten maken van stemlokalen die niet toegankelijk waren. De overige 25 procent moest dat wel. Gemiddeld maakten gemeenten melding van vier (3,8) niet-toegankelijke stemlokalen.⁶

Grote gemeenten moesten vaker (64%) dan kleinere gemeenten ('klein' 12%; 'middelgroot' 24%) melding maken van niet toegankelijke stemlokalen.

Figuur 5.4 - Heeft u bij uw gemeenteraad melding moeten maken van stemlokalen die niet toegankelijk waren?

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Ook bij de Tweede Kamerverkiezing van 2023 maakte een kwart van de gemeenten een melding (25%). Zij deden dit gemiddeld over 3,1 niet toegankelijke stemlokalen.

Bij de afgelopen Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen maakte 19 procent van de gemeenten een melding (gemiddeld 4,1). Ook toen maakten grotere gemeenten hier vaker melding van.

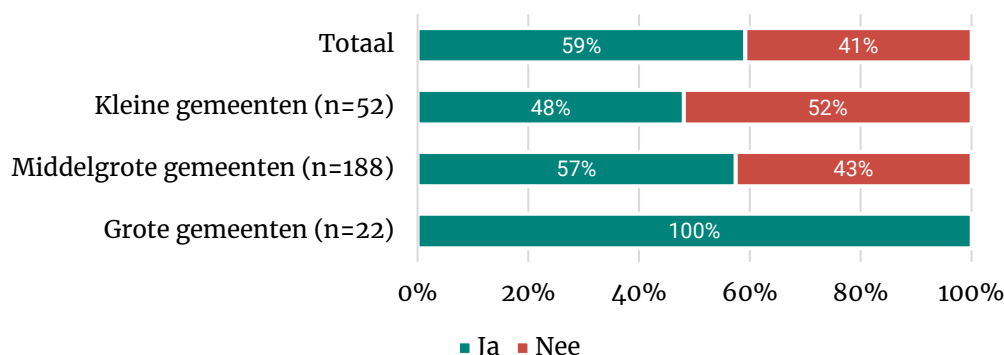
⁶ Er zitten drie uitschieters in de data: 24, 25 en 27. Het mediane aantal meldingen is 2.

Merendeel van gemeenten bood voorzieningen aan voor specifieke doelgroepen

Zes op tien gemeenten (59%) zeggen in een of meer stemlokalen voorzieningen te hebben aangeboden voor specifieke doelgroepen. Waar de helft van de kleine gemeenten dit deed (48%), geldt dat voor alle bevraagde grote gemeenten.

Figuur 5.5 - Heeft u in een of meer stemlokalen voorzieningen aangeboden voor specifieke doelgroepen?

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Van de voorzieningen voor specifieke doelgroepen werd de stemmal voor blinde of slechtziende kiezers in het grootste aandeel gemeenten aangeboden. Veertig procent van de gemeenten had in een of meer stemlokalen een stemmal. Zij richten gemiddeld 1,2 stemlokalen hiermee in. Een kwart bood (ook) ondersteuning in gebarentaal aan (25%), gemiddeld in 13,6 stemlokalen.

Tabel 5.2 - In hoeveel stemlokalen heeft u de volgende voorzieningen aangeboden?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Aantal gemeenten	% van alle gemeenten	Gemiddeld aantal stemlokalen in gemeente*
Ondersteuning in gebarentaal	66	25%	13,6
De stemmal voor blinde of slechtziende kiezers	104	40%	1,2
Een prikkelarm stemlokaal	20	8%	1,7
Voorafgaand aan de verkiezingen is een proefstemlokaal ingericht	12	5%	1,4
Anders	47	18%	4,4

*Het gemiddeld aantal stemlokalen waarin een voorziening wordt aangeboden is berekend op alleen gemeenten die een betreffende voorziening aanboden.

Het aantal gemeenten dat speciale voorzieningen aanbrengt in het stemlokaal is afgelopen twee jaar toegenomen. Bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen in 2023 deed minder dan de helft dit (44%), bij de Tweede Kamerverkiezing in 2023 was dat 52 procent en bij de Europees Parlementsverkiezing is dit verder toegenomen tot 59 procent. Met name ondersteuning in gebarentaal (PS/WS23: 6%, TK23: 12%, EP24: 25%) wordt nu in meer gemeenten aangeboden.

6 Stembureauleden

Dit hoofdstuk gaat over hoe gemeenten de werving, uitval en trainingen van stembureauleden hebben ervaren. Ook komt de ervaring met de inzet van digitale ondersteuning aan bod. Hoofdstuk 11 behandelt vragen over de leden van het gemeentelijk stembureau (GSB).

6.1 Belangrijkste uitkomsten

- Bijna de helft van de gemeenten (45%) had er **moeite** mee om stembureauleden te **werven**, vooral in grote gemeenten. Dat lag volgens hen vooral aan de timing van de verkiezing in de vakantieperiode en aan vergrijzing van het vrijwilligersbestand.
- De helft van de gemeenten (53%) was **meer werk** kwijt aan het werven van stembureauleden dan voor de vorige verkiezing (Tweede Kamerverkiezing van november 2023).
- Gemeenten wierven voor deze Europees Parlementsverkiezing wat minder tellers dan bij de afgelopen Provinciale Staten-, waterschaps- en Tweede Kamerverkiezingen, waarschijnlijk vanwege het lagere verwachte aantal stemmen. Het aantal voorzitters, stembureau- en reserveleden was vergelijkbaar. De meeste gemeenten wierven via hun eigen bestand van stembureauleden en/of een oproep onder gemeenteambtenaren.
- Bij de meeste gemeenten kregen de (plaatsvervangend) voorzitter, stembureauleden en tellers een **financiële vergoeding**, die qua hoogte vergelijkbaar was met de voorgaande verkiezingen.
- Bij alle gemeenten volgden voorzitters, stembureauleden en tellers een training, meestal een **e-learning**. Meestal volgden verschillende functies verschillende trainingen (84%), in kleine gemeenten ging het relatief vaak om dezelfde training voor iedereen.

6.2 Aantallen

Grote gemeenten maken meer gebruik van vrijwilligers dan middelgrote of kleine gemeenten

Tijdens de Europees Parlementsverkiezing waren er gemiddeld 34 voorzitters, 143 stembureauleden, 65 tellers en 16 reserveleden. Logischerwijs hebben grotere gemeenten gemiddeld genomen meer voorzitters, stembureauleden, tellers en reserveleden dan kleine en middelgrote gemeenten.

In Tabel 6.1 is voor het totaal en per gemeentegrootte ook de mediaan te zien van het totaal aantal voorzitters, stembureauleden, tellers en reserveleden. Over het algemeen ligt de mediaan lager dan de gemiddelde aantallen, wat erop duidt dat er enkele uitschieters in de data zitten. De mediaan van het aantal vrijwilligers bij alle gemeenten is 24 voorzitters, 96 stembureauleden, 45 tellers en 6 reserveleden.

Tabel 6.1 - Hoeveel stembureauleden waren er in totaal (voorzitters, stembureauleden, en tellers) tijdens de Europees Parlementsverkiezing werkzaam binnen uw gemeente?

Gemiddelde (afgerond op hele aantallen) en mediaan, naar gemeentegrootte.

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
	Gem./ mediaan	Gem./ mediaan	Gem./ mediaan	Gem./ mediaan
Voorzitters (excl. plv. voorzitters)	34 / 24	11 / 10	33 / 26	106 / 94
Stembureauleden	143 / 96	46 / 43	128 / 105	498 / 448
Tellers	65 / 45	29 / 28	66 / 52	137 / 142
Reserveleden	16 / 6	8 / 5	16 / 8	40 / 19
n =	262	52	188	22

Bij gemeenten met een centrale stemopneming (CSO) waren gemiddeld meer voorzitters (46 tegenover 26) en stembureauleden (169 tegenover 110) dan bij gemeenten met een decentrale stemopneming (DSO). Het gemiddeld aantal tellers en reserveleden was gelijk. Aangezien grote gemeenten vaker gebruik maakten van een CSO (zie hoofdstuk 10), kan dit ook verklaard worden door de gemeentegrootte.

Deze aantallen zijn over het algemeen vergelijkbaar met de aanwezigen tijdens de vorige twee verkiezingen. Alleen het aantal tellers is iets afgenomen. Dat zijn er nu gemiddeld 65 per gemeente, terwijl dat er bij de Provinciale Staten -en waterschapsverkiezingen 75 waren, en bij de Tweede Kamerverkiezing 78. Grote gemeenten lijken minder tellers in te zetten (PSW23: gem. 244; TK23: gem. 209). Het is aannemelijk dat dit verband houdt met het verwachte aantal stemmen dat geteld moet worden. Er zijn bij deze verkiezing 6.253.467 stemmen uitgebracht, veel minder dan bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer (10.475.203 stemmen) en voor Provinciale Staten en waterschappen (15.737.527 stemmen vanwege dubbele stemming).

Voor gemiddeld 16 procent van de stembureauleden was het de eerste keer dat zij werkzaam waren als stembureaulid. Er zijn geen verschillen naar gemeentegrootte. Dit percentage is vergelijkbaar met dat bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen en de Tweede Kamerverkiezing in 2023 voor het eerst meewerkte: bij de Provinciale Staten- en Waterschapsverkiezingen was 15 procent van de stembureauleden voor het eerst lid, bij de Tweede Kamerverkiezingen ging het om 19 procent.

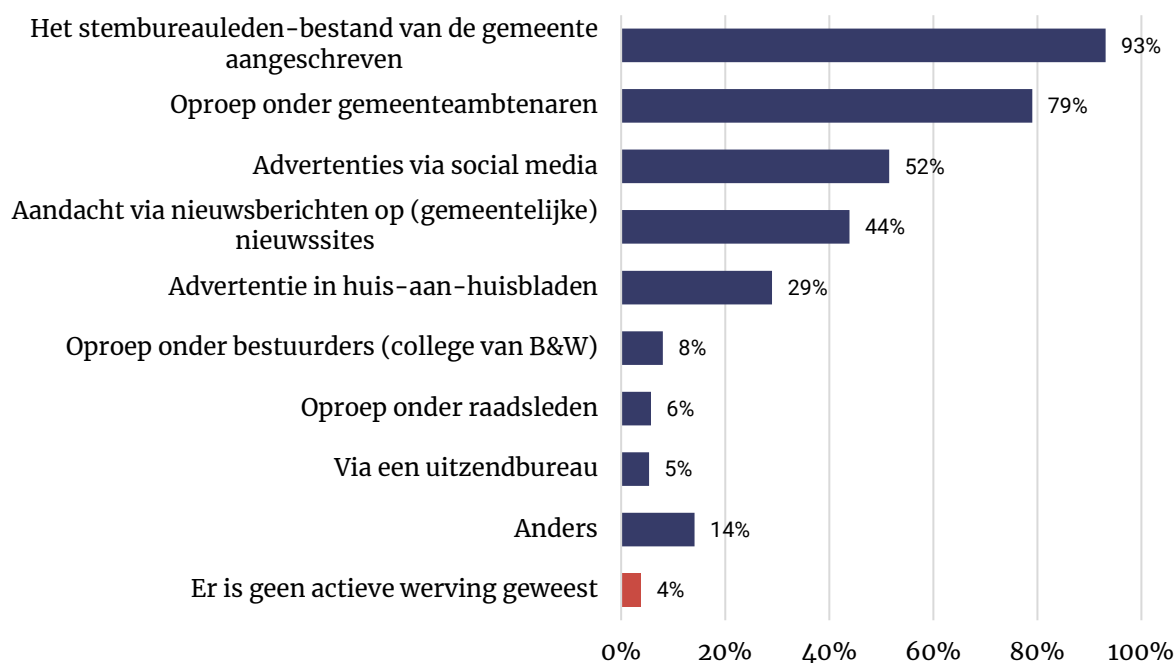
6.3 Werving

Werving bestaat vooral uit aanschrijven stembureauledenbestand en oproep onder ambtenaren

Bijna alle gemeenten probeerden stembureauleden te werven door eerdere stembureauleden te benaderen, via een 'oud-ledenbestand' dat de gemeente bijhoudt (93%). Ook een oproep onder gemeenteambtenaren (79%) en advertenties via social media werden door veel gemeenten ingezet. Bij tien gemeenten werd geen actieve werving ingezet (4%).

Figuur 6.1 - Op welke manier heeft uw gemeente stembureauleden proberen te werven?⁷

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Veertien procent van de gemeenten gebruikte hier ook nog een andere methode voor. Zij noemen bijvoorbeeld het inzetten van het eigen netwerk of het aanschrijven van o.a. verenigingen en wijk- en dorpsraden.

- “De dorpsraden gevraagd om te helpen bij de werving, dit leverde met name in de kleine kernen veel nieuwe aanmeldingen op.”
- “Persoonlijk gevraagd door team Verkiezingen en vooral door andere collega's in vrienden- en kennissenkring.”

Er zijn geen verschillen tussen de methoden die gemeenten met CSO dan wel DSO gebruikten om stembureauleden te werven.

⁷ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

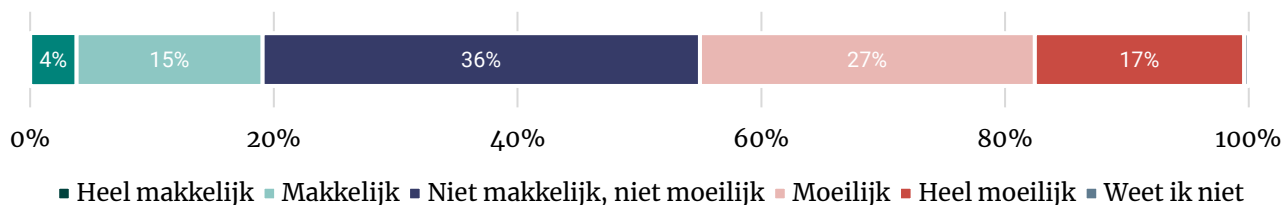

Bijna de helft had moeite met werven stembureauleden, vooral grote gemeenten

Bijna de helft van de gemeenten (45%) had er moeite mee om genoeg (reserve-)stembureauleden te werven. Een op vijf ging dit (heel) makkelijk af (19%).

Figuur 6.2 - Hoe makkelijk of moeilijk vond uw gemeente het om voldoende (reserve-)stembureauleden te werven?⁸

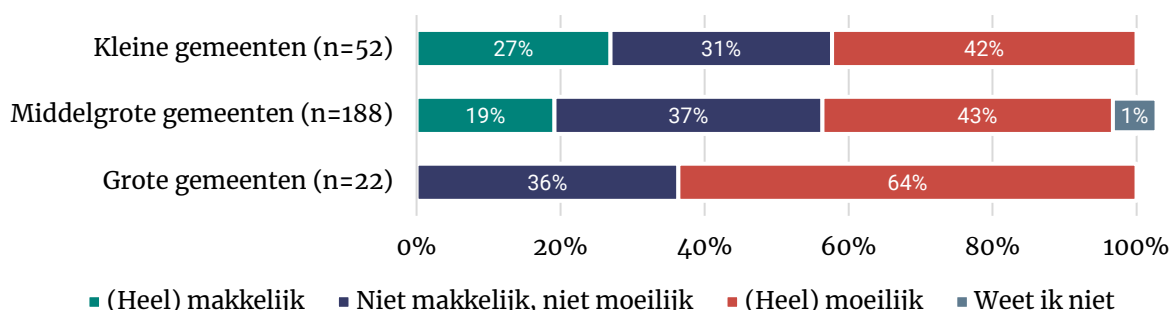
Basis: alle gemeenten (n = 262).

Voor grote gemeenten was de werving vaker moeilijk (64%) dan voor kleine en middelgrote gemeenten (42-43%). Geen enkele van de bevraagde grote gemeenten gaf aan dat het makkelijk was om genoeg stembureauleden te vinden.

Figuur 6.3 - Hoe makkelijk of moeilijk vond uw gemeente het om voldoende (reserve-)stembureauleden te werven? Naar gemeentegrootte.

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Daarnaast blijkt dat gemeenten met een DSO minder moeite hadden met het werven van (reserve-)stembureauleden dan gemeenten met een CSO. Waar van die laatste groep de helft (50%) hier moeite mee had, gold dat voor 38 procent van de gemeenten die een DSO hanteerden. Daarbij moet worden opgemerkt dat gemeenten met een CSO vaker grote gemeenten betroffen. Het kan dus zijn dat verschillen tussen gemeenten met een CSO en DSO (in ieder geval ten dele) verklaard worden door gemeentegrootte – en andersom.

⁸ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Vakantieperiode en vergrijzing meest genoemde belemmeringen bij werving

Bijna alle gemeenten die het moeilijk vonden om genoeg stembureauleden te vinden (97%) zeggen dat door de vakantieperiode veel vrijwilligers weg waren, wat het vinden van genoeg (reserve-)stembureauleden belemmerde. Ook een vergrijzing van het vrijwilligersbestand, en de combinatie van de stemming op donderdag en de zitting van het gemeentelijk stembureau op vrijdag maakten de werving moeilijk voor veel gemeenten (respectievelijk 67% en 53%).

Figuur 6.4 - Kunt u aangeven waarom het voor uw gemeente (heel) moeilijk was om stembureauleden te werven?⁹

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten die het (heel) moeilijk vonden om voldoende (reserve-)stembureauleden te werven (n = 118).

Bij een kwart van de gemeenten speelde ook nog een andere reden een rol. Zij noemen onder andere dat deze Europees Parlementsverkiezing minder leeft waardoor mensen minder snel meedoen. Ook de belasting op de vergoeding en afmeldingen door ziekte werden genoemd.

- “Het leeft te weinig binnen de organisatie waardoor er weinig collega's helpen op een stembureau.”
- “De vergoeding wordt nog steeds belast, er blijft voor veel vrijwilligers daardoor echt te weinig over.”
- “Veel afmeldingen op het laatste moment, waardoor reserveleden ook niet altijd meer beschikbaar waren.”

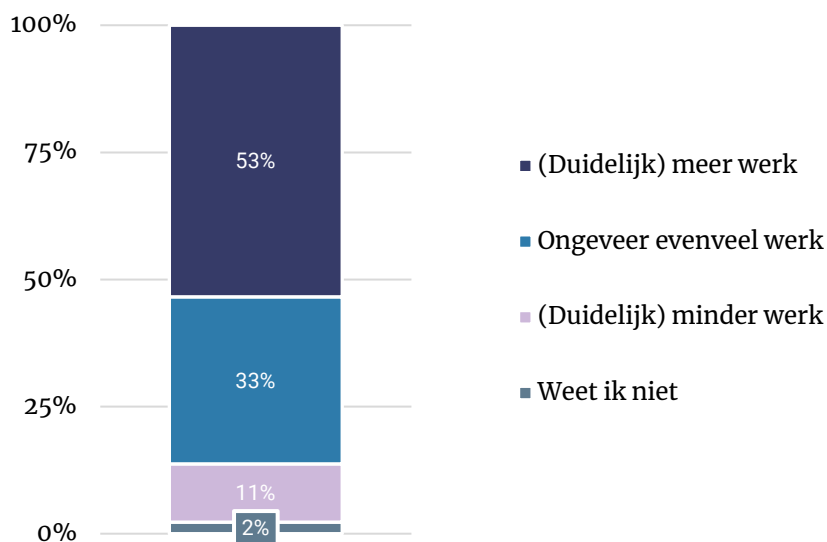
⁹ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Deze verkiezing meer werk aan werving van stembureauleden

Bij iets meer dan de helft van de gemeenten was de werving van stembureauleden voor deze verkiezing beduidend meer werk dan voor de vervroegde Tweede Kamerverkiezing van november 2023 (53%). Volgens een op tien gemeenten was het dit keer minder werk (11%). Er zijn hierin geen wezenlijke verschillen tussen kleine, middelgrote en grote gemeenten.

Figuur 6.5 - Was de werving van stembureauleden voor de Europees Parlementsverkiezing meer of minder werk dan voor de laatste verkiezing (de vervroegde Tweede Kamerverkiezing van november 2023)?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Bij de vervroegde Tweede Kamerverkiezing in november 2023 gaf een meerderheid aan dat het ongeveer evenveel werk was om stembureauleden te werven als bij de verkiezingen daarvoor (Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen, maart 2023).¹⁰

¹⁰ In de evaluatie van de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen werd deze vraag nog niet gesteld.

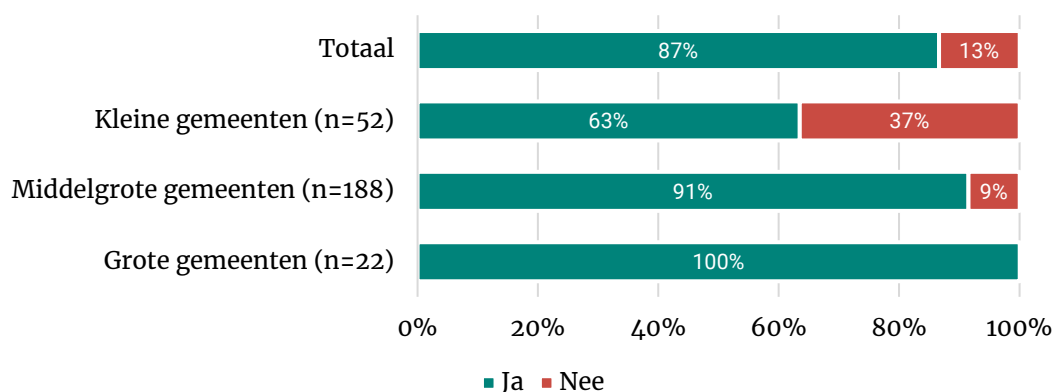
6.4 Uitval

Gemiddeld vielen 12 stembureauleden uit, in grote gemeenten waren dat er 40

Bij de meeste gemeenten zijn stembureauleden uitgevallen op de verkiezingsdag zelf, of in de aanloop ernaartoe. Dat gebeurde bij alle bevraagde grote gemeenten, en minder bij kleine gemeenten. Dat is goed verklaarbaar: grote gemeenten hebben (veel) meer vrijwilligers waardoor de kans op afmelding ook groter is.

Figuur 6.6 - Zijn er stembureauleden uitgevallen, in de week van de verkiezingen (vanaf 3 juni) of tijdens hun werkzaamheden op 6 juni?

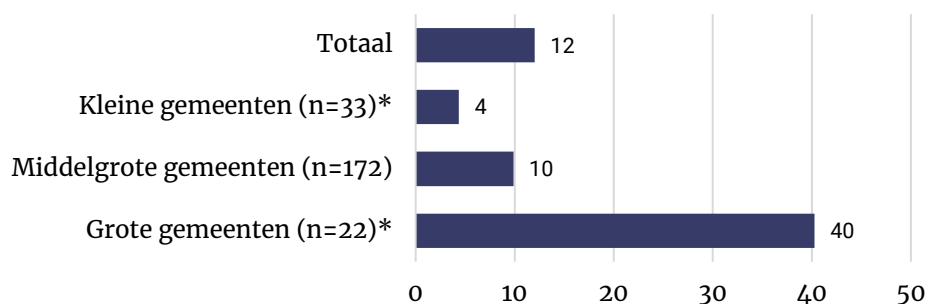
Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Gemiddeld vielen er 12 stembureauleden uit.

Figuur 6.7 - Hoeveel stembureauleden zijn er uitgevallen? Afgerond op hele aantallen.

Naar stemopneming. Basis: gemeenten waar een week voor of op 6 juni uitval was (n = 227).

Het percentage gemeenten waarin stembureauleden uitvielen is vergelijkbaar met hoeveel dat er bij de afgelopen twee verkiezingen waren (PSW23: 85%; TK23: 90%). Bij de Tweede Kamerverkiezing in 2023 viel een vergelijkbaar aantal uit (15 leden). Bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen waren dat er meer (26 leden). In die meting was echter sprake van enkele extreme waarden die het gemiddelde sterk beïnvloedden.¹¹

Meeste gemeenten beschikten over reserves, zo niet: inzet eigen ambtenaren

¹¹ In het rapport wordt gesteld dat er enkele extreme waardes waren, en dat één gemeente zelfs 1.565 uitvallers had. De onderzoekers stellen dat dit het gemiddelde sterk heeft beïnvloed.

De meeste gemeenten (84%) hadden genoeg reserve-stembureauleden om de uitgevallen leden te vervangen. Wel is het aandeel dat over genoeg reserves beschikte lager dan bij de vorige twee verkiezingen (PSW23: 95%; TK23: 96%).

De 16 procent die *niet* genoeg reserve-stembureauleden had, loste dit vooral op door eigen ambtenaren in te zetten als stembureau lid (net als bij eerdere verkiezingen).

Andere gebruikte methoden waren het oproepen tot extra inzet via sociale media (47%), het verlagen van het aantal stembureauleden per stembureau (42%) en het bellen van oud-stembureauleden die zich ditmaal niet hadden aangemeld (42%).

Twee gemeenten zagen zich genoodzaakt om stembureaus te sluiten als gevolg van de uitval.

Tabel 6.2 - Hoe heeft u het uitvallen van stembureauleden opgevangen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten waar een week voor of op 6 juni uitval was en niet voldoende reserves waren (n = 36).*

	Aantal	Percentage
Eigen ambtenaren ingezet als stembureau lid	30	83%
Oproep tot extra inzet via social media	17	47%
Oud-stembureauleden die zich niet hadden aangemeld gebeld om alsnog stembureau lid te zijn	15	42%
Door het aantal stembureauleden per stembureau te verlagen	15	42%
Door stembureauleden in langere shifts in te zetten	10	28%
Door stembureaus te sluiten	2	6%
Door een beroep te doen op het reservebestand van een buurgemeente	0	0%
Anders	5	14%
Totaal	36	100%

*Vanwege het beperkt aantal waarnemingen, worden de resultaten ook in aantallen weergegeven.

6.5 Vergoeding

Vergoeding bij grote gemeenten hoger dan in kleine gemeenten

Bij de meeste gemeenten krijgen de (plaatsvervangend) voorzitter, stembureauleiden en tellers een financiële vergoeding. De vergoeding voor de voorzitter was gemiddeld iets meer dan 200 euro. De vergoedingen voor de (plaatsvervangend) voorzitter, stembureauleiden en tellers zijn bij grote gemeenten hoger dan gemiddeld. Bij kleine gemeenten vallen deze bedragen juist lager uit. De financiële vergoedingen zijn vergelijkbaar met de twee voorgaande verkiezingen.

Tabel 6.3 - Hoe hoog was de vergoeding voor stembureauleiden in uw gemeente (per deelname)?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

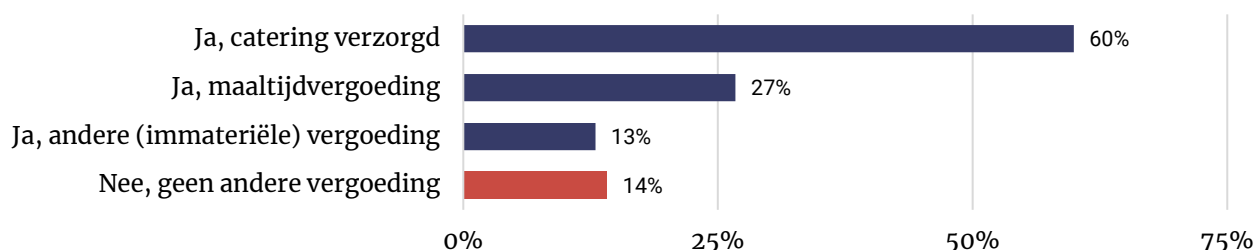
	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Voorzitter				
• Gemiddelde	€202,80	€174,80	€206,70	€236,40
• Minimum	€0	€0	€0	€135
• Maximum	€400	€400	€400	€320
Plaatsvervangend voorzitter				
• Gemiddelde	€158,80	€142,20	€160,30	€185,70
• Minimum	€0	€0	€0	€0
• Maximum	€360	€360	€360	€320
Stembureaulid				
• Gemiddelde	€167,80	€150,70	€170,70	€183,60
• Minimum	€0	€0	€14	€115
• Maximum	€360	€360	€360	€270
Teller				
• Gemiddelde	€51,70	€46,60	€52,70	€55,00
• Minimum	€0	€0	€0	€0
• Maximum	€240	€150	€240	€100
n =	262	52	188	22

In meeste gemeenten kregen stembureauleiden eten en drinken aangeboden of vergoed

Bij de meeste gemeenten was er naast de financiële vergoeding, ook sprake van catering op locatie (60%). Bij een kwart van de gemeenten kregen stembureauleiden een maaltijdvergoeding. Voor de stembureauleiden van 14 procent van de gemeenten was er geen andere vergoeding.

Figuur 6.8 - Bood uw gemeente andere en/of immateriële vergoedingen aan de stembureauleiden?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Bij 14 procent van de gemeenten was er nog een andere (immateriële) vergoeding. Daarbij ging het meestal om een cadeaubon of presentje. Andere gemeenten boden stembureauleden een reiskosten-, of onkostenvergoeding aan.

De mate waarin gemeenten andere (immateriële) vergoedingen aanboden aan stembureauleden is vergelijkbaar met de Tweede Kamerverkiezing in 2023.¹²

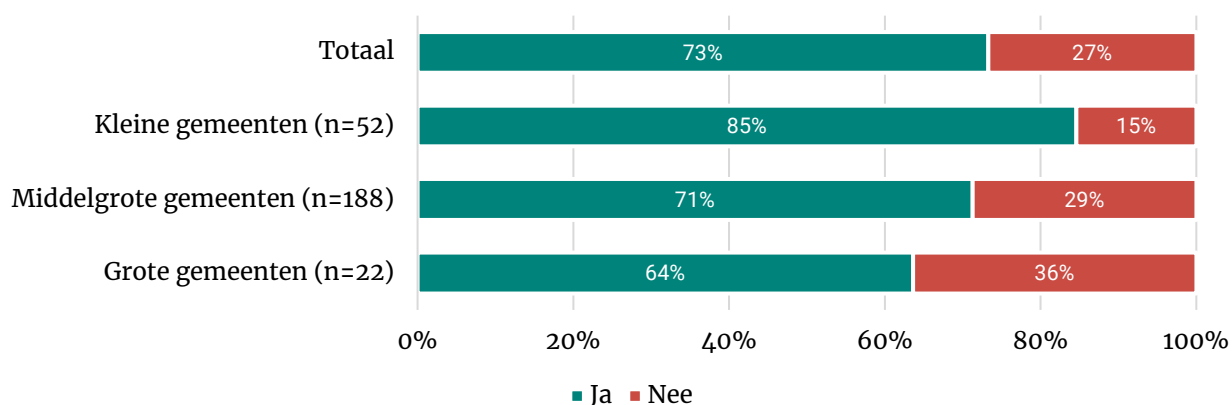
6.6 Werken in shifts

Stembureauleden werkten vaak in shifts, vooral in kleine gemeenten

Bij driekwart van de gemeenten werkten de stembureauleden in shifts (73%). Bij grote gemeenten gebeurde dat minder vaak dan in kleine gemeenten (85% tegenover 64%).

Figuur 6.9 - Werkten de stembureauleden in shifts?

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Bij de Tweede Kamerverkiezing en de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen werkte een vergelijkbare hoeveelheid gemeenten in shifts (respectievelijk 73% en 66%). Ook toen kwam dit bij kleine gemeenten vaker voor dan bij grote gemeenten.

¹² In de evaluatie van de Provinciale Staten – en waterschapsverkiezingen werd deze vraag nog niet gesteld.

6.7 Trainingen

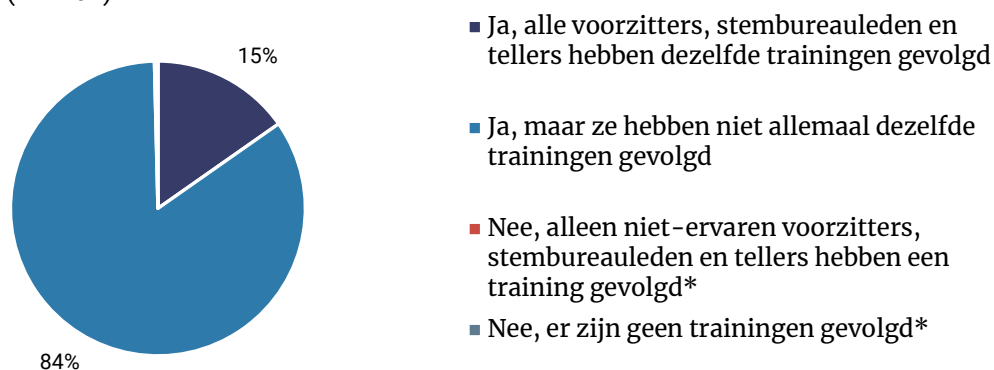
Voorzitters, stembureauleden en tellers kregen verschillende trainingen

Bij de meeste gemeenten volgden voorzitters, stembureauleden en tellers verschillende trainingen ter voorbereiding op hun werkzaamheden. Bij de overige gemeenten volgden zij allemaal dezelfde training(en). Bij minder dan 0,5 procent van de gemeenten is de training alleen aangeboden aan de niet ervaren voorzitters, stembureauleden en tellers.

Bij kleine gemeenten kregen de verschillende functies vaker allemaal dezelfde trainingen. Tussen gemeenten met een CSO dan wel DSO zijn hierin geen verschillen zichtbaar.

Figuur 6.10 - Hebben de voorzitters, stembureauleden en tellers een training gevolgd als voorbereiding op de werkzaamheden?¹³

Basis: alle gemeenten (n = 262).

*Dit antwoord werd door minder dan 0,5 procent van de gemeenten gegeven en is daarom niet zichtbaar in de figuur.

Tabel 6.4 - Hebben de voorzitters, stembureauleden en tellers een training gevolgd als voorbereiding op de werkzaamheden? Naar gemeentegrootte.¹⁴

Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Ja, alle voorzitters, stembureauleden en tellers hebben dezelfde trainingen gevolgd	15%	31%	12%	9%
Ja, maar ze hebben niet allemaal dezelfde trainingen gevolgd	84%	69%	88%	91%
Nee, alleen niet-ervaren voorzitters, stembureauleden en tellers hebben een training gevolgd	0%	0%	1%	0%
Nee, er zijn geen trainingen gevolgd	0%	0%	0%	0%
n =	262	52	188	22

¹³ Deze vraag is nu op een andere manier gesteld dan in de voorgaande evaluaties, waardoor directe vergelijking met eerdere verkiezingen niet langer mogelijk is. Eerder gaven gemeenten per functie aan of zij een training hadden gevolgd. Het percentage dat in totaal een training volgde was respectievelijk 90% (PWS23) en 94% (TK23).

¹⁴ Idem.

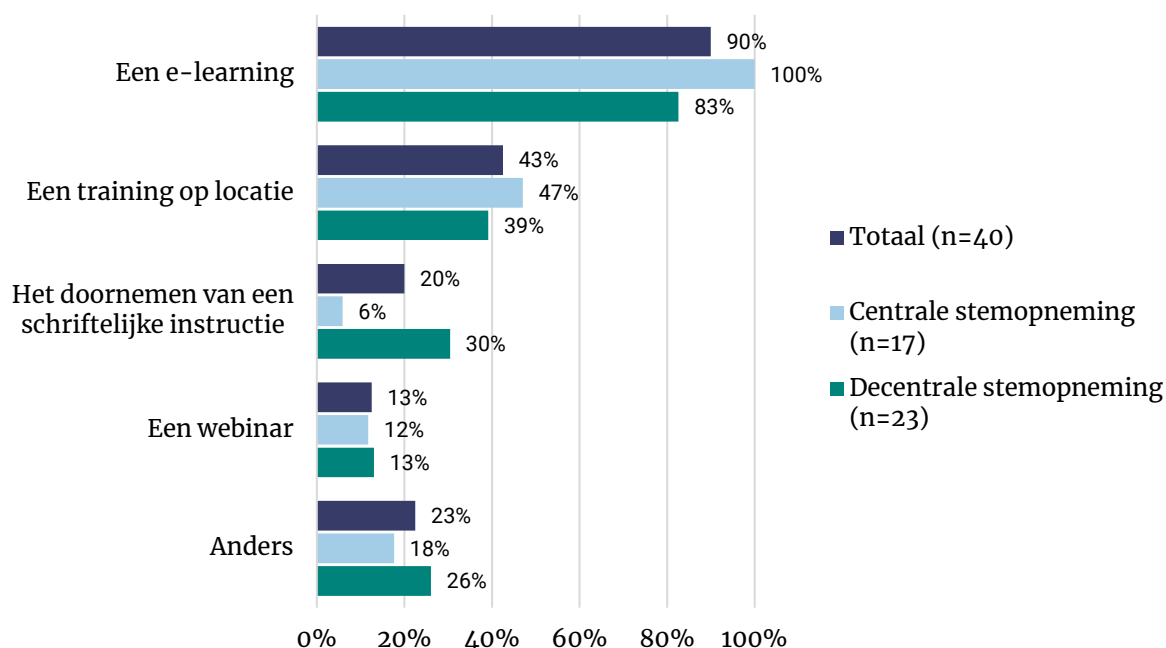
Trainingen bestonden meestal uit een e-learning

Bij de gemeenten waar de training hetzelfde was voor alle voorzitters, stembureauleden en tellers bestond deze training in bijna alle gevallen uit (onder andere) een e-learning. Daarnaast werd bij bijna de helft van de gemeenten een training op locatie aangeboden.

Gemeenten met een CSO lijken vaker een e-learning te gebruiken als algemene training (100% tegenover 83%), gemeenten met DSO zetten relatief vaak een schriftelijke instructie in (30% tegenover 6%). Omdat het om een beperkt aantal waarnemingen gaat, moeten deze resultaten echter als indicatief worden beschouwd.

Tabel 6.5 - Wat hield de training in voor alle voorzitters, stembureauleden en tellers?¹⁵

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten die aan voorzitters, stembureauleden en tellers dezelfde training aanboden (n = 40).*

*Het aantal waarnemingen is beperkt. De resultaten zijn daarom indicatief.

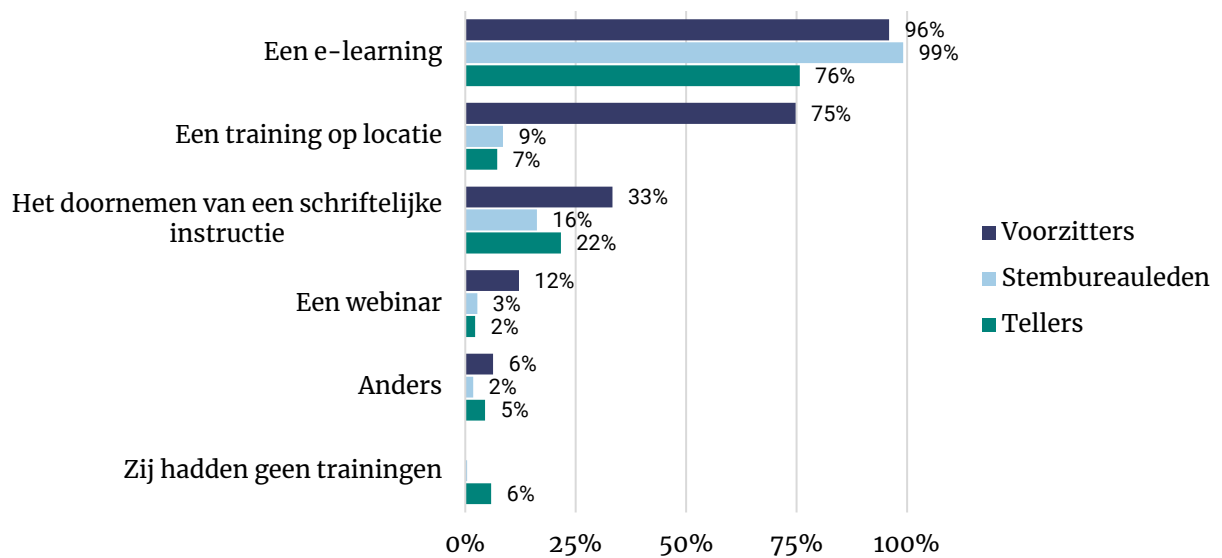
¹⁵ Deze vraag is nu op een andere manier gesteld dan in de voorgaande evaluaties, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Bij de gemeenten waar aan voorzitters, stembureauleden en tellers verschillende trainingen werden aangeboden, betrof dit voor alle drie de functies in de meeste gevallen een e-learning. Voorzitters kregen (daarnaast) ook vaak een training op locatie.

Bij gemeenten met een CSO kregen stembureauleden vaker een training op locatie (13% tegenover 3% van de gemeenten met een DSO). Verder zijn geen verschillen waarneembaar in het type training voor voorzitters, stembureauleden en tellers en het soort stemopneming dat gemeenten hanteren.

Figuur 6.11 - Wat hield de training in voor voorzitters? Wat hield de training in voor stembureauleden? Wat hield de training in voor tellers?¹⁶

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten die aan voorzitters, stembureauleden en tellers verschillende trainingen aanboden (n = 222).

¹⁶ Idem.

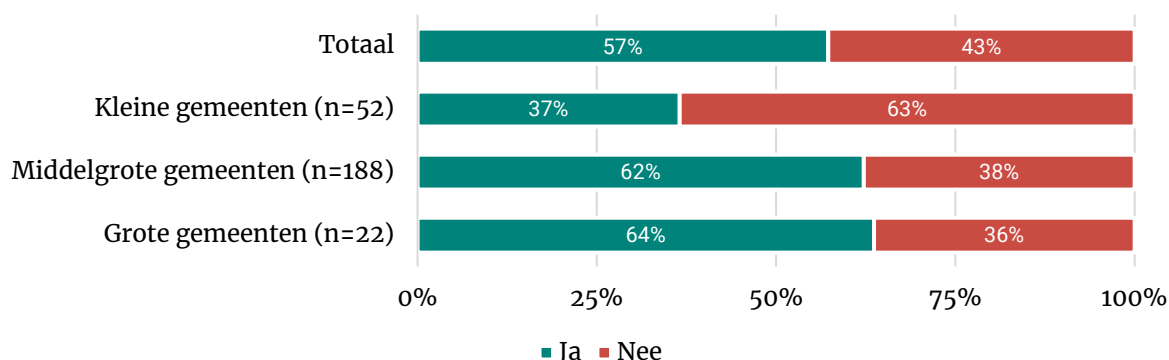
6.8 Digitale ondersteuning

Ruim de helft van de gemeenten maakte gebruik van digitale ondersteuning

Over het algemeen maakten de meeste gemeenten gebruik van digitale ondersteuning bij hun werkzaamheden (57%). Daarbij gaat het bijvoorbeeld om het inzetten van de Stembureau-App, MijnStembureau, Stembureaumanager of Stemhulp. Er zijn verschillen zichtbaar tussen kleine, en middelgrote en grote gemeenten. Van die laatste twee maakte meer dan de helft gebruik van digitale ondersteuning, waar dat voor 37 procent van de kleine gemeenten geldt.

Het aandeel gemeenten dat gebruik maakt van digitale ondersteuning is onveranderd ten opzichte van de vorige verkiezingen (PWS23: 58%; TK23: 58%).

Figuur 6.12 - Hebben de stembureaus in uw gemeente gebruik gemaakt van digitale ondersteuning bij hun werkzaamheden? (Bijvoorbeeld de Stembureau-App, MijnStembureau, Stembureaumanager of Stemhulp). Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

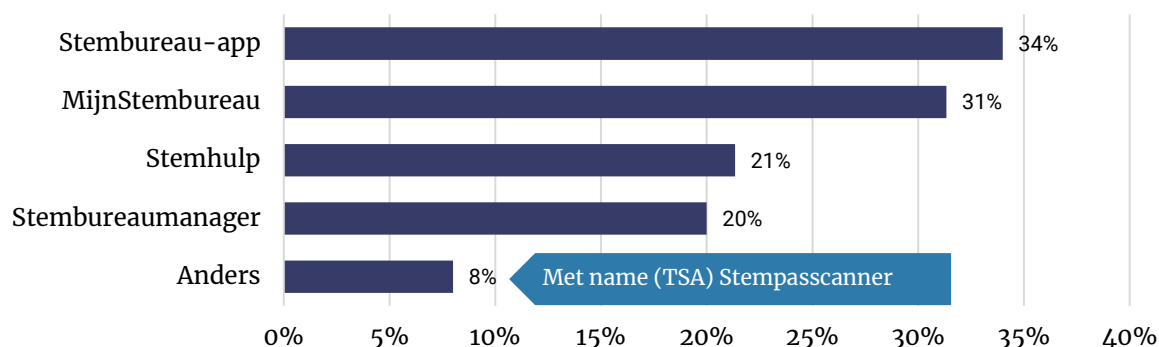
Divers gebruik van digitale ondersteuningsmogelijkheden

Er is geen duidelijke uitschieter voor wat betreft het type digitale ondersteuning dat gemeenten inzetten. Een derde van de gemeenten gebruikten de Stembureau-app (34%) en Mijn Stembureau (31%). Een op vijf zette Stemhulp in (21%) of Stembureaumanager (20%). Als andere methode wordt de (TSA) Stempasscanner meermaals genoemd.

Bij de Tweede Kamerverkiezing van 2023 werd de Stembureau-app het meest gebruikt (50%), gevolgd door MijnStembureau (31%).

Figuur 6.13 - Van welke digitale ondersteuning(en) maakten uw stembureauleden gebruik?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten die digitale ondersteuning gebruikten (n = 150).

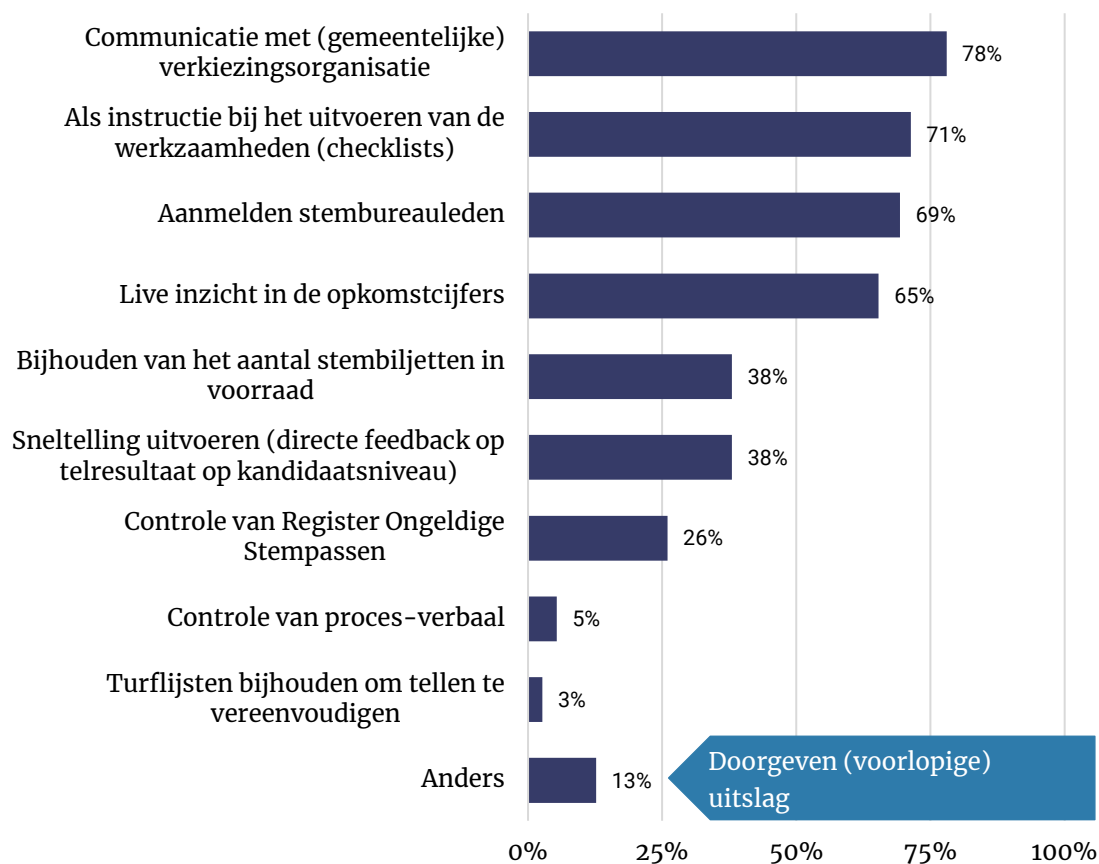

Digitale ondersteuning vooral voor communicatie, instructie, aanmelden en live inzicht

Het merendeel van de gemeenten met digitale ondersteuning gebruikten deze voor de communicatie met de (gemeentelijke) verkiezingsorganisatie (78%), als instructie bij het uitvoeren van de werkzaamheden (71%), voor het aanmelden van stembureauleden (69%) en voor live inzicht in de opkomstcijfers (65%). Bij 13 procent van de gemeenten werd de digitale ondersteuning (ook) voor iets anders gebruikt. Meestal ging het in deze gevallen om het doorgeven van de (voorlopige) uitslag en opkomst.

Figuur 6.14 - Waarvoor gebruiken de stembureauleden deze digitale ondersteuning?¹⁷

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten digitale ondersteuning gebruikten (n=150).

¹⁷ Deze vraag is nu op een andere manier gesteld dan bij de Provinciale Staten-, waterschaps- en Tweede Kamerverkiezingen in 2023, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is. Zo was voorheen de ‘communicatie met de verkiezingsorganisatie’—nu het meest gekozen – geen antwoordoptie, maar ‘aansturing logistieke processen’ wel. In beide vorige metingen was het ‘aan- en afmelden van stembureauleden/tellers bij start en einde werkzaamheden’ destijds de meest genoemde reden om gebruik te maken van digitale ondersteuning. Deze antwoordoptie is nu ook niet met dezelfde formulering voorgelegd.

7 Stempassen

Dit hoofdstuk gaat over de stempassen. In paragraaf 7.2 komt aan de orde hoeveel kiezerspassen voor andere gemeenten, schriftelijke volmachten en vervangende stempassen, volmachten of kiezerspassen werden aangevraagd. Paragraaf 7.3 gaat over de bezorging van stempassen. Tot slot gaat paragraaf 7.4 over signalen van ronselen.

7.1 Belangrijkste uitkomsten

- Bij twee derde van de gemeenten kwam het voor dat stempassen op het verkeerde adres of helemaal niet zijn bezorgd, een vergelijkbaar aandeel als bij vorige verkiezingen. Gemiddeld ging het per gemeente om 22 verkeerd bezorgde stempassen.
- Bij geen van de bevraagde gemeenten zijn er signalen geweest die wezen op het ronselen van volmachtstemmen.

7.2 Aantallen

Gemiddeld ruim 100 aanvragen kiezerspas in andere gemeente, 30 voor schriftelijke volmacht

Er werden gemiddeld 106 aanvragen gedaan voor een kiezerspas in een andere gemeente. Bij kleine gemeenten bleef dit beperkt tot gemiddeld 35 aanvragen, waar het bij de grote gemeenten om gemiddeld 365 aanvragen ging. Bij één deelnemende grote gemeente kwam het aantal aanvragen boven de duizend uit.

Daarnaast kregen gemeenten gemiddeld 30 aanvragen voor een schriftelijke volmacht. Ook dit gebeurde logischerwijs in grotere getale bij de grote dan bij de kleine gemeenten.

Tabel 7.1 - Hoeveel aanvragen voor kiezerspassen om in een andere gemeente mee te stemmen heeft uw gemeente ontvangen?¹⁸ Hoeveel aanvragen voor een schriftelijke volmacht heeft u ontvangen?¹⁹

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Aantal aanvragen kiezerspas andere gemeente				
• Gemiddelde	106	35	95	365
• Mediaan	74	30	81	318
• Minimum	0	2	0	44
• Maximum	1.086	165	302	1.086
Aantal aanvragen schriftelijke volmacht				
• Gemiddelde	30	10	27	100
• Mediaan	20	7	22	94
• Minimum	0	0	0	30
• Maximum	190	105	131	190
n =	262	52	188	22

¹⁸ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

¹⁹ Deze vragen zijn aan alle gemeenten voorgelegd. Ook gemeenten die géén aanvragen kregen. Zij vulden hier een 'o' in. Logischerwijs is dit van invloed op het berekende gemiddelde.

Het aantal aanvragen voor een schriftelijke volmacht ligt lager dan bij de vorige verkiezingen (PSW23: gem. 155; TK23: gem. 88). Echter, het lijkt erop dat in die uitkomsten sprake was van een paar uitschieters.

Bij gemeenten kwamen gemiddeld negen aanvragen binnen voor een vervangende stempas, vier voor een vervangende schriftelijke volmacht en acht voor een vervangende kiezerspas. Over het algemeen liggen deze aantallen bij de grote gemeenten hoger dan bij kleine gemeenten.

Tabel 7.2 - Hoeveel aanvragen heeft uw gemeente op de laatste drie dagen van de aanvraagtermijn (zaterdag 1, zondag 2 en maandag 3 juni) ontvangen voor ... vervangende stempassen? ...vervangende schriftelijke volmachten? ...vervangende kiezerspassen?²⁰

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262), gemeenten met aanvragen voor schriftelijke volmacht (n = 248) en gemeenten met aanvragen voor een kiezerspas (n = 257).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Vervangende stempas				
• Gemiddelde	9	3	8	25
• Mediaan	5	2	5	16
• Minimum	0	0	0	0
• Maximum	148	14	80	148
n =	262	52	188	22
Vervangende schriftelijke volmacht²¹				
• Gemiddelde	4	1	4	7
• Mediaan	1	0	1	0
• Minimum	0	0	0	0
• Maximum	150	5	150	28
n =	248*	42	185	21
Vervangende kiezerspas²²				
• Gemiddelde	8	2	9	18
• Mediaan	3	1	4	0
• Minimum	0	0	0	0
• Maximum	166	10	166	110
n =	257*	52	188	22

* Er zijn drie uitschieters niet meegenomen in deze resultaten: 9999, 10000 (2x). Deze zijn zo exact en onwaarschijnlijk hoog dat de onderzoekers hebben geconcludeerd dat het hier waarschijnlijk om 'placeholders' gaat.

²⁰ Deze vraag is aan alle gemeenten voorgelegd. Ook gemeenten die géén aanvragen kregen. Zij vulden hier een 'o' in. Logischerwijs is dit van invloed op het berekende gemiddelde.

²¹ Schriftelijke volmachten kunnen niet vervangen worden. Maar dit document vervangt wel een stempas.

²² Kiezerspassen kunnen niet vervangen worden. Maar dit document vervangt wel een stempas.

Er waren gemiddeld 218 stempassen die waren opgenomen in het Register Ongeldige Stempassen (ROS) van de gemeente. Wederom geldt dat dit aantal bij grote gemeenten hoger lag dan bij kleine en middelgrote gemeenten.

Het gemiddelde aantal ongeldige stempassen dat is opgenomen in het Register Ongeldige Stempassen is afgenomen ten opzichte van het gemiddelde tijdens de Tweede Kamerverkiezing van 2023. Toen ging het om 298 ongeldige passen. Wel is deze hoeveelheid vergelijkbaar met de situatie bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen: toen ging het om 207 ongeldige passen.

Tabel 7.3 - Hoeveel ongeldige stempassen waren opgenomen in het Register Ongeldige Stempassen (ROS) van uw gemeente?

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Gemiddelde	218	62	196	777
Mediaan	155	61	169	714
Minimum	0	0	0	10
Maximum	1880	132	508	1880
n =	262	52	188	22

7.3 Bezorging

Bij twee derde van gemeenten werden gemiddeld 22 stempassen niet goed bezorgd

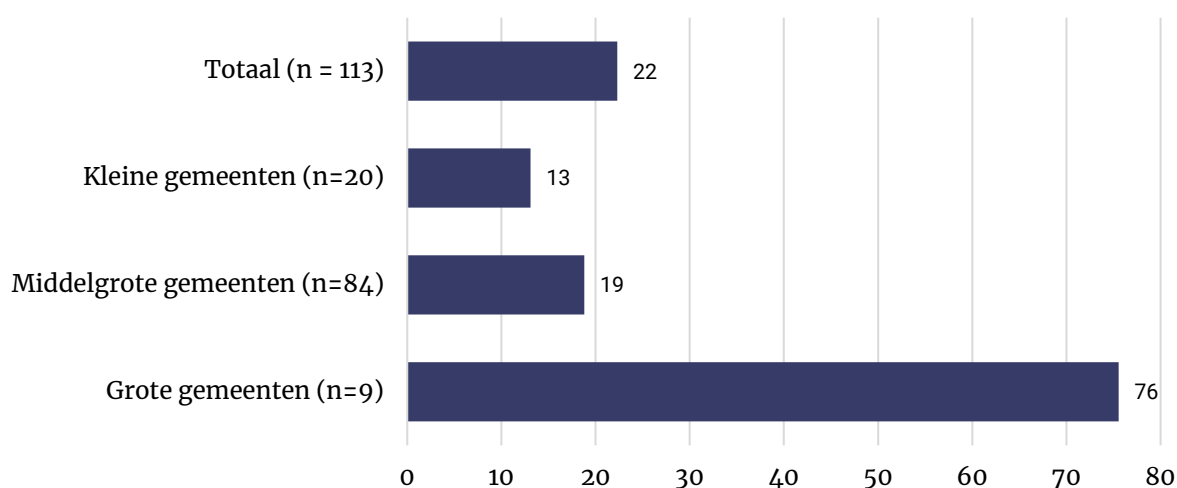
Bij twee derde van de gemeenten kwam het voor dat er stempassen op het verkeerde adres of helemaal niet zijn bezorgd (65%; 170 gemeenten). Dit is een vergelijkbaar aandeel als bij vorige verkiezingen (PWS23: 69%; TK23: 69%)

Van deze gemeenten geeft een derde aan dat er geen stempassen op het verkeerde adres bezorgd zijn, maar alleen helemaal niet bezorgd zijn (57 gemeenten).

Bij de gemeenten waar wel stempassen op het verkeerde adres terechtkwamen, ging het gemiddeld om 22 stempassen. Bij kleine gemeenten ging het om gemiddeld 13 verkeerde bezorgingen, bij de grote gemeenten om gemiddeld 76.

Figuur 7.1 - Hoeveel stempassen zijn op het verkeerde adres bezorgd?

Gemiddeld naar gemeentegrootte. Basis: gemeenten waar stempassen op het verkeerde adres zijn bezorgd (n getoond in figuur).

In Tabel 7.4 zijn naast het gemiddelde aantal verkeerd bezorgde passen ook de mediaan, het minimum en maximum aantal weergegeven. Daaruit blijkt dat het aantal verkeerd bezorgde stempassen bij alle bevroagde kleine gemeenten beperkt bleef tot enkele tientallen, waar het bij enkele (middel)grote gemeenten om meer dan 100 verkeerd bezorgde passen ging.

Tabel 7.4 - Hoeveel stempassen zijn op het verkeerde adres bezorgd?

Gemiddelde, mediaan, minimum en maximum naar gemeentegrootte. Basis: gemeenten waar stempassen op het verkeerde adres zijn bezorgd (n getoond in tabel).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Gemiddelde	22	13	19	76
Mediaan	10	10	10	20
Minimum	1	1	1	5
Maximum	300	45	200	300
n=	113	20	84	9

7.4 Signalen van ronselen

Geen signalen van ronselen in bevroagde gemeenten

Bij geen van de bevroagde gemeenten zijn er signalen geweest die wezen op het ronselen van volmachtstemmen. Daar was bij de Tweede Kamerverkiezing in 2023 ook geen sprake van. Bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen van 2023 was er één gemeente die hier signalen van had opgevangen.

8 Tellen

Dit hoofdstuk gaat over het telproces. In paragraaf 8.2 wordt besproken hoe lang het tellen duurde. In paragraaf 8.3 komen de gebruikte telmethoden aan bod. Paragraaf 8.4 gaat over de mate waarin men gebruik maakte van de mogelijkheid om als waarnemer bij het tellen aanwezig te zijn. Dit hoofdstuk gaat over het telproces op de dag van stemming. Het telproces in de gemeentelijke stembureaus komt in hoofdstuk 11 aan bod.

8.1 Belangrijkste uitkomsten

- De overgrote meerderheid van de gemeenten rondde het tellen van de stemmen door de stembureaus **binnen de verwachte tijd** af (96%). Voor de rest duurde het langer, maar zorgde dit niet voor problemen.
- De meerderheid van de gemeenten (63%) was **donderdag vóór middernacht** klaar met tellen. De rest ging na middernacht door, maar de meesten van hen waren voor 00.30 uur klaar.
- VOX was de meest gebruikte **telmethode** (60%). Een kwart van de gemeenten zette een eigen telmethode in. Deze telmethoden zijn de overgrote meerderheid van de gebruikers goed bevallen. De rest gebruikte vooral de telmethode van BZK uit de stembureau-instructie (17%). Over de VOX-telmethode zijn gemeenten positiever (74% heel goed, 26% redelijk goed) dan de telmethode BZK uit de stembureau-instructie (46% heel goed, 46% redelijk goed).

8.2 Duur van het tellen

Twee derde gemeenten rondde tellen op donderdag af

Bij twee derde van de gemeenten werd het tellen van de stemmen op de verkiezingsavond zelf afgerond (63%). De rest ging door tot na middernacht, maar de meeste gemeenten waren voor 00.30 uur klaar (18%). Een klein deel rondde het tellen daarna pas af, maar was voor 2.00 uur klaar met tellen (11%).

Sommige gemeenten hebben aangegeven op vrijdag overdag pas klaar te zijn geweest met het tellen, maar daarover zijn geen signalen binnengekomen bij de Kiesraad. Mogelijk is dit te wijten aan een verkeerde interpretatie van de vraag, waarbij men ook de zitting van het gemeentelijk stembureau op de dag na de stemming meerekende. Ook waren er gemeenten die invulden donderdag voor 21.00 uur (voor het sluiten van de stembussen) klaar te zijn geweest. Deze gemeenten staan in de tabel aangegeven als 'onbekend' (8%). Geen enkele gemeente gaf aan dat de laatste telling 'later dan vrijdag' werd afgerond.

Tabel 8.1 - Wanneer was de laatste telling van de stemmen in de stembureaus afgerond?²³

Naar gemeentegrootte en type stemopneming. Basis: alle gemeenten (n getoond in de tabel).

	Totaal	Klein	Middelgroot	Groot	DSO	CSO
Donderdag						
23.59 of eerder	63%	81%	60%	50%	50%	74%
Nacht (donderdag op vrijdag)						
00.00 – 00.30	18%	8%	21%	18%	26%	12%
00.31 – 01.00	6%	0%	7%	9%	10%	2%
01.01 – 01.30	3%	4%	3%	5%	5%	1%
01.31 – 02.00	2%	0%	3%	5%	5%	0%
02.01 of later	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Later dan vrijdag	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Onbekend	8%	8%	7%	14%	3%	11%
n =	262	52	188	22	117	145

Kleine gemeenten waren over het algemeen sneller klaar met de laatste telling dan grote gemeenten. Ook was het tellen sneller klaar bij gemeenten met een centrale stemopneming (CSO; 55% van alle gemeenten, zie hoofdstuk 10) dan met een decentrale stemopneming (DSO).

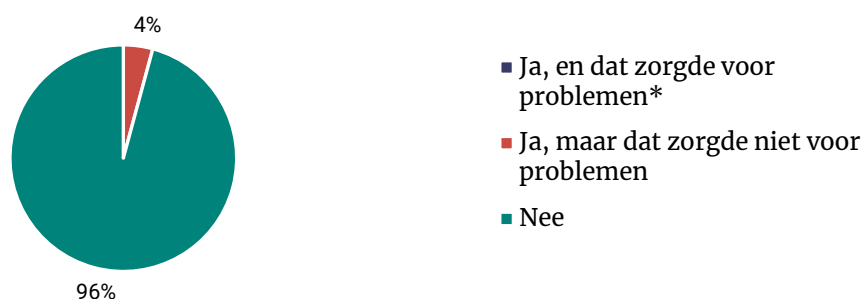
Tellen meestal afgerond volgens of binnen verwachting

Bij 4 procent van de gemeenten (n=11) duurde het tellen van de stemmen langer dan verwacht, maar dat zorgde niet voor problemen.

Van de 11 gemeenten gaven er 5 aan dat het langer duurde door het grote stembiljet, 4 gemeenten voerden meer hertellingen uit dan verwacht en 2 gemeenten hadden een hogere opkomst. Gemeenten geven minder vaak aan dat het tellen langer duurde dan verwacht dan bij de vorige verkiezingen (PSW23, 97% langer dan verwacht; TK23, 24% langer dan verwacht).

Figuur 8.1 - Duurde het tellen van de stemmen door de stembureaus langer dan verwacht?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

*Geen enkele gemeente in dit onderzoek gaf aan dat het voor problemen zorgde, dus dit is niet zichtbaar in de figuur.

²³ Vragen over de duur van het tellen zijn in deze meting anders gesteld dan voorgaande keren. Toen is gevraagd of en wanneer de telling werd geschorst. Hier werd gevraagd naar de dag en het tijdstip waarop de laatste telling van de stemmen in de stembureaus werd afgerond. Daarom is een directe vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk.

Bij gemeenten die een DSO stemopneming hielden duurde het tellen van de stemmen vaker langer dan verwacht (zonder dat dit voor problemen zorgde; 8%) dan in gemeenten met een CSO (1%).

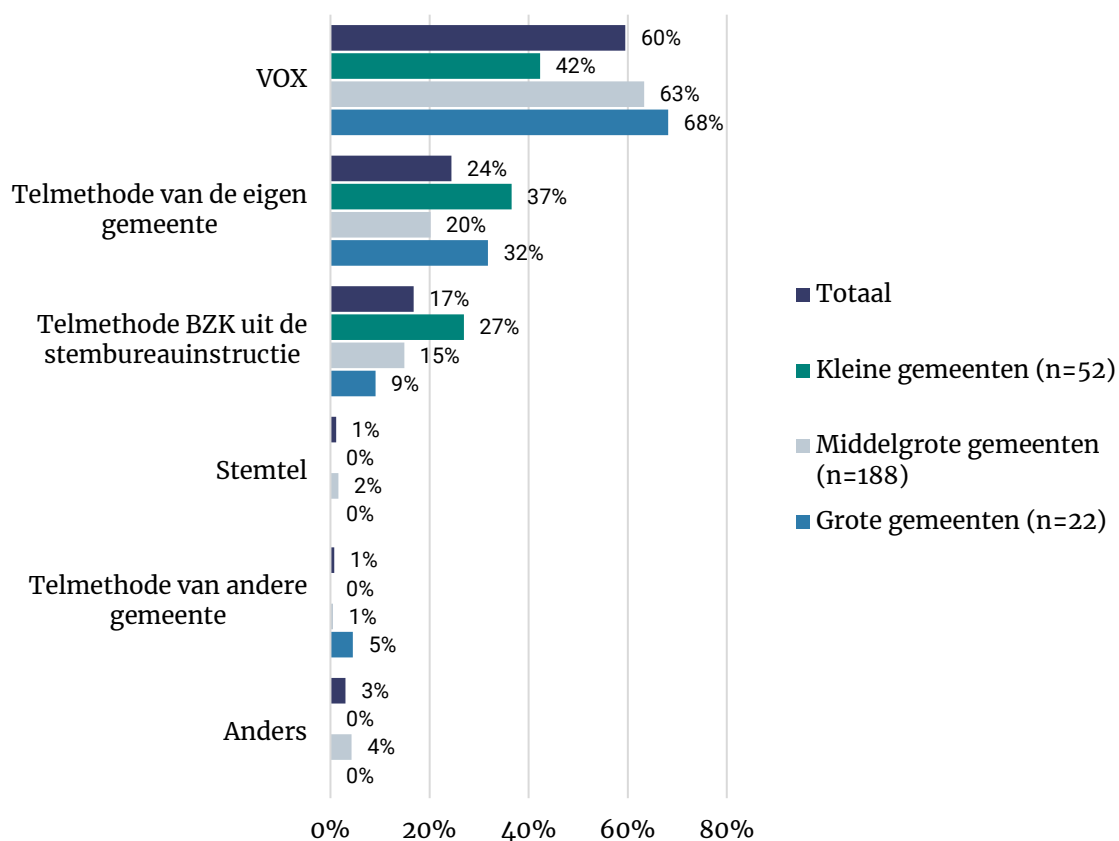
8.3 Telmethode

VOX-telmethode meest gebruikt; kleine gemeenten gebruiken vaker telmethode BZK

Meer dan de helft van de gemeenten maakten (onder andere) gebruik van de VOX-telmethode (60%). Grote gemeenten deden dat vaker dan kleine gemeenten. Een kwart zette de telmethode van de eigen gemeente in. Voor 17 procent geldt dat zij de telmethode van BZK uit de stembureau-instructie hanteerden.

Figuur 8.2 – Welke telmethode(n) werd(en) er in uw gemeente gebruikt?²⁴

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Gemeenten met een CSO gebruikten geen andere telmethoden dan gemeenten met een DSO.

²⁴ Vragen over telmethoden zijn nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

De gemeenten die een eigen methode hanteren, noemen verschillende varianten. In het kader hieronder staan enkele methoden die door meerdere gemeenten worden aangedragen:

	Sorteren even-oneven, lijstniveau	<i>‘Sorteren op even-oneven, verdelen per partij. Tellen op partijniveau, turven op kandidaat’.</i>
	Turflijst	<i>‘5 (of iets meer) lopers die biljet per stuk uitvouwen, naar de persoon lopen die turfje zet bij de partij, en vervolgens legt de loper het biljet op de stapel van de juiste partij. Sommige stembureaus hebben eerst alle biljetten opgevouwen en daarna uitgelopen met direct turven’.</i>
	Per stembureau verschillend	<i>‘Stembureaus tellen allemaal op hun eigen manier. Dat werkt voor ons het beste’.</i>

Verschiedende telmethoden bevallen heel goed

Ruim twee derde van de gemeenten geeft aan dat het tellen met de ingezette methode heel goed beviel. Geen van de bevraagde gemeenten is ontevreden met de telmethode(n) waarmee zij werkten. Over de VOX-telmethode zijn gemeenten positiever (74% heel goed) dan de telmethode van BZK uit de stembureau-instructie (46% heel goed).

Tabel 8.2 - Hoe goed of slecht is uw gemeente het tellen met deze telmethode(n) bevallen?²⁵

Naar telmethode. Basis: alle gemeenten (n getoond in tabel).

	Totaal (n = 262)	Gebruikte VOX (n=156)	Gebruikte eigen telmethode (n=64)	Gebruikte telmethode BZK (n=44)
Heel goed	69%	74%	69%	46%
Redelijk goed	29%	26%	27%	46%
Niet goed, niet slecht	2%	0%	5%	7%
Redelijk slecht	0%	0%	0%	0%
Heel slecht	0%	0%	0%	0%
Weet niet	0%	2%	0%	1%

²⁵ Vragen over telmethoden zijn nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

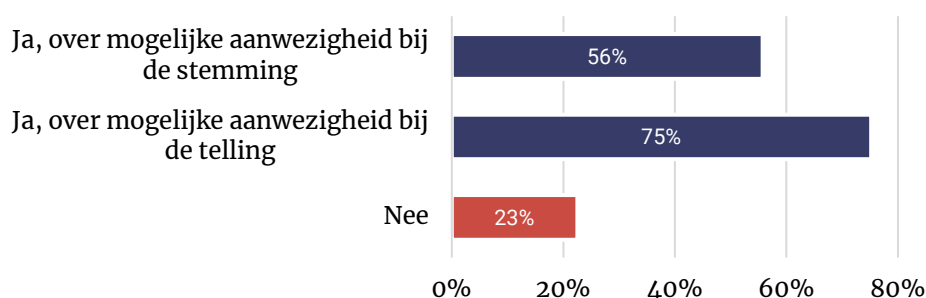
8.4 Waarnemen

Meeste gemeenten communiceerden over mogelijke aanwezigheid bij stemming en telling

Bij iets meer dan de helft van de gemeenten werd actief gecommuniceerd dat iedereen als waarnemer bij de stemming in het stembureau aanwezig mag zijn. Bij driekwart van de gemeenten gebeurde dit (ook) over mogelijke aanwezigheid bij de telling. Een kwart van de gemeenten (23%) communiceerde niet over deze opties.

Figuur 8.3 - Heeft uw gemeente actief gecommuniceerd dat iedereen als waarnemer bij de stemming en telling in het stembureau aanwezig mag zijn?²⁶

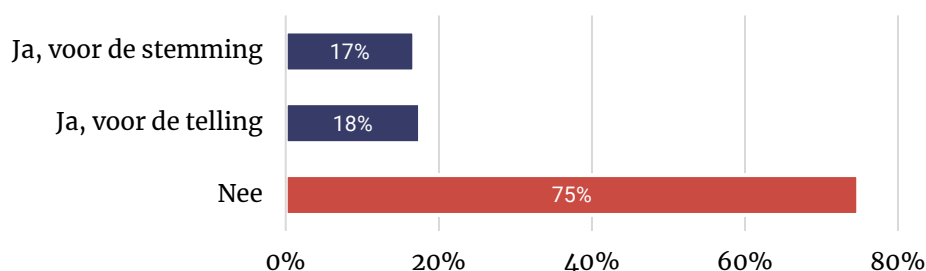
Basis: alle gemeenten (n = 262).

In driekwart van de gemeenten werd geen belangstelling getoond voor de stemming en telling van de stemmen door de pers of het publiek. Bij 17 procent was interesse voor de stemming, bij 18 procent voor de telling.

Figuur 8.4 - Was er belangstelling van pers/publiek voor de stemming en telling van de stemmen in de stembureaus?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Bij de vorige twee verkiezingen werd ook door driekwart van de gemeenten actief gecommuniceerd dat iedereen als waarnemers bij de telling aanwezig mag zijn (PSW23: 73%; TK23: 74%). Er was destijds wel meer belangstelling voor de telling van de pers en het publiek (PSW23, 48%; TK23, 49%).

²⁶ In de voorgaande metingen werd alleen gevraagd naar de communicatie omtrent aanwezigheid als waarnemer bij de telling.

9 Vervoer en opslag

In dit hoofdstuk bespreken we hoe gemeenten het vervoer en opslag van de stembescheiden regelden en welke ervaringen zij hierbij hadden.

9.1 Belangrijkste uitkomsten

- De meeste gemeenten kijken (zeer) **tevreden** terug op het proces van vervoeren (82% tevreden) en opslaan (83%) van de stembescheiden.
- Het lukte bijna alle gemeenten (90%) om aan de **regelgeving omtrent het vervoer** te voldoen. Meestal lukte dat 'gemakkelijk' (56%), grote gemeenten kostte het relatief vaak wel moeite.
- Hoewel grote gemeenten vaker gebruik maakten van **externe vervoerders**, lijkt dit geen verklaring voor het feit dat zij vaker moeite hadden aan de regelgeving te voldoen. Met name gemeenten die **stembureauleden** de stembescheiden lieten vervoeren konden relatief vaak niet aan de regels omtrent vervoer voldoen (in 22% van de gevallen).
- Een veelgenoemd verbeterpunt voor het vervoer is dat het vervoer lastig te realiseren is doordat de stembescheiden in twee aparte voertuigen en in tweetallen vervoerd moeten worden.
- Aan de **regelgeving omtrent het opslaan** van de stembescheiden kon 96 procent van de gemeenten voldoen. Gemeenten zeggen vaker dat het makkelijk was te voldoen aan de regelgeving omtrent de opslag (70%) dan omtrent het vervoer (56%).
- Waar het niet makkelijk was aan de regels rondom opslag te voldoen, was dit meestal te wijten aan **ruimtegebrek**. Verbeterpunten voor de opslag zijn de 'strengere regels' en het 'grote stembiljet', waardoor het voor sommige gemeenten een flinke uitdaging is om geschikte ruimte(s) te vinden.

9.2 Vervoer

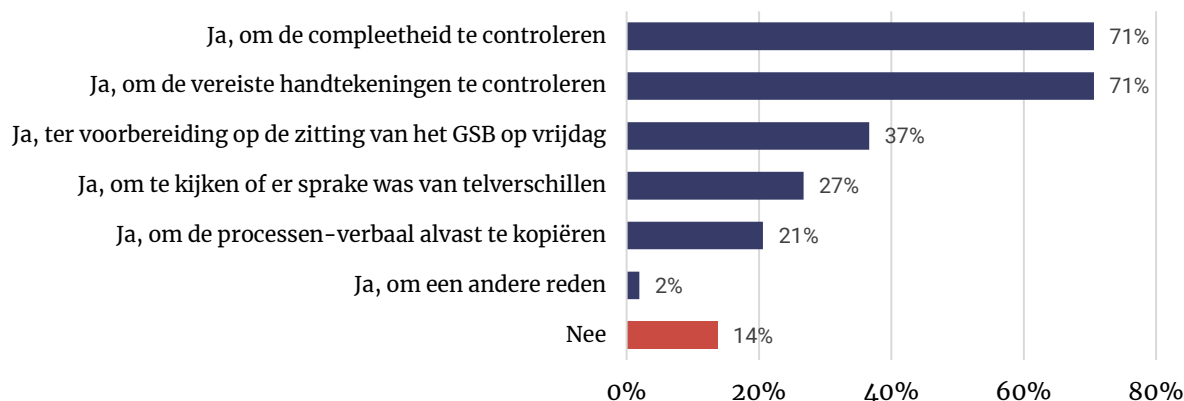
Enveloppen met processen-verbaal vaak gecontroleerd op compleetheid en handtekeningen

De meeste gemeenten openden de enveloppen met processen-verbaal van de stembureaus op de verkiezingsavond. Gemeenten deden dit meestal om te controleren op compleetheid (71%) en op de vereiste handtekeningen (71%).

Enkele gemeenten (2%; n=5) hadden een andere reden om de enveloppen te openen, bijvoorbeeld om te kijken of het sleuteltje van de stembus nog aanwezig was of om de leesbaarheid van de processen-verbaal te controleren.

Figuur 9.1 - Zijn de enveloppen met de processen-verbaal van de stembureaus op donderdagavond 6 juni nog geopend?²⁷

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

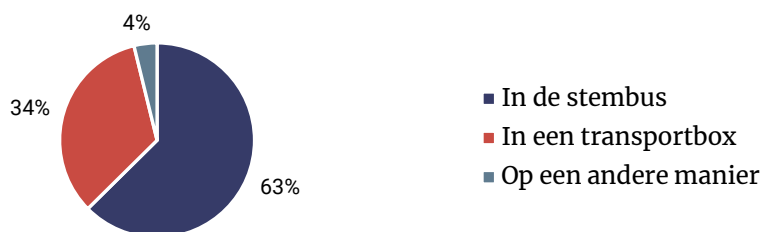

Stembescheiden meestal in stembus naar opslag vervoerd

De meeste gemeenten (63%) vervoerden de stembescheiden na de zitting van de stembureaus in de stembussen naar de opslag (zie Figuur 9.2). Circa een derde (34%) gebruikte een transportbox. Gemeenten die het vervoer ‘anders’ aanpakten, zeggen meestal zowel een stembus als een transportbox te hebben gebruikt.

Figuur 9.2 - Hoe zijn de stembescheiden na de zitting van de stembureaus vervoerd van het stemlokaal naar de opslag?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Ook bij de Tweede Kamerverkiezing van november 2023 maakten de meeste gemeenten gebruik van een transportbox (66%). Dat was een toename vergeleken met de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen van datzelfde jaar, toen 49 procent een transportbox inzette.

Grote gemeenten maakten vaker gebruik van externe vervoerder

De meerderheid van de gemeenten (59%) liet getelde stembescheiden vervoeren door een gemeentelijke (buiten)dienst. Dat was bij de meest afgelopen twee verkiezingen ook al het geval.

Bij een op de vijf gemeenten vervoerden leden van de stembureaus de stembescheiden (21%), iets minder gemeenten maakten gebruik van een externe vervoerder (16%). Grote gemeenten zetten vaker een externe vervoerder in (45%) dan kleine (12%) en middelgrote gemeenten (14%). Zij maakten juist vaker gebruik van de gemeentelijke (buiten)dienst.

²⁷ Vragen over het openen van de enveloppen zijn voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Bij het vervoer van enveloppen, met voor elk stembureau het proces-verbaal en de sleutel van de stembus, zien we dergelijke verschillen naar gemeentegrootte niet. De enveloppen werden in de meeste gevallen vervoerd door leden van het stembureau (89%). Dat was bij de afgelopen twee verkiezingen ook het geval.

Tabel 9.1 - Vervoerder van stembescheiden en enveloppen

'Wie vervoerde de getelde stembescheiden (in stembussen, transportboxen of op een andere manier verpakt) / de enveloppen (met daarin voor elk stembureau het proces-verbaal en de sleutel van de stembus)?'

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

		Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Getelde stembescheiden	Gemeentelijke (buiten)dienst	59%	71%	59%	32%
	Leden van het stembureau	21%	13%	23%	23%
	Externe vervoerder	16%	12%	14%	45%
	Anders	3%	4%	4%	0%
Enveloppen met pv's en sleutels	Leden van het stembureau	89%	87%	90%	86%
	Gemeentelijke (buiten)dienst	4%	4%	5%	0%
	Externe vervoerder	1%	0%	1%	5%
	Anders	6%	10%	4%	9%
	n =	262	52	188	22

Grote gemeenten hadden vaker moeite aan regels rondom vervoer te voldoen

Het lukte bijna alle gemeenten (90% na afronding) om aan de regelgeving omtrent het vervoer te voldoen. Kleine en middelgrote gemeenten lukte dat meestal makkelijk; voor grote gemeenten lukte het vaak wel, 'maar niet gemakkelijk'.

Tabel 9.2 - Lukte het om aan alle regelgeving omtrent het vervoer te voldoen?²⁸

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Ja, dat lukte gemakkelijk	56%	63%	57%	32%
Ja, dat lukte maar niet gemakkelijk	33%	33%	30%	59%
Nee, dat lukte niet helemaal	8%	2%	10%	9%
Nee, dat lukte niet	0%	0%	1%	0%
Weet ik niet	2%	2%	2%	0%
n =	262	52	188	22

²⁸ Vragen over het kunnen voldoen aan regelgeving zijn voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Dat grote gemeenten vaker moeite hadden om aan de regelgeving te voldoen, lijkt niet direct samen te hangen met het feit dat zij vaker externe vervoerders inzetten voor het vervoer van de getelde stembescheiden (zie Tabel 9.1). Onderstaande Tabel 9.3 toont hoe makkelijk gemeenten het vonden om aan de regelgeving rond vervoer te voldoen, uitgesplitst naar het type vervoerder dat werd ingezet voor de stembescheiden.

Gemeenten die leden van het stembureau de stembescheiden lieten vervoeren geven vaker dan andere gemeenten aan dat het niet (helemaal) lukte om aan alle regelgeving te voldoen (24%).

Tabel 9.3 - Lukte het om aan alle regelgeving omtrent het vervoer te voldoen?²⁹

Naar type vervoerder voor de stembescheiden. Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Gemeentelijke (buiten)dienst	Externe vervoerder	Leden van het stembureau
Ja, dat lukte gemakkelijk	56%	64%	58%	35%
Ja, dat lukte maar niet gemakkelijk	33%	31%	40%	36%
Nee, dat lukte niet helemaal	8%	5%	2%	22%
Nee, dat lukte niet	0%	0%	0%	2%
Weet ik niet	2%	0%	0%	5%
<i>n</i> =	262	155	43	55

²⁹ *Idem.*

9.3 Opslag

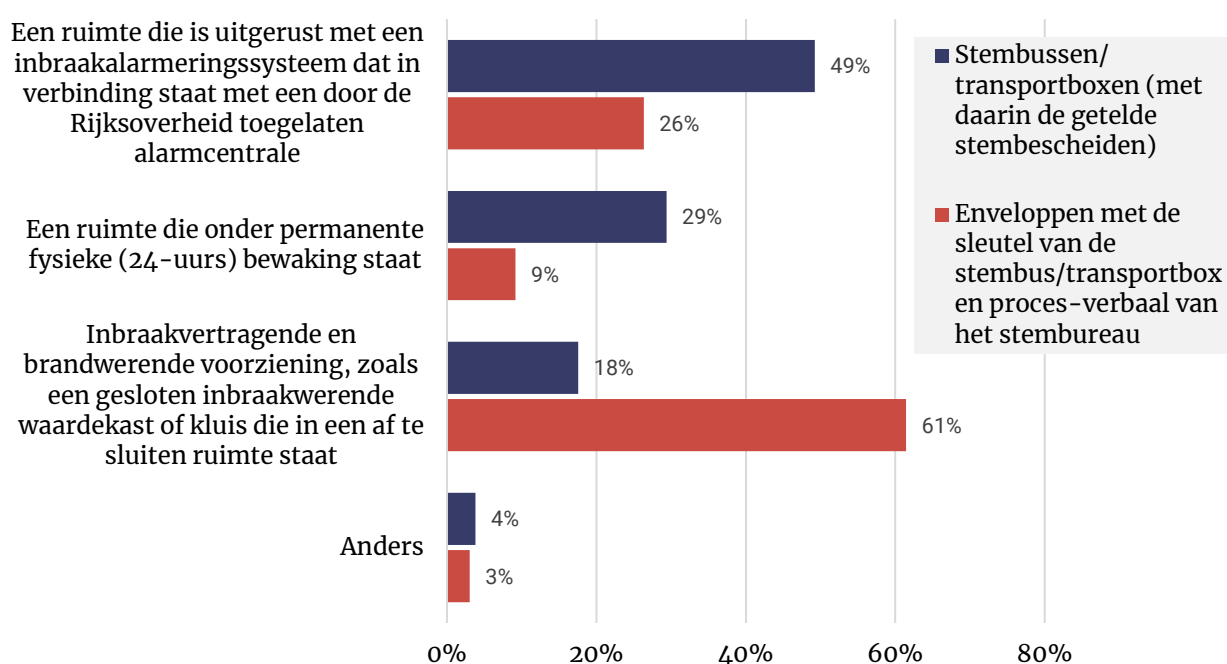
Stembescheiden meestal in ruimte met inbraakalarm of fysieke bewaking

Stembussen of transportboxen met de getelde stembescheiden werden meestal opgeslagen in een ruimte uitgerust met een inbraakalarmsysteem (49%) of in een fysiek bewaakte ruimte (29%). Dit was de afgelopen twee verkiezingen ook het geval. Enveloppen met de sleutels voor de stembussen en processen-verbaal werden meestal op een inbraakvertragende of brandwerende plek opgeslagen (61%), bijvoorbeeld een kluis. Ook dit is onveranderd ten opzichte van eerdere verkiezingen.

Figuur 9.3 - Opslagwijze van stembescheiden en enveloppen

‘Waar heeft de gemeente op donderdagavond 6 juni de stembussen / transportboxen (met daarin de getelde stembescheiden) / de enveloppen met daarin de sleutel van de stembus/transportbox en het proces-verbaal van het stembureau opgeslagen?’

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Voor de opslag van de getelde stembescheiden maakten grote gemeenten vaker gebruik van een fysiek bewaakte ruimte (64%) dan kleine (10%) en middelgrote gemeenten (31%).

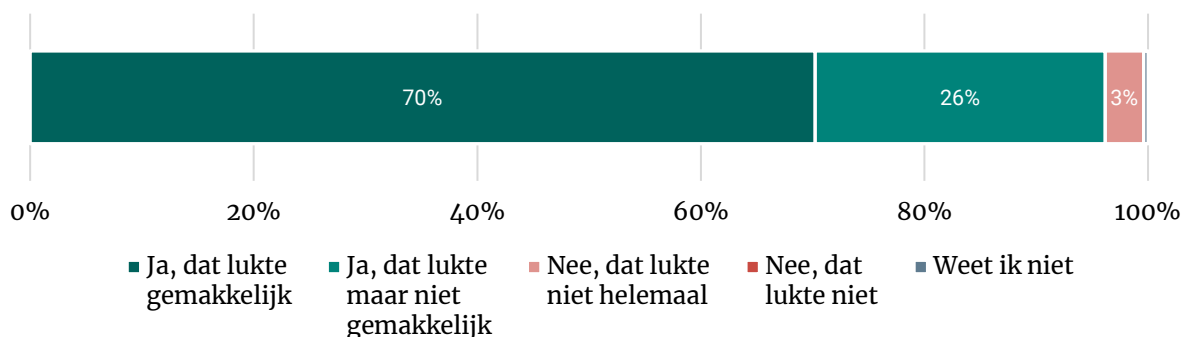
Dat geldt ook voor de opslag van de enveloppen, grote gemeenten deden dat in 27 procent van de gevallen in een fysiek bewaakte ruimte, terwijl geen enkele kleine gemeente in dit onderzoek dat deed. Maar nog vaker maakten grote gemeenten voor de opslag van de enveloppen gebruik van een inbraakvertragende en brandwerende voorziening (41%). Dat is voor kleine en middelgrote gemeenten ook de meest gebruikte opslagwijze voor de enveloppen.

Merendeel kon makkelijk aan regels rondom opslag voldoen

Voor zeven op de tien gemeenten (70%) lukte het ‘gemakkelijk’ om aan de regelgeving omtrent het opslaan van stembussen en enveloppen te voldoen. Voor een kwart (26%) lukte dat wel, ‘maar niet gemakkelijk’. Enkele gemeenten (3%) geven aan dat dit ‘niet helemaal’ lukte.

Figuur 9.4 - Lukte het om aan alle regelgeving omtrent het opslaan van stembussen en enveloppen te voldoen?

Basis: alle gemeenten (n = 262).³⁰

Gemeenten zeggen wat vaker dat het makkelijk was te voldoen aan de regelgeving omtrent de opslag (70%) dan omtrent het vervoer (56%; zie Tabel 9.2). Waar we bij het vervoer duidelijk verschillen naar gemeentegrootte zagen, is dat bij de opslag niet het geval.

Ruimtegebrek en strikte regels vormde soms belemmering

Gemeenten waar het niet ‘gemakkelijk’ lukte aan de regels rondom opslag te voldoen, vroegen we wat het voor hen gemakkelijker zou maken. Vaak is het probleem ruimtegebrek: men geeft aan dat de boxen of stembussen met stembescheiden veel ruimte in beslag nemen. Ook wordt vaak genoemd dat een versoepeling van de regels zou helpen.

Hieronder enkele illustrerende citaten:

- “Als de voorwaarden iets soepeler zijn, dus een ruimte die op slot kan en dat het alarm van de gemeente voldoende is.”
- “Iets minder strenge regels m.b.t. de opslag van de stembescheiden.”
- “De boxen nemen veel ruimte in beslag. We hebben hier zo geen betere oplossing voor.”
- “De stembiljetten snel verkleinen zodat het minder ruimte inneemt allemaal.”
- “Denk dat het voor kleine gemeenten lastig blijft, omdat de ruimte in het gemeentehuis gewoon beperkt is.”
- “Opslag van 3 maanden is bijna niet te doen in een relatief kleine gemeente.”
- “Mensen zijn moe en uitgeput en dan moeten er nog stembescheiden naar het archief (kelder), makkelijker zou zijn als hier tenminste op de avond zelf wat soepeler mee omgegaan kan worden. Vaak moet er ook nog van alles uitgezocht worden, omdat men zich niet aan de instructies houdt.”
- “Minder strenge eisen stellen aan de opslag, daarmee vergroot je de ruimtes waarin het opgeslagen kan worden. Nu hadden we transportboxen, maar als je opslaat in de stembussen is het haast onmogelijk deze in een goede ruimte op te slaan.”

³⁰ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Vrijwel geen incidenten bij opslag gemeld

Gemeenten zijn gevraagd of er bijzonderheden of incidenten tijdens de opslag van de stembussen of transportboxen en de opslag van de enveloppen waren. Eén gemeente geeft aan dat dit is voorgekomen. De gegeven toelichting doet vermoeden dat de invuller hier deze vraag heeft verwisseld met de vorige vraag hoe makkelijker te voldoen aan regels omtrent opslag:

- “Grootte en hoeveelheid boxen en de ruimte die nodig is hiervoor.”

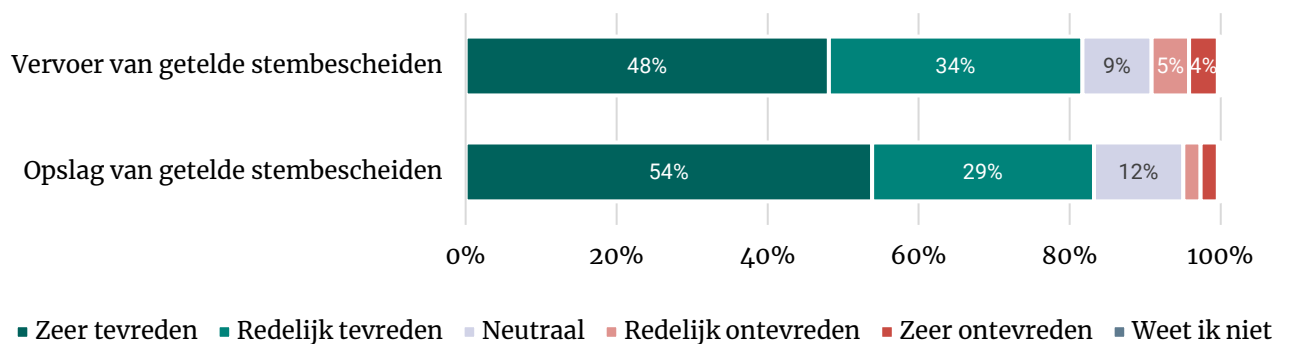
9.4 Tevredenheid

Meeste gemeenten tevreden over gehele vervoer- en opslagproces

De meeste gemeenten kijken tevreden terug op het proces van vervoer en de opslag van de (getelde) stembescheiden. Over de opslag is men wat vaker ‘zeer’ tevreden (54%) dan over het vervoer (48%). Negen procent is ontevreden over het vervoer van de stembescheiden, 4 procent is ontevreden over de opslag.

Figuur 9.5 - Hoe kijkt uw gemeente terug op het gehele proces van vervoer van (getelde) stembescheiden en de opslag ervan?

Basis: alle gemeenten (n = 262).³¹

³¹ Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

Verbeterpunten: benodigde ruimte voor opslag en vereisten rondom vervoer

Gemeenten zijn met een open vraag gevraagd wat er goed ging bij het vervoeren en opslaan van de getelde stembescheiden, en wat er beter kan.

Als **positieve punten** noemt men dat het (goed) lukte om 'alles volgens de regels en voorschriften te doen'. Vaak ging hier een goede voorbereiding en duidelijke communicatie aan vooraf. Externe uitbesteding van (delen van) het opslag- en vervoerproces wordt ook genoemd als positief punt.

- *“Alles ging volgens voorschrift. De opslaglocatie heeft een betonnen drempel + de logistiek/timing van het ophalen vormt een uitdaging. Soms moeten stembureauleden langer wachten.”*
- *“Goede logistieke voorbereiding. Afsluitbare ruimtes geregeld. Ging prima.”*
- *“We hebben die regels heel duidelijk gecommuniceerd aan de voorzitters. In de training, vooraf per mail en ook op de dag zelf nog in de stembureau-app.”*
- *“Geen bijzonderheden meegemaakt, iedereen wist van de regelgeving en heeft zich eraan gehouden.”*
- *“Door externe uitbesteding van dit proces hebben we hier nagenoeg geen omkijken naar gehad, dus het ging goed.”*

Verbeterpunten voor vervoer

Veel gemeenten zien als verbeterpunt bij het vervoer van stembescheiden dat de regel van twee aparte voertuigen en vervoer door tweetallen de uitvoerbaarheid onder druk zet.

- *“We zijn een kleine gemeente. Dus heel veel ruimte hebben we niet. Ook dat alles in tweetallen naar de gemeente moet komen is soms niet makkelijk te regelen in een kleine gemeente.”*
- *“We blijven het belachelijk vinden dat de stembiljetten door 2 personen vervoerd moeten worden en het PV ook door 2 andere personen. Dit is logistiek bijna niet te regelen. Laat je dit extern doen, dan zijn de kosten schrikbarend hoog.”*
- *“Niet meer door 2 personen per voertuig de materialen laten brengen gezien de afstanden niet praktisch.”*
- *“Het is van de zotte dat je met vier personen in twee afzonderlijke auto's naar het gemeentehuis moet om de stembescheiden af te leveren. Is dit duurzaam???????”*
- *“Het is nogal een opgave om alles gescheiden te vervoeren. Het ging al jaren goed dus waarom deze extreme regel.”*

Andere zaken waar gemeenten tegenaan liepen waren bijvoorbeeld het lastig kunnen vinden van (externe) ondersteuners en de moment van vervoeren.

- *“We hebben beide volgens de regels gedaan. In dat opzicht ging het goed. Het was lastig om beveiliging te regelen voor de opgeslagen stembescheiden. Je merkt dat er sprake is van een krappe arbeidsmarkt en dat er in juni kennelijk toch ook veel andere evenementen zijn waar beveiliging nodig is.”*
- *“Uitvoering ging goed. Lastig om voldoende ophalers te vinden. Het gescheiden ophalen is omslachtig en zorgt voor onnodige werkdruk en onnodige extra inzet van vrijwilligers/collega's.”*
- *“Er waren verschillende stembureau tegelijkertijd klaar. Doordat er maar twee busjes rondreden, moesten sommige stembureaus lang wachten.”*

Verbeterpunten voor opslag

Verbeterpunten voor wat betreft het proces van opslag van de stembescheiden zijn onder meer de strenge regels en het grote stembiljet. Het zoeken naar ruimtes die groot genoeg zijn voor de opslag en aan de regels voldoen is voor sommige gemeenten een flinke uitdaging, met name voor kleinere gemeenten.

- *“We hebben nog geen transportboxen. Willen ze wel aanschaffen maar dan moeten ze wel groot genoeg zijn voor grote biljetten. Dus wachten we liever op een kleiner stembiljet, of via de stembus (met een bedrijf) retour. Nu lieten we de voorzitter van het stembureau het pv vervoeren en een telambtenaar de stempassen en stembiljetten.”*
- *“Voor de opslag is weinig ruimte in het gemeentehuis omdat het aan strenge criteria moet voldoen.”*
- *“Voldoende medewerkers die zich willen opofferen om laat in de avond nog op pad te gaan (respect). Het opslaan van de stembescheiden gebeurt intern en is een sta-in-de-weg. Externe opslag laat het budget niet toe.”*
- *“Stembureauleden klagen dat het zwaar en onhandig sjuuwen is. Wij gebruiken de bekende blauwe transportboxen voor de stembiljetten. Hopelijk gaat het met het nieuwe stembiljet beter ;-).”*
- *“In verband met plaatsgebrek in het gemeentehuis hebben we een externe partner moeten inschakelen om de stembescheiden op te slaan.”*

10 Centrale of decentrale stemopneming

Op vrijdag 7 juni is er in de gemeenten een zitting van het gemeentelijk stembureau (GSB) gehouden. Tijdens deze zitting(en) controleert het gemeentelijk stembureau de processen- verbaal en voert het een hertelling uit bij eventuele (tel)fouten (decentrale stemopneming; DSO) of telt het gemeentelijk stembureau alle stemmen op lijst- en kandidaatsniveau (centrale stemopneming; CSO). Dit hoofdstuk gaat over ervaringen met deze zitting(en) van het gemeentelijk stembureau bij de Europees Parlementsverkiezing en intenties voor volgende verkiezingen.

10.1 Belangrijkste uitkomsten

- Het aandeel gemeenten dat met een CSO werkte is onveranderd sinds de Tweede Kamerverkiezing van november 2023 (CSO, 55%).
- Meestal kozen gemeenten voor een CSO omdat zij daar vanuit vorige verkiezingen **positieve ervaringen** mee hadden. Andere veelgenoemde redenen zijn dat het ‘de kwaliteit van de telling ten goede komt, omdat er wordt geteld door frisse tellers’ en dat ‘stembureaus op donderdagavond eerder klaar zijn met tellen’.
- Gemeenten die voor de DSO kozen, deden dat meestal omdat de ‘kwaliteit van de tellingen door stembureaus goed is, waardoor het GSB naar verwachting weinig hertellingen hoeft te verrichten’ en vanwege positieve ervaringen bij eerdere verkiezingen.
- Voor de eerstvolgende geplande verkiezing – de gemeenteraadsverkiezingen in 2026 – zijn gemeenten nu wat vaker van plan een CSO (48%) dan een DSO (35%) te houden. De meeste gemeenten **houden vast** aan hun huidige methode; bijna een op de vijf weet het nog niet.

10.2 Keuze voor centrale of decentrale stemopneming

Iets vaker centrale dan decentrale stemopneming

Bij iets meer dan de helft van de gemeenten (55%) is een CSO gehouden, in de andere gemeenten was er een DSO. Dit komt overeen met de gegevens van de Kiesraad over het aantal gemeenten met een CSO en DSO.

Het aandeel gemeenten dat met een CSO werkte is onveranderd sinds de Tweede Kamerverkiezing van november 2023 (55%). Bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen van maart 2023 was dat een stuk minder, namelijk 30 procent.

Grote gemeenten kozen vaker voor een CSO dan kleinere gemeenten.

Tabel 10.1 - Is er in uw gemeente een decentrale stemopneming of een centrale stemopneming gehouden?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Centrale stemopneming	55%	60%	51%	82%
Decentrale stemopneming	45%	40%	49%	18%
n =	262	52	188	22

10.3 Redenen voor centrale stemopneming

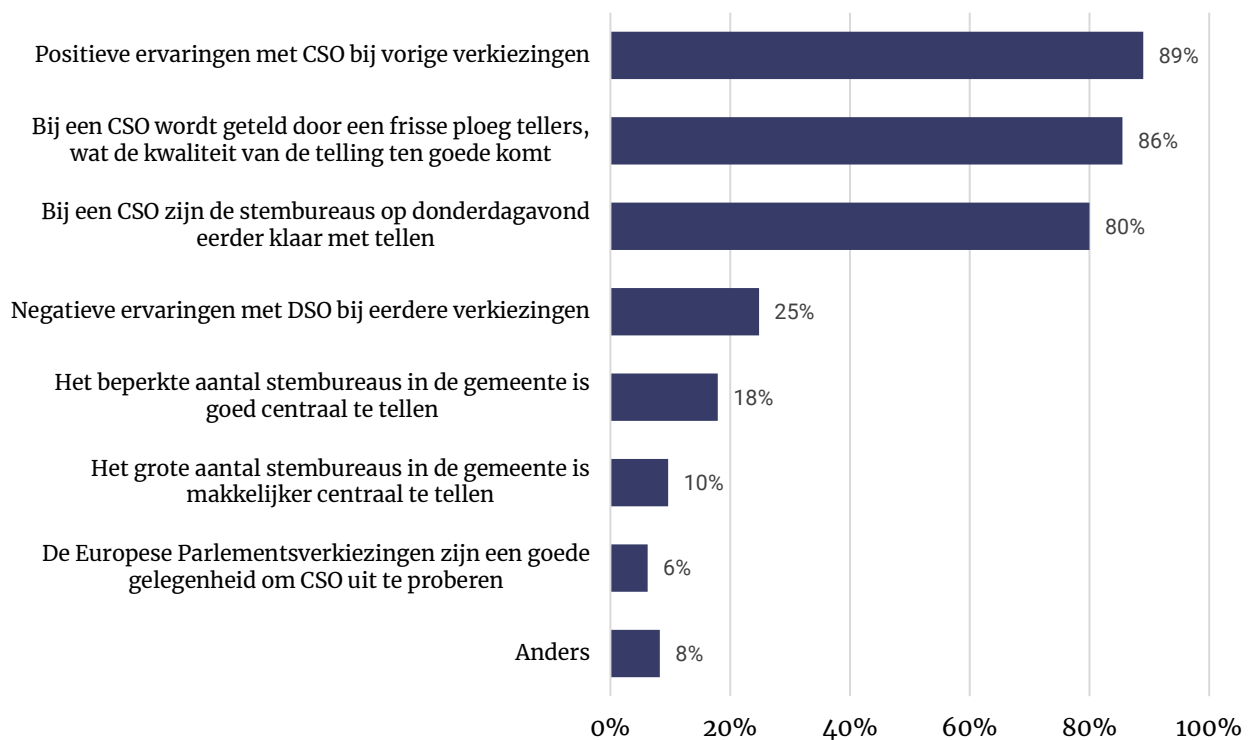
Goede ervaringen, kwaliteit en tijdswinst redenen voor centrale stemopneming

Gemeenten die deze verkiezing kozen voor een CSO, deden dat met name omdat zij er positieve ervaringen mee hadden bij vorige verkiezingen (89%). Ook kwam het volgens hen de kwaliteit van de telling ten goede (omdat er wordt geteld door een frisse ploeg; 86%) en zijn stembureaus eerder klaar met tellen (80%). Ook bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezing (november 2023) waren dit de meest genoemde redenen om voor een CSO te kiezen.

Een kwart (25%) had eerder negatieve ervaringen met een DSO en koos daarom nu voor een CSO. Bij de Tweede Kamerverkiezingen (november 2023) werd deze reden vaker genoemd (40%).

Figuur 10.1 - Wat was voor uw gemeente de reden om voor een centrale stemopneming (CSO) te kiezen?

Basis: had een centrale stemopneming (n = 145).

10.4 Redenen voor decentrale opneming

Positieve ervaringen en gewoonte redenen voor decentrale stemopneming

Iets minder dan de helft van de gemeenten (45%) had een DSO, om verscheidende redenen. De meerderheid koos hiervoor omdat er weinig hertellingen werden verwacht vanwege goede kwaliteit van de tellingen (72%) en/of eerdere positieve ervaringen met een DSO (69%). Ook gewoonte speelt voor ruim de helft (57%) een rol. De helft van de gemeenten met een DSO geeft aan dat de goedkopere kosten meewogen.

In vergelijking met de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 worden positieve ervaringen vaker genoemd (TK23, 50%; EP24, 69%).

Figuur 10.2 - Wat was voor uw gemeente de reden om voor een decentrale stemopneming (DSO) te kiezen? Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten met een decentrale stemopneming (n = 117).

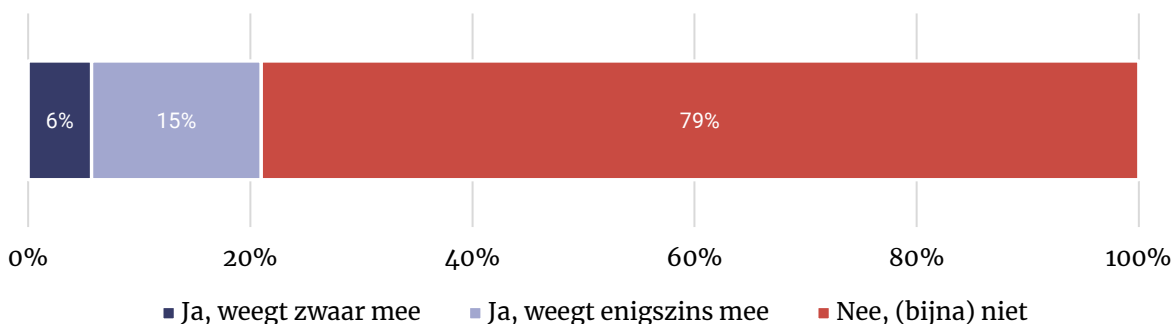
10.5 Keuze voor volgende verkiezingen

Soort verkiezing meestal geen impact op keuze voor centrale of decentrale stemopneming

Voor bijna acht op de tien gemeenten (79%) weegt het soort verkiezing niet mee in de keuze voor een CSO of DSO. Bij 15 procent weegt dit ‘enigszins’ mee, bij 6 procent ‘zwaar’.

Figuur 10.3 - In hoeverre weegt uw gemeente het soort verkiezing mee bij de keuze voor een DSO of CSO?

Basis: alle gemeenten (n = 262).³²

GR26: vaker voorkeur voor centrale stemopneming, een op vijf heeft nog niet besloten

De helft van de gemeenten zegt nu bij de Gemeenteraadsverkiezingen in 2026 – de eerstvolgende verkiezingen die gepland staan – te kiezen voor een CSO. Een wat kleiner deel (35%) kiest voor een DSO. Bijna een op de vijf gemeenten (18%) heeft hier nog geen keuze in gemaakt.

Eerder zagen we dat grote gemeenten bij deze Europees Parlementsverkiezing vaker kozen voor een CSO (zie Tabel 10.1). Tabel 10.2 laat zien dat grote gemeenten hier bij de eerstvolgende geplande verkiezingen ook vaker voor kiezen. Kleine en middelgrote gemeenten kiezen vaker voor een DSO, maar hebben ook vaak nog geen keuze gemaakt.

Tabel 10.2 - Zou uw gemeente voor de eerstvolgende geplande verkiezingen (de Gemeenteraadsverkiezingen in 2026) voor een decentrale of centrale stemopneming kiezen?

Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Centrale stemopneming	48%	42%	45%	82%
Decentrale stemopneming	35%	38%	36%	18%
Weet het nog niet	18%	19%	19%	0%
n =	262	52	188	22

³² Deze vraag is nu voor het eerst gesteld, waardoor vergelijking met eerdere verkiezingen niet mogelijk is.

De meeste gemeenten zijn van plan hun huidige aanpak van stemopneming voor de eerstvolgende verkiezingen aan te houden. Ruim acht op de tien gemeenten die dit keer een CSO hadden willen dat bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 2026 ook doen (83%), gemeenten met een DSO houden daar in 75 procent van de gevallen aan vast.

Tabel 10.3 - Zou uw gemeente voor de eerstvolgende geplande verkiezingen (de Gemeenteraadsverkiezingen in 2026) voor een decentrale of centrale stemopneming kiezen?

Naar keuze voor CSO of DSO bij EP24. Basis: alle gemeenten (n = 262).

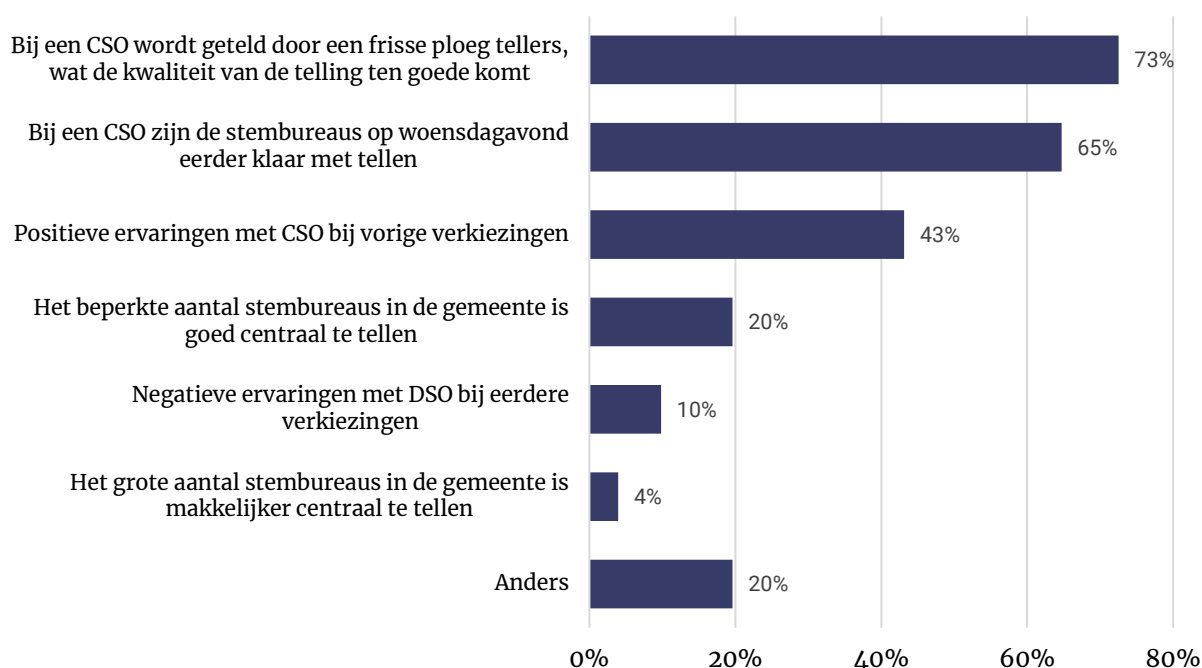
Volgende verkiezingen (GR26)	Totaal	Afgelopen verkiezingen (EP24)	
		Centrale stemopneming	Decentrale stemopneming
Centrale stemopneming	48%	83%	4%
Decentrale stemopneming	35%	2%	75%
Weet het nog niet	18%	15%	21%
n =	262	145	117

Gemeenten die wél wisselen van aanpak, of nu nog niet weten of zij kiezen voor een CSO of DSO bij de eerstvolgende verkiezingen, vroegen we naar hun overwegingen. De meest gekozen redenen om (mogelijk) voor een CSO te kiezen, zijn dat het de kwaliteit van de telling ten goede kan komen vanwege een frisse ploeg tellers (73%) en dat men op woensdagavond dan eerder klaar is met tellen (65%).

Er worden ook andere overwegingen meegegeven ('anders'), zoals dat het college of de gemeenteraad daarin het laatste woord hebben.

Figuur 10.4 - Wat zijn uw overwegingen om voor de Gemeenteraadsverkiezingen in 2026 te kiezen voor een centrale stemopneming (CSO)?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: had een DSO bij EP24 maar overweegt CSO of weet het nog niet voor GR26 (n = 51).

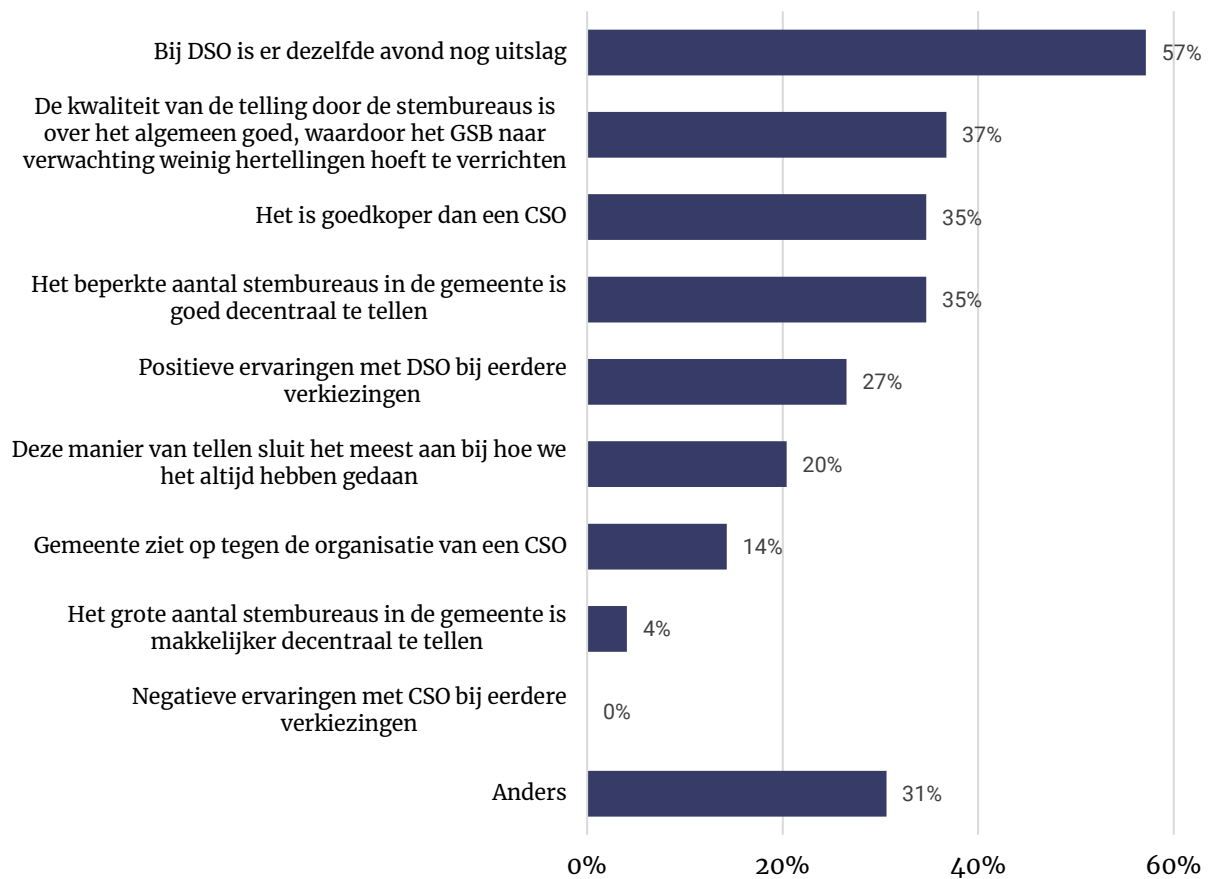

Gemeenten die wisselen van een CSO naar een DSO, of nog niet weten voor welk type stemopneming zij kiezen bij de volgende verkiezingen, vroegen we ook naar hun overwegingen om (eventueel) voor een DSO te kiezen. Het vaakst zou men hiervoor kiezen omdat er bij een DSO dezelfde avond nog een uitslag is (57%).

Enkele gemeenten geven (ook) aan dat de voorkeur van gemeenteraad of burgemeester ook een rol speelt.

Figuur 10.5 - Wat zijn uw overwegingen om voor de Gemeenteraadsverkiezingen in 2026 te kiezen voor een decentrale stemopneming (DSO)?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: had een CSO bij EP24 maar overweegt DSO of weet het nog niet voor GR26 (n = 49).

11 Zitting gemeentelijk stembureau

Dit hoofdstuk gaat over de zitting van het gemeentelijk stembureau (hierna: GSB). Op vrijdag 7 juni werd er in gemeenten een zitting van het gemeentelijk stembureau gehouden. Tijdens deze zitting(en) heeft het gemeentelijk stembureau de processen-verbaal gecontroleerd en een hertelling uitgevoerd bij eventuele (tel)fouten (decentrale stemopneming, DSO), of heeft het gemeentelijk stembureau alle stemmen op lijst- en kandidaatsniveau geteld (centrale stemopneming, CSO).

11.1 Belangrijkste uitkomsten

- Leden en ondersteuners van het gemeentelijk stembureau (GSB) zijn veelal **vrijwillig aangemelde ambtenaren**. Grote gemeenten en gemeenten met een CSO – eigenschappen die vaak met elkaar samengaan – hadden over het algemeen meer GSB-leden en -ondersteuners dan andere gemeenten.
- In 12 procent van de gemeenten moest het gemeentelijk stembureau in opdracht van het centraal stembureau een **nieuwe zitting** houden, vanwege een terugverwijzing op basis van het controleprotocol of een melding van kiezers. Dit gebeurde minder vaak dan bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en waterschappen in 2023 (33%) en de Tweede Kamerverkiezing in datzelfde jaar (23%).
- Contact tussen het centraal stembureau en de gemeentelijke stembureaus verliep via **TOPdesk**. Gemeenten die een nieuwe zitting van het GSB moesten zijn positief gestemd over het gebruiksgemak van TOPdesk.
- Met het doel van het **GSB-controleprotocol** – dat controleert of de OSV-software correct werkte – zijn de meeste gemeenten bekend. Een kwart denkt dat het (ook) bedoeld is om GSB-leden en -ondersteuners te controleren. Veruit de meeste gemeenten zijn positief gestemd over de begrijpelijkheid en helderheid van het controleprotocol, maar over de mate waarin het protocol zorgt voor transparantie en controleerbaarheid zijn de meningen verdeeld.

11.2 Aantallen leden en ondersteuners

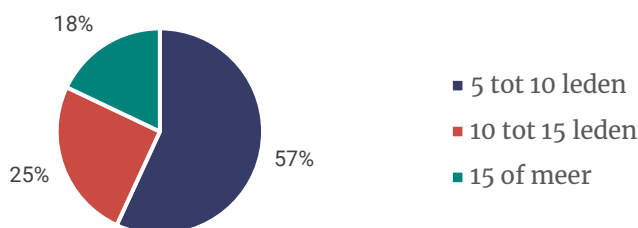
Omvang leden stembureau hangt samen met gemeentegrootte en type stemopneming

De meeste gemeenten (57%) hadden 5 tot 10 personen als lid van het gemeentelijk stembureau. Bij een kwart van de gemeenten ging het om 10 tot 15 leden en bij een op vijf om meer dan 15.

Grote gemeenten hadden vaak meer dan 15 gemeentelijk stembureauleden (50% meer dan 15 leden; gemiddeld 17 leden). Bij kleine gemeenten werden gemiddeld ongeveer 10 leden aangesteld (69%).

Figuur 11.1 – Hoeveel leden voor het gemeentelijk stembureau zijn er in uw gemeente benoemd?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Deze aantallen zijn vergelijkbaar met de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen en de Tweede Kamerverkiezing van 2023. Toen telden de gemeentelijke stembureaus gemiddeld 11 leden, en hadden grote gemeenten ook meer leden dan kleine gemeenten.

Gemeenten die kozen voor een DSO hadden over het algemeen minder gemeentelijk stembureauleden dan gemeenten die een CSO hanteerden.³³ Gemiddeld telde de eerste groep gemeenten 9 leden, waar dat er bij gemeenten met een CSO 14 waren.

Tabel 11.1 - Hoeveel leden voor het gemeentelijk stembureau zijn er in uw gemeente benoemd?

Naar gemeentegrootte en type stemopneming. Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten	CSO	DSO
5 tot 10 leden	57%	69%	57%	23%	50%	65%
10 tot 15 leden	25%	25%	25%	27%	26%	24%
15 of meer	18%	6%	18%	50%	23%	11%
Gemiddeld	11,8	9,7	11,8	17,3	14,0	9,2
n =	262	52	188	22	145	117

Dit verschil tussen gemeenten met een CSO en DSO zien we ook per gemeentegrootte. Zo benoemden middelgrote gemeenten met een CSO gemiddeld 14 GSB-leden en middelgrote gemeenten met een DSO gemiddeld 9. Bij kleine gemeenten gaat het om gemiddeld 11 tegenover 8 GSB-leden en bij grote gemeenten om 19 tegenover 11. Vanwege het beperkte aantal waarnemingen binnen deze laatste groepen (uitgesplitst naar stemopneming én grootte) zijn deze uitkomsten indicatief.

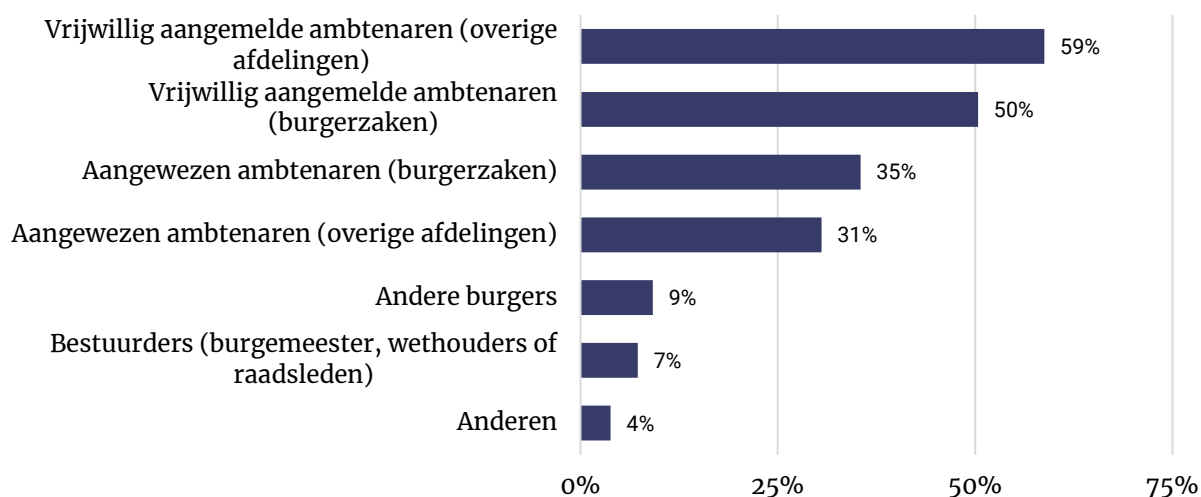
33

Leden zijn vooral (vrijwillig aangemelde) ambtenaren

Bij de meeste gemeenten waren de leden van het gemeentelijk stembureau vrijwillig aangemelde ambtenaren, dan wel van de afdeling burgerzaken (50%) dan wel van andere afdelingen (59%), vergelijkbaar met de vorige verkiezingen. Bij een derde van de gemeenten werden (ook) ambtenaren aangewezen voor deze functie, van de afdeling burgerzaken (35%) of overige afdelingen (31%). Bij een relatief klein aandeel van de gemeenten kwam het voor dat andere burgers (9%), bestuurders (7%) of anderen (4%) als lid van het gemeentelijk stembureau werden benoemd.

Figuur 11.2 – Wie heeft u als leden van het GSB benoemd?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Tabel 11.2 toont verschillen in wie als leden van het gemeentelijk stembureau worden benoemd naar gemeentegrootte en naar type stemopneming. Zo was het bij kleine gemeenten gebruikelijker om ambtenaren van afdelingen (niet zijnde burgerzaken) aan te wijzen als lid dan in grote gemeenten (respectievelijk 40% en 14%). Bij grote gemeenten gebeurde het dan weer vaker dan bij kleine gemeenten dat vrijwillig aangemelde ambtenaren als lid werden benoemd (respectievelijk 77% en 54%).

Verder blijkt dat gemeenten met een DSO vaker vrijwillig aangemelde ambtenaren van zowel burgerzaken als andere afdelingen inzetten wanneer zij worden vergeleken met gemeenten met een CSO (58% en 64% tegenover 44% en 54%). Gemeenten met een CSO benoemden vaker aangewezen ambtenaren als lid, zowel van de afdeling burgerzaken als andere afdelingen.

Tabel 11.2 – Wie heeft u als leden van het GSB benoemd?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar gemeentegrootte en type stemopneming. Basis: alle gemeenten (n = 262).

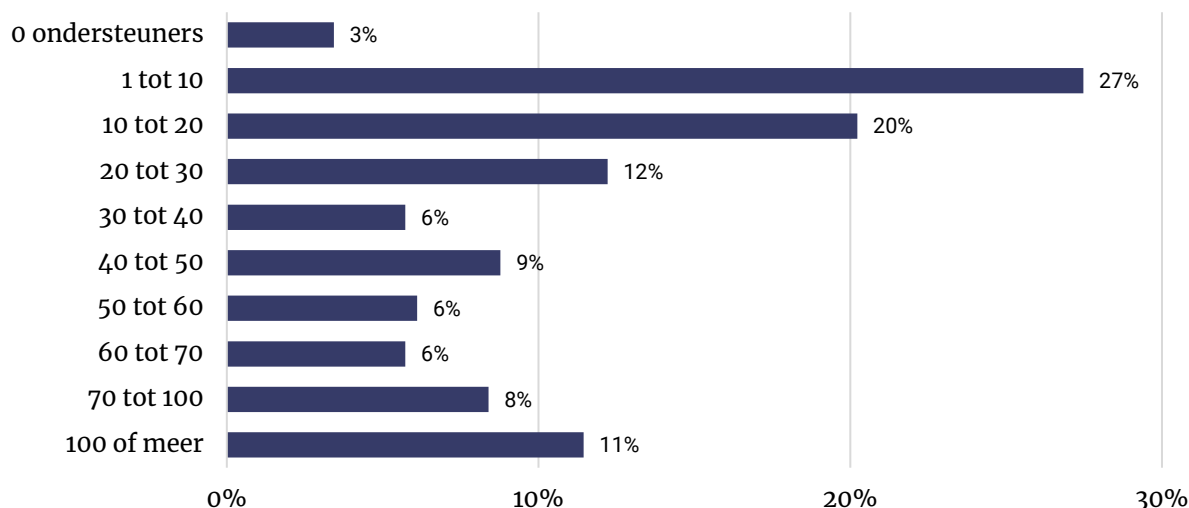
	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten	CSO	DSO
Vrijwillig aangemelde ambtenaren (overige afdelingen)	59%	54%	58%	77%	54%	64%
Vrijwillig aangemelde ambtenaren (burgerzaken)	50%	50%	51%	50%	44%	58%
Aangewezen ambtenaren (burgerzaken)	35%	38%	36%	23%	43%	26%
Aangewezen ambtenaren (overige afdelingen)	31%	40%	30%	14%	34%	26%
Andere burgers	9%	4%	10%	14%	8%	10%
Bestuurders (burgemeester, wethouders of raadsleden)	7%	8%	8%	0%	7%	8%
Anderen	4%	2%	4%	5%	4%	3%
n =	262	52	188	22	145	117

GSB's in grote gemeenten gemiddeld 180 ondersteuners

De helft van de gemeentelijk stembureaus had 20 ondersteuners of minder: een kwart telde er 1 tot 10, een op vijf had er 10 tot 20 en 3 procent had helemaal geen ondersteuners. Bij een op tien gemeenten bestond de ondersteuning uit 100 mensen of meer (11%).

Figuur 11.3 – Hoeveel ondersteuners had het GSB?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Grotere gemeenten hebben doorgaans meer ondersteuners nodig. Waar driekwart van de grote gemeenten werd ondersteund door 100 mensen of meer was dat bij geen van de bevroegde kleine gemeenten en 7 procent van de middelgrote gemeenten het geval. Bij een meerderheid van de kleine gemeenten (69%) en de helft van de middelgrote gemeenten (50%) bestond de ondersteuning uit maximaal 20 personen.

Dit heeft ook te maken met het type stemopneming. Gemeenten met een CSO hadden gemiddeld meer ondersteuning dan gemeenten met een DSO (respectievelijk gemiddeld 65 en 16 ondersteuners).

Tabel 11.3 - Hoeveel ondersteuners had het GSB?

Naar gemeentegrootte en type stemopneming. Basis: alle gemeenten (n = 262).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten	CSO	DSO
0 ondersteuners	3%	10%	2%	0%	4%	3%
1 tot 10	27%	38%	27%	5%	14%	44%
10 tot 20	20%	21%	21%	9%	11%	32%
20 tot 30	12%	12%	14%	0%	8%	13%
30 tot 40	6%	8%	5%	5%	6%	5%
40 tot 50	9%	10%	9%	5%	9%	1%
50 tot 60	6%	2%	8%	0%	6%	1%
60 tot 70	6%	0%	8%	0%	7%	0%
70 tot 100	8%	2%	11%	0%	15%	0%
100 of meer	11%	0%	7%	77%	19%	2%
Gemiddeld	43	16	34	180	65	16
Maximum	410	70	250	410	410	250
n =	262	52	188	22	145	117

Ook bij de twee voorgaande verkiezingen hadden grote gemeenten meer ondersteuners dan kleine gemeenten, waarbij tevens te zien was dat het aantal ondersteuners flink varieert. Gemiddeld waren er bij de in 2023 gehouden verkiezingen voor de Provinciale Staten en waterschappen 40 ondersteuners en bij de Tweede Kamerverkiezing in datzelfde jaar 50.

Ook ondersteuners zijn vooral vrijwillige aangemelde ambtenaren

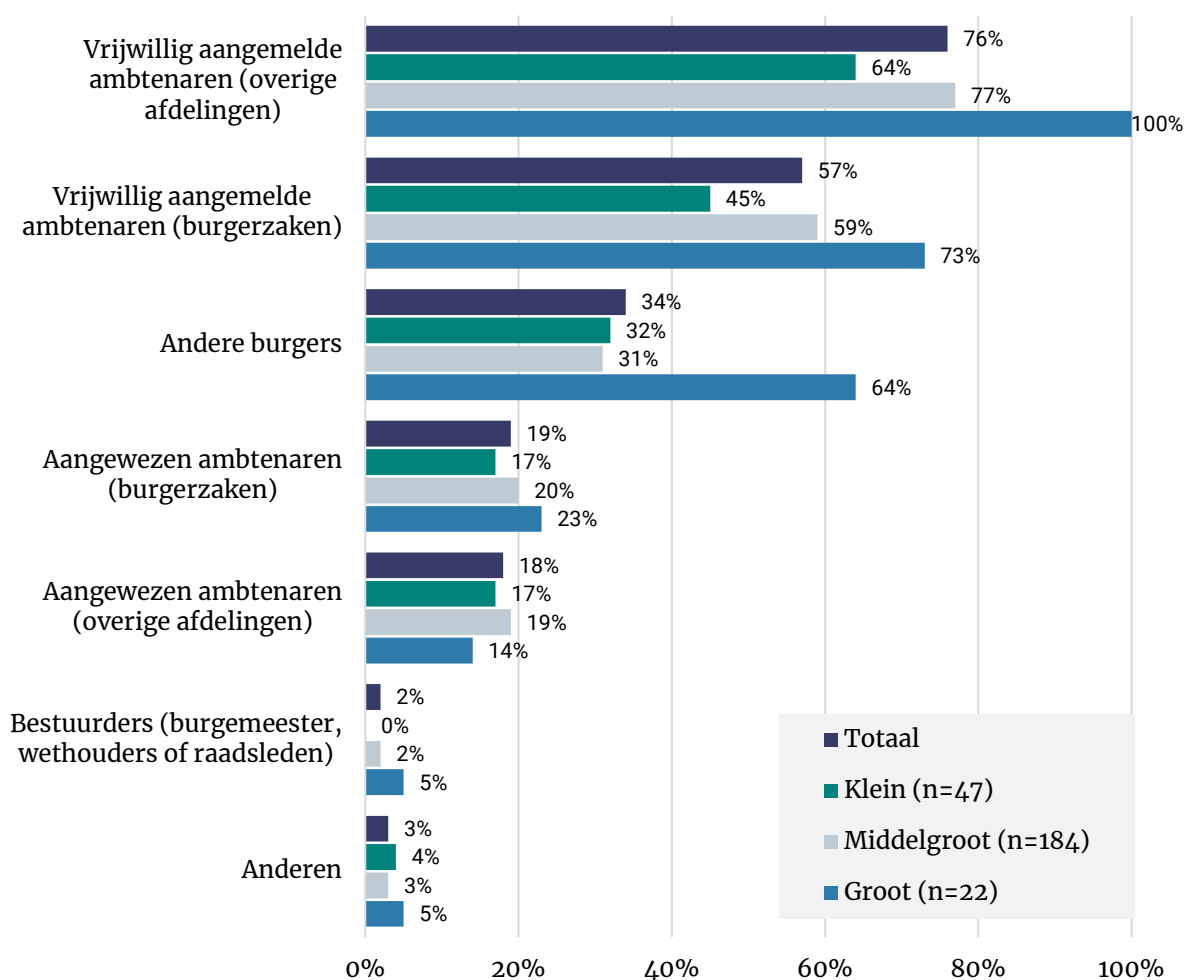
Driekwart van de gemeenten zette vrijwillig aangemelde ambtenaren van andere afdelingen dan burgerzaken in ter ondersteuning van het GSB (76%). Bij meer dan de helft van de gemeenten werden tevens ambtenaren van de afdeling burgerzaken ingezet (57%).

Bij de vorige verkiezingen zetten gemeenten ook vaak vrijwillig aangemelde ambtenaren van andere afdelingen in (PSW23: 62%; TK23: 66%), er zijn bij deze verkiezing meer gemeenten geweest die dat deden.

Bij grote gemeenten werden vaker vrijwillig aangemelde ambtenaren van zowel burgerzaken als andere afdelingen ingezet dan in kleine gemeenten. Ook werd bij een meerderheid van de grote gemeenten andere burgers als ondersteuner ingezet (64%), waar dat voor een derde van de kleine en middelgrote gemeenten het geval was (respectievelijk 32% en 31%).

Figuur 11.4 – Wie waren de ondersteuners van het GSB?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar gemeentegrootte. Basis: gemeenten met tenminste 1 ondersteuner in het GSB (n = 253).

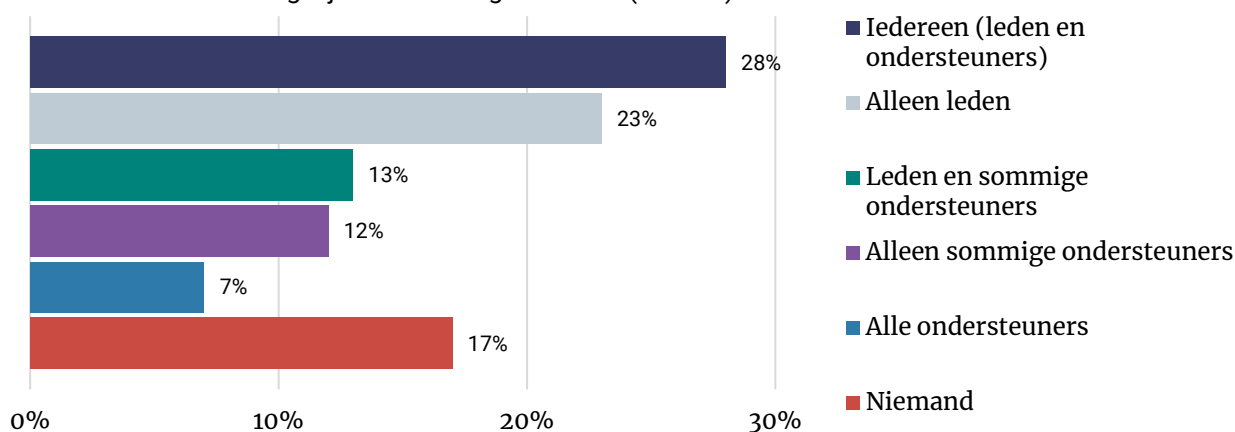
Bij meeste gemeenten vonden trainingen plaats, maar niet voor iedereen

Bij ruim een kwart van de gemeenten (28%) volgden alle leden en ondersteuners van het gemeentelijk stembureau een training als voorbereiding op de werkzaamheden voor de zitting. Bij 23 procent ging het alleen om de leden en 13 procent gaf training aan leden en sommige ondersteuners.

Bij 17 procent van de gemeenten kregen de leden en ondersteuning van het gemeentelijk stembureau geen training.

Figuur 11.5 – Hebben de leden van het gemeentelijk stembureau en de ondersteuners een training als voorbereiding op de werkzaamheden voor de GSB-zitting gevolgd?³⁴

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Kleinere gemeenten trainden vaker dan grote gemeenten alleen de leden van het GSB (31% tegenover 9%). Bij grote gemeenten kwam het relatief vaak voor dat de ondersteuners een training kregen. Vergelijkbare verschillen zien we tussen gemeenten met een CSO en DSO. Omdat gemeentegrootte en keuze voor een CSO en DSO met elkaar samenhangt, kunnen deze twee factoren ook (ten dele) elkaars verschillen verklaren.

Gemeenten die een CSO hielden hadden vaker een training voor alle leden en sommige ondersteuners (17%) dan gemeenten met een DSO (9%). Deze gemeenten gaven juist vaker alleen training aan alle leden (CSO: 19%, DSO: 27%). Daarnaast kwam het bij gemeenten met een CSO vaker voor dat alleen ondersteuners een training kregen (CSO: 11%, DSO: 3%).

³⁴ Deze vraag is nu op een andere manier gesteld dan bij evaluatie PSW23 en TK23. Toen werd gevraagd of leden en tellers een training hadden gevolgd. Hierdoor is vergelijking met eerdere verkiezingen niet goed mogelijk.

Tabel 11.4 - Hebben de leden van het gemeentelijk stembureau en de ondersteuners een training als voorbereiding op de werkzaamheden voor de GSB-zitting gevolgd?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar gemeentegrootte. Basis: alle gemeenten (n = 262).

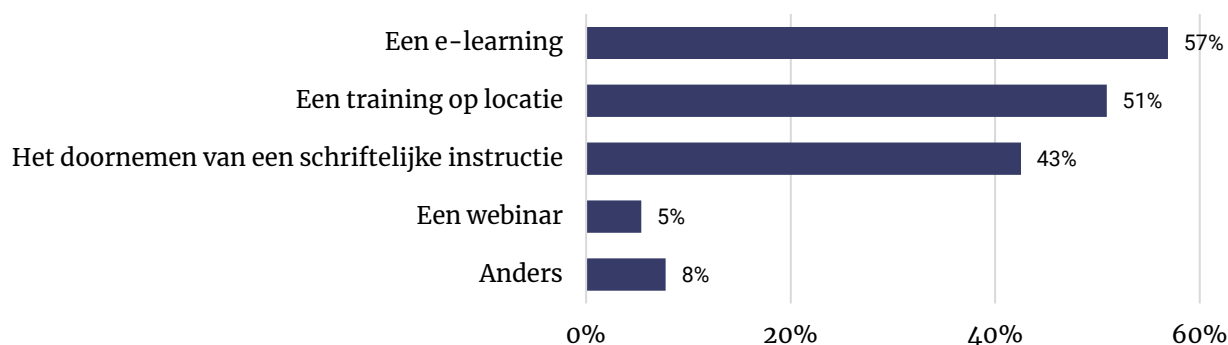
	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten	CSO	DSO
Iedereen (leden en ondersteuners)	28%	27%	28%	27%	30%	26%
Alleen leden	23%	31%	22%	9%	17%	9%
Leden en sommige ondersteuners	13%	8%	13%	23%	19%	27%
Alleen sommige ondersteuners	12%	15%	12%	5%	11%	3%
Alle ondersteuners	7%	8%	5%	23%	14%	9%
Niemand	17%	12%	19%	14%	10%	27%
n =	262	52	188	22		

Meerderheid gemeenten gebruikte e-learning om leden te trainen

Bij de meeste gemeenten betrof de training een e-learning (57%) en/of een training op locatie (51%). Ook kwam het regelmatig voor dat de training bestond uit het doornemen van een schriftelijke instructie (43%).

Figuur 11.6 – Wat hield de training in voor de leden van het gemeentelijk stembureau?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten waar leden een training hebben gevolgd (n = 167).

Kleine gemeenten gebruikten vaker (65%) een e-learning dan grote gemeenten (38%). Voor bijna alle grote gemeenten geldt dat de training (onder andere) bestond uit een training op locatie (92%). Dat was bij circa de helft van de kleine gemeenten (53%) en middelgrote gemeenten (46%) het geval.

Tabel 11.5 - Wat hield de training in voor de leden van het gemeentelijk stembureau?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar gemeentegrootte. Basis: gemeenten waar leden een training hebben gevolgd (n = 167).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Een e-learning	57%	65%	57%	38%
Een training op locatie	51%	53%	46%	92%
Het doornemen van een schriftelijke instructie	43%	26%	45%	62%
Een webinar	5%	3%	6%	8%
Anders	8%	3%	8%	15%
n =	167	34	120	13

Bij de verkiezingen voor Provinciale Staten en waterschappen, en de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 2023 betrof de training voor leden ook vooral een e-learning (PSW23: 64%; TK23: 53%) of een training op locatie (PSW23: 57%; TK23: 47%). Ook werd toen bij (meer dan) de helft van de gemeenten het doornemen van een schriftelijke instructie aangeboden (PSW23: 58%; TK23: 50%)

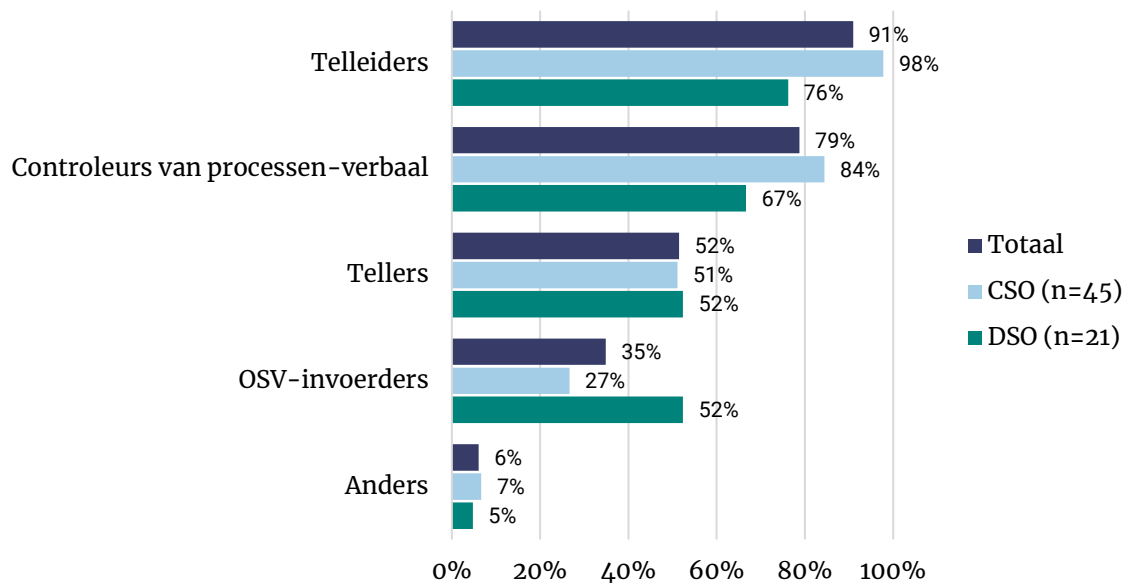
Vooraf tellers en controleurs processen-verbaal kregen training, OSV-invoerders minder

Van de gemeenten waarin sommige ondersteuners wel, en andere ondersteuners niet een training volgden, was het in de meeste gevallen zo dat de telleiders wel een training volgden en ook de controleurs van processen-verbaal (91% en 79%). Ook de tellers kregen bij de helft van de gemeenten een training aangeboden. Voor OSV-invoerders geldt dat zij bij een derde van de gemeenten een training volgden (35%). Er zijn geen verschillen wanneer gemeenten van verschillende grootten met elkaar worden vergeleken.

Bij een uitsplitsing naar type stemopneming zijn de waarnemingen beperkt en moeten de resultaten dus als indicatief worden beschouwd. In Figuur 11.7 is te zien dat gemeenten met CSO in vergelijking met gemeenten een DSO vaker telleiders en controleurs van processen-verbaal een training lieten volgen. Bij de helft van de gemeenten met DSO werden OSV-invoerders getraind.

Figuur 11.7 – Welke ondersteuners hebben wel een training gevolgd?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten die alleen sommige ondersteuners hebben getraind (n = 66).

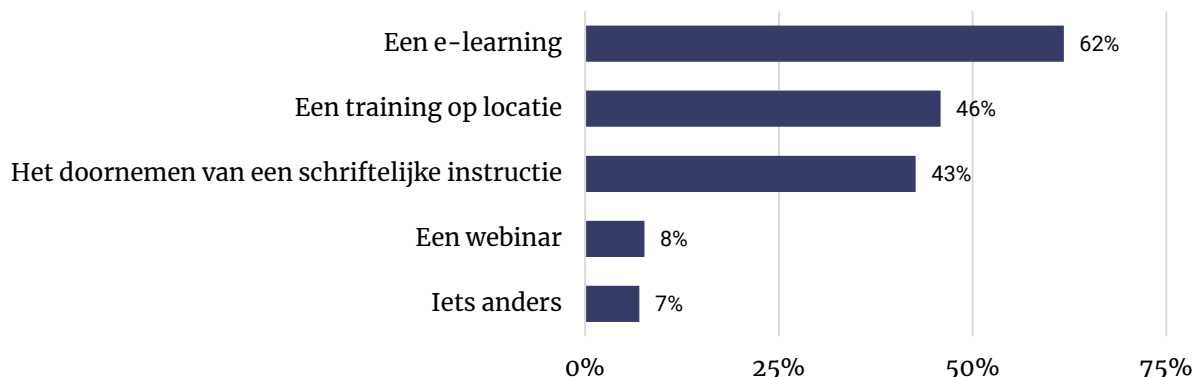

* Het aantal waarnemingen is beperkt. Deze resultaten moeten daarom als indicatief worden beschouwd.

De training voor ondersteuners was in de meeste gevallen een e-learning (62%). Ook kwam het bij iets minder dan de helft van de gemeenten voor dat het een training op locatie betrof (46%), of het doornemen van een schriftelijke instructie (43%).

Figuur 11.8 – Wat hield de training in voor de ondersteuners?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: gemeenten waarin sommige of alle ondersteuners een training hebben gevolgd (n = 157).

Bij kleine en middelgrote gemeenten bestond de training voor ondersteuners vaker uit een e-learning (60% en 65%) dan bij grote gemeenten (41%). Daar werd juist vaker een training op locatie aangeboden (71%; tegenover 43% van de kleine en middelgrote gemeenten).

Er is ook een verschil tussen gemeenten met een CSO en DSO. Bij gemeenten met een CSO was de training vaker een e-learning (66% tegenover 54%) of een training op locatie (51% tegenover 35%).

Tabel 11.6 - Wat hield de training in voor de ondersteuners? Meerdere antwoorden mogelijk.

Naar gemeentegrootte. Basis: gemeenten waarin sommige of alle ondersteuners een training hebben gevolgd (n = 157).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten	CSO	DSO
Een e-learning	62%	60%	65%	41%	66%	54%
Een training op locatie	46%	43%	43%	71%	51%	35%
Het doornemen van een schriftelijke instructie	43%	33%	44%	53%	43%	43%
Een webinar	8%	3%	6%	24%	9%	6%
Iets anders	7%	0%	7%	18%	8%	6%
n =	157	30	110	17	103	54

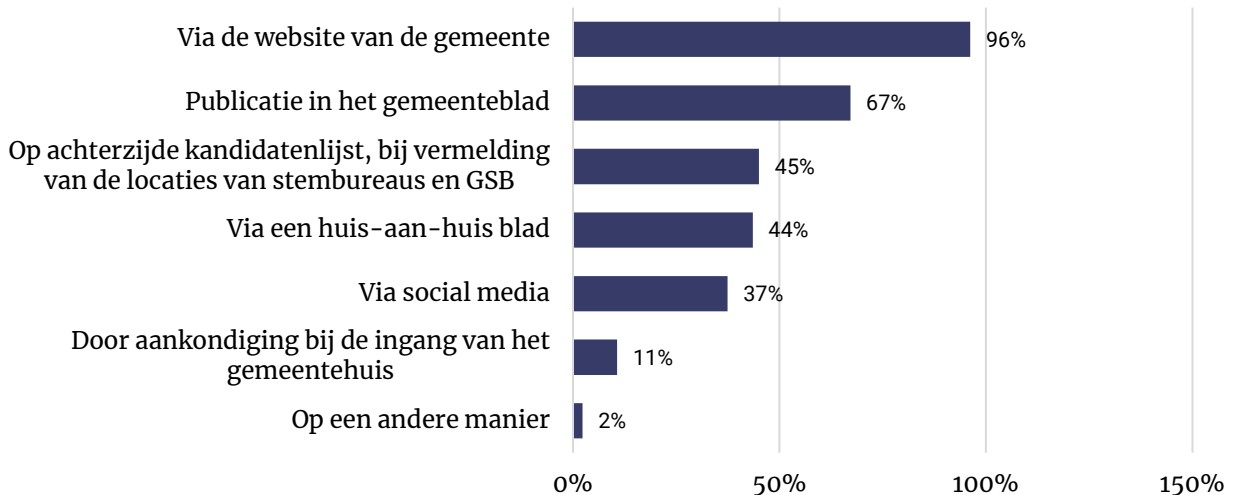
11.3 Publieke belangstelling

Gemeenten informeerden inwoners over zitting GSB, belangstelling beperkt

Bijna alle gemeenten stelden inwoners via de eigen website op de hoogte van de zitting van het gemeentelijk stembureau (96%). Bij twee derde van de gemeenten gebeurde dit ook via een publicatie in het gemeenteblad (67%).

Figuur 11.9 – Hoe heeft u de inwoners op de hoogte gesteld van de zitting van het gemeentelijk stembureau (locatie, tijdstip)?

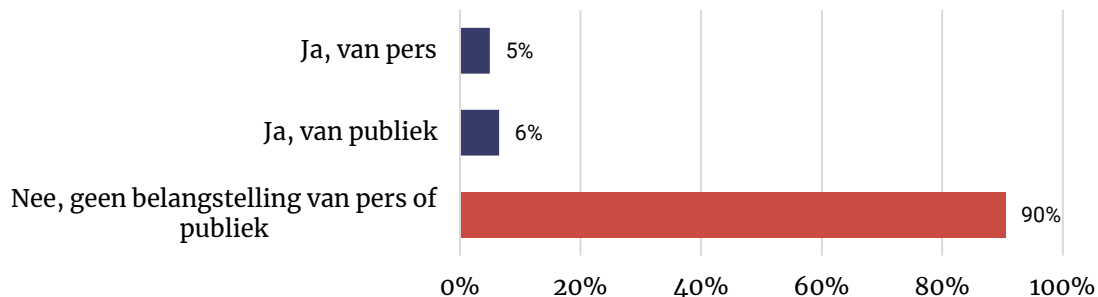
Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Bij het merendeel van de gemeenten was er geen belangstelling voor de zitting van de pers of het algemeen publiek. Bij 5 procent van de gemeenten was er wel interesse in de zitting vanuit de pers, bij 6 procent van de gemeente was er belangstelling vanuit bewoners. Bij grote gemeenten was vaker belangstelling van pers en publiek dan bij middelgrote of kleine gemeenten.

Figuur 11.10 – Was er belangstelling van pers en/of publiek voor de zitting?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Bij de twee voorgaande verkiezingen werden inwoners ook vooral op de hoogte gesteld via de website van de gemeente (PSW23: 99%; TK23:99%). De belangstelling van pers en publiek voor de zitting was toen hoger (PSW23: 28%; TK23:29%).

11.4 Hertellingen

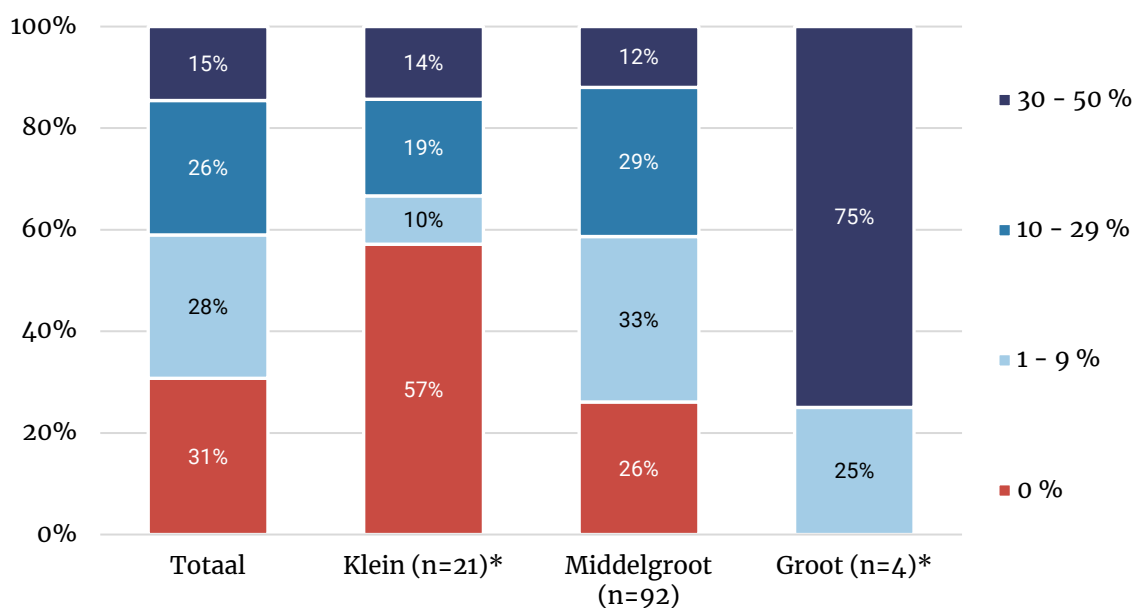
Bij ruim twee derde gemeenten vond hertelling door GSB plaats

Aan gemeenten met een DSO is de vraag voorgelegd om een schatting te geven van het percentage van de stembureaus waarvan hertellingen zijn uitgevoerd door het gemeentelijk stembureau. Omdat grote gemeenten over het algemeen kiezen voor een CSO, is de steekproefbasis voor grote gemeenten klein (n=4).

Bij een derde van de gemeenten met een DSO (31%) hoefden tijdens de eerste zitting geen hertellingen te worden uitgevoerd door het gemeentelijk stembureau. Dat was bij kleine gemeenten vaker het geval (57%) dan bij middelgrote en grote gemeenten (respectievelijk 26% en 0%).

Figuur 11.11 – Voor hoeveel procent van de stembureaus zijn hertellingen uitgevoerd door het gemeentelijk stembureau tijdens de eerste zitting?

Naar gemeentegrootte. Basis: gemeenten met een decentrale stemopneming (n = 117).

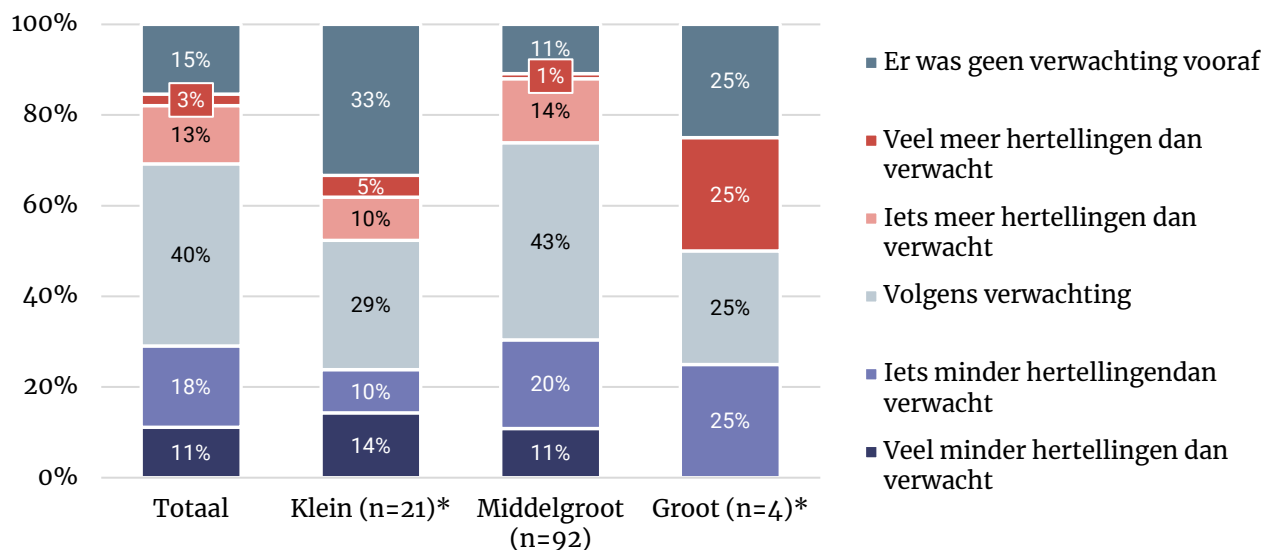
*Het aantal waarnemingen is beperkt. De resultaten zijn indicatief.

Aantal hertellingen kwam bij ruim helft gemeenten overeen met verwachting, of viel mee

Bij 40 procent van de gemeenten met een DSO kwam het aantal hertellingen dat men moest uitvoeren overeen met de verwachting die zij hier vooraf van hadden. Bij ruim een kwart van de gemeenten viel het aantal hertellingen mee, bij 16 procent was het aantal hertellingen meer dan waar men vooraf op had geanticipeerd. Kleine gemeenten hadden vaker dan middelgrote gemeenten geen verwachtingen vooraf (33% tegenover 11%).

Figuur 11.12 – Moest het gemeentelijk stembureau na de decentrale stemopneming meer of minder hertellingen uitvoeren dan verwacht? Of was het aantal hertellingen volgens verwachting?

Naar gemeentegrootte. Basis: gemeenten met een decentrale stemopneming (n = 117).

*Het aantal waarnemingen is beperkt. De resultaten zijn indicatief.

Twee gemeenten laten weten dat het gemeentelijk stembureau niet voldoende was voorbereid op het uitvoeren van hertellingen. Ze geven beide aan dat de locatie niet groot genoeg was en dat er niet genoeg tellers waren. Bij een van beide gemeenten waren er meer hertellingen dan verwacht.

Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en waterschappen in 2023 viel het aantal hertellingen voor de helft van de gemeenten tegen (voor 52% meer dan verwacht). Bij de Tweede Kamerverkiezingen in datzelfde jaar kwam het voor driekwart overeen met hun verwachtingen (73%).

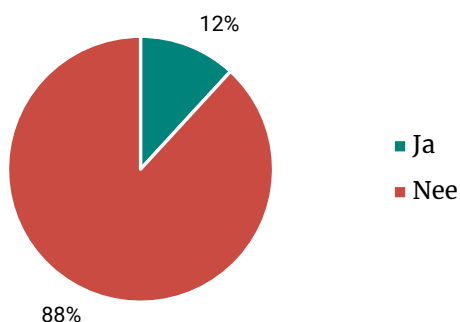
11.5 Hertelling op aanwijzing van centraal stembureau

In 12 procent van de gemeenten een nieuwe zitting vanwege mogelijke fouten

Bij een op acht gemeenten heeft het gemeentelijk stembureau in opdracht van het centraal stembureau een nieuwe zitting moeten houden, vanwege het vermoeden van een of meer fouten (12%). Deze zitting kon worden ingesteld op basis van het controleprotocol (zie ook paragraaf 11.6) of meldingen van kiezers. Dit gebeurde bij kleine (n=3), middelgrote (n=25) en grote gemeenten (n=3).

Figuur 11.13 – Heeft in uw gemeente het gemeentelijk stembureau in opdracht van het centraal stembureau een nieuwe zitting moeten houden, vanwege het vermoeden van een of meer fouten?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Bij de gemeenten waar een nieuwe GSB-zitting moest plaatsvinden, duurde deze nieuwe zitting gemiddeld anderhalf uur. Omdat een aantal gemeenten erg lang deden over de nieuwe zitting, presenteren we ook de mediaan. Deze mediane tijd voor de nieuwe zitting is 45 minuten. Het percentage gemeenten waarbij een nieuwe zitting moest worden gehouden is lager dan bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en waterschappen in 2023 (33%) en de Tweede Kamerverkiezing in datzelfde jaar (23%).

Tabel 11.7 – Hoe lang duurde de nieuwe GSB-zitting(en) in totaal? Naar gemeentegrootte.

Basis: gemeenten waar een nieuwe zitting werd gehouden vanwege het vermoeden van een fout (n = 31).

	Totaal	Kleine gemeenten	Middelgrote gemeenten	Grote gemeenten
Aantal minuten (gemiddelde)	94	17	104	85
Aantal minuten (mediaan)	45	15	60	45
Minimum aantal minuten	5	5	5	30
Maximum aantal minuten	405	30	405	180
n =	31*	3*	25*	3*

*Het aantal waarnemingen is beperkt. De resultaten zijn indicatief.

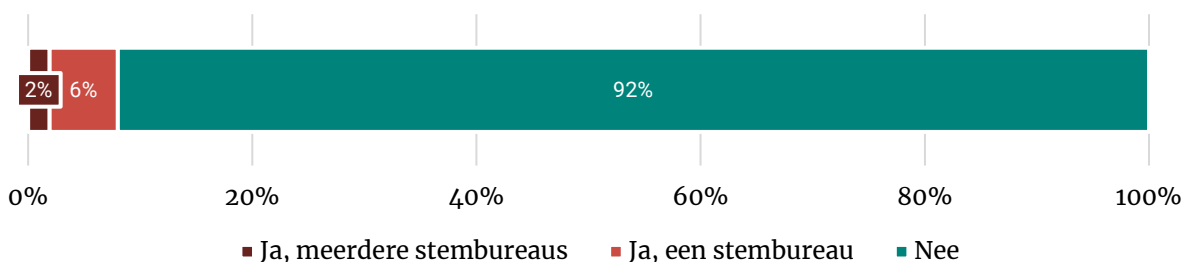
11.6 Terugverwijzingen

Terugverwijzing proces-verbaal gebeurde niet vaak

Bij een klein deel van de gemeenten (8%) kwam het voor dat het centraal stembureau een proces-verbaal heeft terugverwezen (op basis van het controleprotocol) en het GSB vroeg om een mogelijke fout in het proces-verbaal te onderzoeken. Meestal ging dat om een proces-verbaal van één stembureau, in enkele gevallen om processen-verbaal van meerdere stembureaus.

Figuur 11.14 - Heeft het centraal stembureau, zonder dat het om een melding van een kiezer ging, een proces-verbaal terugverwezen en het gemeentelijk stembureau gevraagd een mogelijke fout in het proces-verbaal te onderzoeken?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

In deze enquête gaven 21 gemeenten aan een terugverwijzing te hebben ontvangen. Volgens 13 van hen was deze terugverwijzing terecht en 1 gemeente noemde sommige wel en andere niet terecht. In Tabel 11.8 staan de aantallen en percentages weergegeven; deze resultaten zijn indicatief.

Tabel 11.8 - Vond u deze terugverwijzingen terecht?

Basis: gemeenten die een terugverwijzing hebben ontvangen van het centraal stembureau (n = 21).

	Aantal (%)
Ja, allemaal	13 (65%)
Ja, sommige wel, maar niet allemaal	1 (5%)
Nee, geen van de terugverwijzingen	7 (33%)

De gemeenten die het niet met de terugverwijzing(en) eens waren, hadden daar verschillende redenen voor:

- “3 ongeldige stemmen van de 94 bij een stembureau dat naar zorginstellingen gaat. Zou niet tot een nieuwe zitting moeten leiden.”
- “We hadden een verklaarbare fout en die werd alsnog door CSB als onverklaarbaar aangemerkt. Hertelling had geen enkele nut, maar werd toch uitgevoerd.”

Het aantal terugverwijzingen zonder dat het om een melding van een kiezer ging, is afgenomen ten opzichte van de twee vorige verkiezingen. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en waterschappen in 2023 heeft het centraal stembureau in een kwart van de gemeenten (26%) een proces-verbaal terugverwezen. Bij de Tweede Kamerverkiezing gebeurde dat in 15 procent van de gemeenten.

11.7 TOPdesk

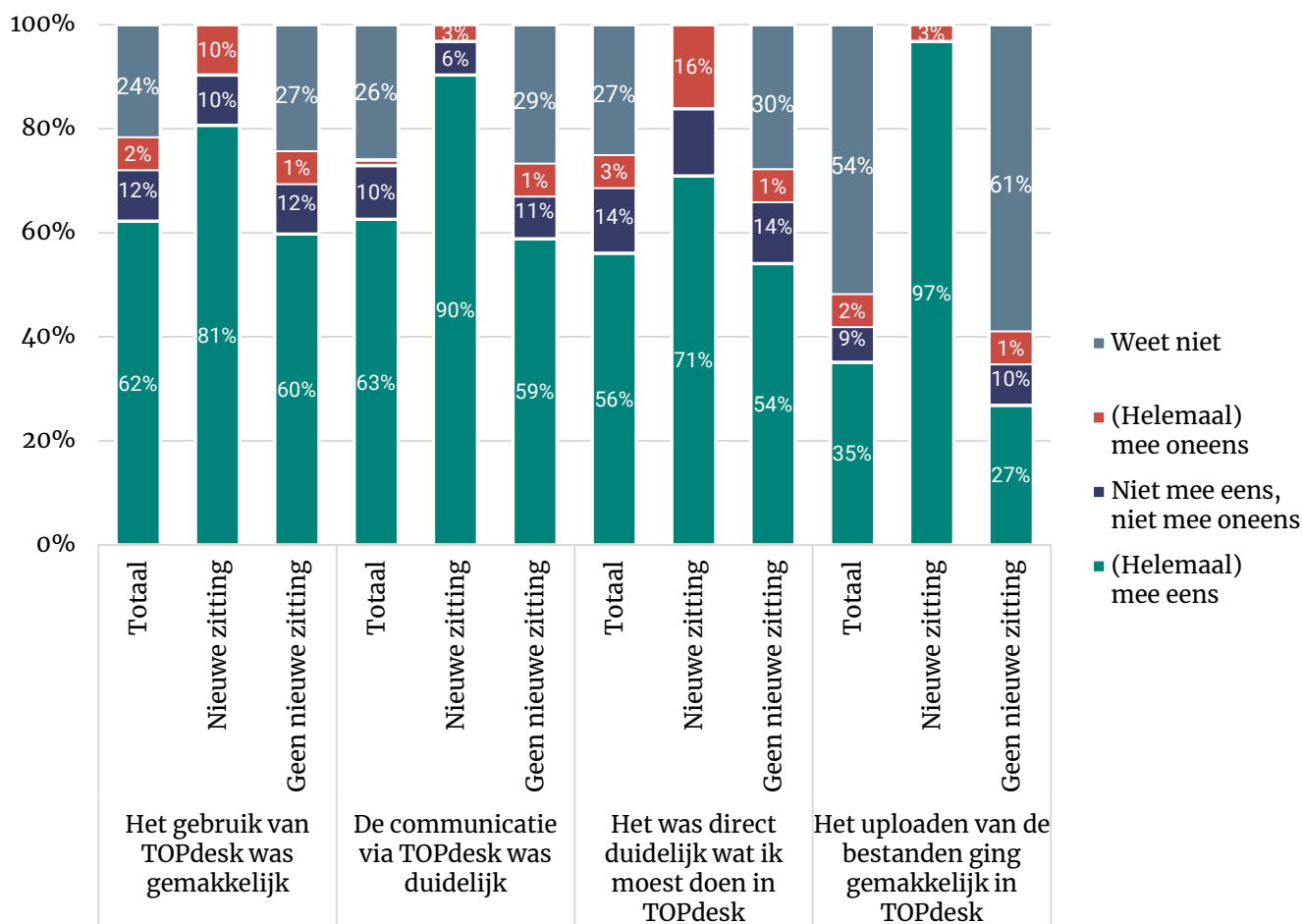
Gemeenten positief over TOPdesk

Gemeenten kregen een paar stellingen over TOPdesk. TOPdesk is een platform dat de Kiesraad (als centraal stembureau) tijdens de verkiezing gebruikte voor het contact tussen het gemeentelijk stembureau en het centraal stembureau.

Gemeenten zijn overwegend positief over dit platform: een meerderheid vond de communicatie via TOPdesk duidelijk, het gebruik gemakkelijk en intuïtief. Een relatief groot aandeel zegt niet te weten hoe zij over het gebruik van TOPdesk denken, wat wordt verklaard doordat niet alle gemeenten even intensief gebruik maakten van TOPdesk. Zo hebben alleen gemeenten die een nieuwe zitting van het gemeentelijk stembureau moeten houden (12% van alle gemeenten, zie Figuur 11.13) bestanden hoeven uploaden in TOPdesk. Vrijwel allemaal vonden zij dit gemakkelijk (97%).

Figuur 11.15 - In hoeverre bent het eens of oneens met de volgende stellingen?

Naar plaatsvinden van nieuwe GSB-zitting. Basis: alle gemeenten (n = 262), gemeenten met nieuwe zitting (n = 31)* en gemeenten zonder nieuwe zitting (n = 231).

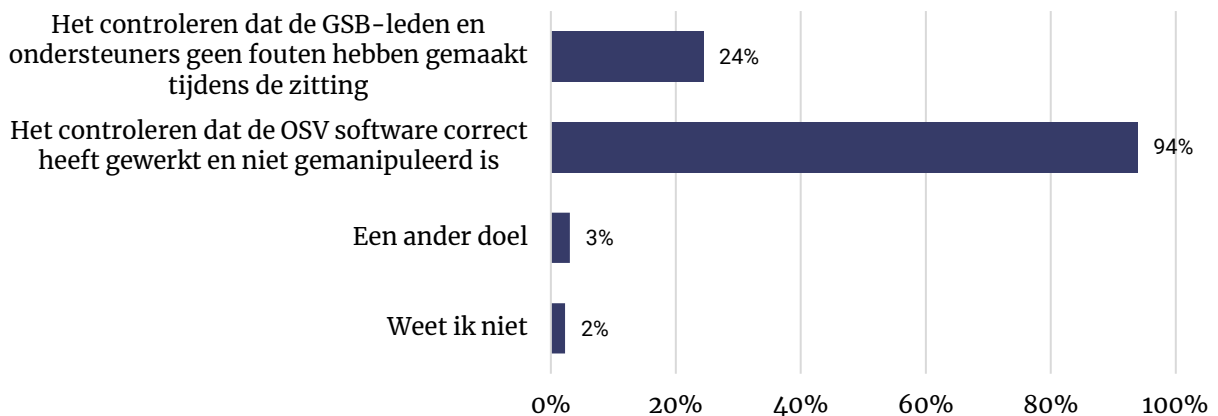
11.8 Controleprotocol GSB

Doel controleprotocol GSB bij meeste gemeenten bekend

Alle deelnemers is gevraagd naar wat ze denken dat het doel is van het controleprotocol GSB over de optelling van de software. Het doel is dat het protocol controleert dat de OSV software correct heeft gewerkt en niet gemanipuleerd is. Vrijwel alle invullers zijn hiervan op de hoogte (94%), een kwart denkt (ook) dat het controleren van de leden en ondersteuners een doel van het protocol is (24%).

Figuur 11.16 - Welk doel heeft het controleprotocol GSB over de optelling van de software denkt u?³⁵

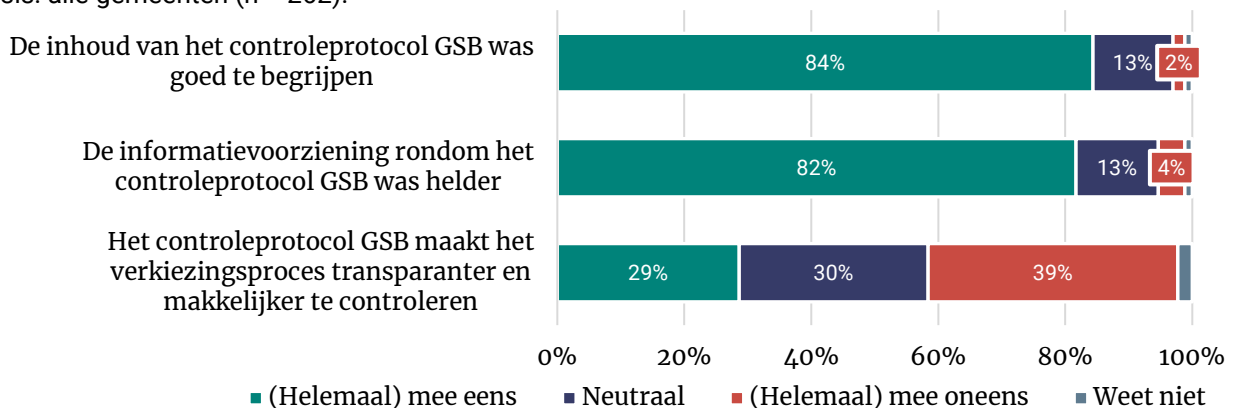
Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: alle gemeenten (n = 262).

Het merendeel van de gemeenten is positief gestemd over de begrijpelijkheid van de inhoud van het controleprotocol en de helderheid rondom de informatievoorziening (respectievelijk 84% en 82%). Over de mate waarin het controleprotocol zorgt voor transparantie en controleerbaarheid zijn de meningen verdeeld. Vier op de tien vinden niet dat het protocol de controle op het proces ten goede komt, volgens 29 procent is dat wel het geval.

Figuur 11.17 - De volgende stellingen gaan over het controleprotocol GSB van de Kiesraad. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?

Basis: alle gemeenten (n = 262).

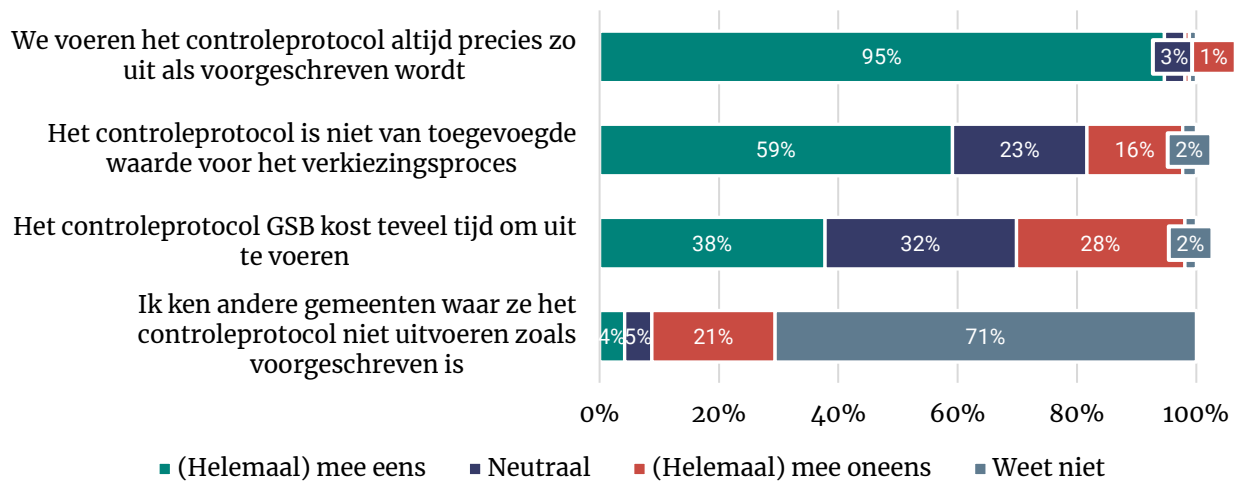
³⁵ Deze vraag is bij deze meting voor het eerst gesteld. Een vergelijking met voorgaande evaluaties is daarom niet mogelijk.

Meerderheid vindt controleprotocol niet van toegevoegde waarde

Bijna alle gemeenten zeggen het controleprotocol uit te voeren precies zoals het voorgeschreven is (95%). Een meerderheid (59%) vindt het protocol niet van toegevoegde waarde voor het verkiezingsproces en ruim een derde (38%) vindt het te veel tijd kosten om uit te voeren. Een klein deel van invullers zegt andere gemeenten te kennen waar het controleprotocol niet is uitgevoerd zoals voorgeschreven (4%).

Figuur 11.18 - In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?³⁶

Basis: alle gemeenten (n = 262).

Gemeenten is ook gevraagd om aanbevelingen ter verbetering van het controleprotocol GSB, 75 gemeenten hebben daarop gereageerd. In verreweg de meeste reacties wordt gepleit voor afschaffing van het protocol.

³⁶ Deze vraag is bij deze meting voor het eerst gesteld. Een vergelijking met voorgaande evaluaties is daarom niet mogelijk.

12 Afsluiting

12.1 Ideeën voor wijzigingen van het verkiezingsproces

De enquête bevatte de volgende afsluitende (open) vraag.

“Stel dat u één ding mag wijzigen aan het verkiezingsproces om het gemeenten gemakkelijker te maken. Wat zou u dan veranderen aan het verkiezingsproces?”

Veel gemeenten hebben hier gehoor aan gegeven en vanuit hun ervaring input gegeven om het verkiezingsproces voor hen te vergemakkelijken. De volgende punten komen geregeld terug, in willekeurige volgorde:

- digitaal stemmen invoeren;
- kleiner stembiljet;
- controleprotocol GSB afschaffen;
- geen tussentijdse uitslagen publiceren (om de druk te verlagen);
- stemlokalen eerder sluiten;
- taalgebruik in instructies en handleidingen vereenvoudigen;
- regelgeving versimpelen;
- vereenvoudigen transporten (m.n. PV niet langer door twee personen laten inleveren);
- informatieverstrekking naar gemeenten vereenvoudigen (bijv. één informatiepunt);
- enig telverschil toelaten om aantal hertellingen te verlagen.

Hieronder een bloemlezing van citaten door invullers. Alle opmerkingen zijn gedeeld met de Kiesraad.

- *“Sluitingstijd van het stembureau terugbrengen naar 19.00 of 20.00 uur. Nieuw stembiljet snel invoeren.”*
- *“Helemaal geen telling meer op de verkiezingsdag. Uiteindelijk blijkt exitpoll namelijk ruim voldoende voor de informatievoorziening aan de (landelijke) pers en politieke partijen. Alles verzegelen na sluiting van de stembureaus en het gehele telproces op de volgende dag afronden op een centrale locatie.”*
- *“Vervroegen van de uiterste tijd om te stemmen; dus eerder dan 21.00 sluiten van de stembureaus. Of de voorlopige telling op de avond van de verkiezing op de stembureaus laten vervallen in geval van CSO.”*
- *“Nooit meer stemmen met een potlood, maar zeer snel digitaal stemmen invoeren.”*
- *“De wet nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen is erg ingewikkeld. Kent te veel processtappen en is zelfs met een handleiding lastig uit te voeren. Het proces is theoretisch en niet gericht op de gemeentelijke uitvoering. Daarnaast is het arbeidsintensief. Het gaat in de meeste gevallen om minimale correcties (als die er al uitkomen). De hele exercitie is lastig uit te leggen aan management en burgers.”*
- *“Heb vertrouwen in gemeenten en probeer niet alles op voorhand dicht te timmeren met allerlei regelgeving.”*
- *“Opslag van de stembescheiden zou anders kunnen, en het vervoer naar de gemeente eveneens.”*

- *“Ik zou het zeer waarderen als het BZK een training zou organiseren voor GSB-leden. De huidige informatie is overweldigend en we vragen veel van onze ambtenaren. Niemand heeft de tijd of de wil om meer dan 50 pagina’s te bestuderen, laat staan een extra spreekuur van mijn kant. Een actieve online training, vergelijkbaar met die voor stembureauvrijwilligers, zou zeer welkom zijn. Dit zou kunnen bijdragen aan een uniforme werkwijze onder de GSB-leden en hen het belang van hun taak laten inzien. Ik heb te maken met ervaren collega’s die soms een andere mening hebben en denken dat dingen anders kunnen, wat voor mij onnodige conflicten veroorzaakt. Collega’s denken soms dat ik streng ben omdat ik dat leuk vind, maar in werkelijkheid is het de Kieswet die dat van ons eist. Bijvoorbeeld het controleprotocol, collega’s vinden het vreemd dat ik daadwerkelijk een pot met loodjes met partijnamen gebruik, of dat ze de proces-verbalen opnieuw moeten invullen als er een krasje op zit.”*
- *“Misschien te veel informatie op verschillende platforms. Zou graag alle informatie duidelijke informatie op 1 platform willen vinden. Na de telling in OSV2020 vind ik het soms moeilijk om de juiste formulieren te vinden en aan te maken.”*

Contactgegevens

Ipsos I&O Enschede

Zuiderval 70

Postbus 563

7500 AN Enschede

053 - 200 52 00

KVK-nummer 08198802

nl-info-publiek@ipsos.com

www.ipsos-publiek.nl

Ipsos I&O Amsterdam

Piet Heinkade 55

1019 GM Amsterdam

020 - 308 48 00

nl-info-publiek@ipsos.com

www.ipsos-publiek.nl

